

SLAVICA

SLOVACA

ROČNÍK 48 • 2013 **1**

SLAVISTIKA

SLAVICA SLOVACA

ORGÁN SLAVISTICKÉHO ÚSTAVU JÁNA STANISLAVA SAV
A SLOVENSKÉHO KOMITÉTU SLAVISTOV

Hlavný redaktor: Peter Žeňuch

Redakčná rada:

Desislava Michajlova Atanasova, Mojmir Benža, Václav Čermák,
Mária Dobříková, Ján Doruľa, Júlia Dudášová-Kriššáková,
Adriana Ferenčíková, Emil Horák, Martin Hurbanič, Jaromír Krško,
Ján Lukačka, Zuzana Profantová, Imrich Sedlák, Cyril Vasiľ, Peter Žeňuch

Výkonná redaktorka: Katarína Žeňuchová

Technický redaktor: Juraj Molčányi

Adresa vydavateľa a sídlo redakcie:

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava
IČO: 31750940
Slovenský komitét slavistov, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava
IČO: 30842913

OBSAH

ŠTÚDIE

J. KRŠKO: Interdisciplinárne dimenzie slovenskej onomastiky v kontexte slavistických výskumov.....	3
Š. MARINČÁK: Nedeľné tropáre v byzantsko-slovanskej tradícii na Slovensku	9
Л. ШЕВЧЕНКО-САВЧИНСЬКА: Латиномовна проза України кін. XVI – поч. XIX ст. як джерело історичних відомостей	41
L. ZÁBRANSKÝ: Ke staroslověnským kompozitům bez řeckého protějšku.....	52

ROZHLADY

M. БАЛЕНЦОВА: Словакистика в России: краткий обзор.....	61
S. ZAVARSKÝ: Voces locutionesque Latinitatis Slovaciae e litterarum monumentis excerptae IV (Príspevok k mapovaniu slovnjej zásoby latinskej literatúry slovenskej proveniencie)	72
L. KAČIC, S. ZAVARSKÝ, P. ŽEŇUCH: Cantus Catholici (1655): The First Slovak-Latin Catholic Hymnbook	76

SPRÁVY A RECENZIE

J. DORUĽA: Odišiel už aj Vladimír Gregor	79
P. ŽEŇUCH: Ján Jankovič, robotník prekladu a vedy, sedemdesiatročný	79
A. ŠKOVIERA: Medzinárodná konferencia v Ríme k jubileu príchodu sv. Cyrila a Metoda	80
J. GLOVNÁ: Konferencia v Novom Sade pri príležitosti 200. výročia skonu Juraj Ribaya	82
K. ŽEŇUCHOVÁ: Славянские древности. 1-5. Этнолингвистический словарь.....	84
B. PECUCHOVÁ: Sacrum et profanum. Языковые, литературные и этнические взаимосвязи христианской культуры.....	85
E. KRÁLIK: Jakubowicz, M.: Drogi słów na przestrzeni wieków	87
I. RIPKA: Invenčná a inšpiratívna práca o nárečovej slovotvorbe (HLUBINKOVÁ, Z.: Tvoření slov ve východomoravských nářečích).....	89
D. TEKELIOVÁ: Slovenská slavistika včera a dnes.....	90
K. ŽEŇUCHOVÁ: Stretnutie s rozprávkou. Pohľad do života a diela etnologičky PhDr. Viery Gašparíkovej, DrSc.	92
J. KREDÁTUSOVÁ: SOKOLOVÁ, M. – VOJTEKOVÁ, M. – MIROSLAWSKA, W. – KYSELOVÁ, M.: Slovenčina a polština. Synchronne porovnanie s cvičeniami	92
P. ŽEŇUCH: Zo správy o činnosti Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV za rok 2012.....	93
P. ŽEŇUCH: Zasadnutie Slovenského komitétu slavistov	95

S L A V I C A

S L O V A C A

ŠTÚDIE

JAROMÍR KRŠKO*

**Interdisciplinárne dimenzie slovenskej onomastiky
v kontexte slavistických výskumov**

KRŠKO, J.: The Interdisciplinary Dimensions of Slovak Onomastics in the Context of Slavonic Research. *Slavica Slovaca*, 48, 2013, No. 1, pp. 3-8 (Bratislava).

In his paper the author argues the significance of interdisciplinary research and co-operation among different scientific branches when creating a complex image of scientific research. The author finds the common points with history, ethnology, dialectology, and folkloristics by means of various examples of onomastic research done in Slovakia. The research results of the aforementioned sciences are part of the broad pan-Slavonic research and they have become an important part of Slovak slavistics, too.

Slavonic studies, onomastics, ethnology, folkloristics, interdisciplinary research.

Základnou myšlienkou Prvého kongresu slovenských slavistov, ktorý sa konal 26.–28. októbra 2011 v Bratislave pod názvom *Slovenská slavistika po roku 1993*, bola integrácia a kooperácia spoločenských vied v slavistickom výskume. Výstupom z kongresu je kolektívna monografia *Slovenská slavistika včera a dnes* (Žeňuch, ed. 2012).

Moderný pohľad na akúkoľvek vednú disciplínu sa od staršieho ponímania odlišuje predovšetkým v tom, že moderná veda je komplexná, kooperujúca s inými vednými disciplínami a výsledkom vedeckého poznania je celistvý obraz skúmanej problematiky. Izolovaná veda bez kooperácie s príbuznými vednými disciplínami a komparácie vzájomných výsledkov je odsúdená na stagnáciu. Preto sa aj na slavistiku, či už v širšom alebo užšom chápaní, pozeráme ako na neoddeliteľnú súčasť komparatívnych interdisciplinárnych výskumov iných vied. Slavistika využíva poznatky iných vedných disciplín pri utváraní svojich čiastkových postulátov i vedeckých záverov a tým sa zároveň stáva súčasťou týchto vied. Súčinnosť vedeckých výskumov a budovanie spoločných vedeckých tímov zreteľne formuloval J. Doruľa v príspevku *Potreba interdisciplinárneho výskumu v jazykovednej slavistike*, v ktorom zdôraznil, že „mnoho problémov, ktoré sú predmetom jazykovedných výskumov, možno komplexne osvetliť len z medziodborového pohľadu, lebo ide vlastne o otázky, ktoré sú predmetom výskumu viacerých spoločenskovedných disciplín.“ (Doruľa, 1990, s. 378).

Významnou vednou disciplínou, ktorej poznatky tvoria neoddeliteľnú súčasť slavistického výskumu, je onomastika. Onomastika, podobne ako slavistika, sa prezentuje ako širokospektrálna vedná disciplína kooperujúca predovšetkým s lingvistikou, geografiou, históriou, sociológiou, psychológiou, etnológiou, folkloristikou a ďalšími vedami.

* Doc. Mgr. Jaromír Krško, PhD., Katedra slovenského jazyka a literatúry, Fakulta humanitných vied, Univerzita Mateja Bela, Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica, e-mail: jaromir.krsko@umb.sk

Oblasti výskumu onomastiky (najmä skúmanie synchronného stavu onymie) sa môžu viazať na regionálnu alebo celonárodnú oblasť, ale aj takéto výsledky tvoria významný zdroj komparatívneho výskumu v širšom – slovanskom, či európskom kontexte. Diachrónny onomastický výskum zameriava svoju pozornosť na staršie, prípadne najstaršie štádiá nominačných procesov a podoby dochovaných proprií. Tu už ide o spoločné všeslovanské východiská, prípadne aj o predslovanské motivačné faktory utvárajúce súčasnú európsku toponymiu a antroponymiu. V oblasti diachrónnej toponomastiky ide o analýzu veľkých onymických objektov, ktoré v minulosti slúžili ako dôležitý orientačný bod. Medzi takéto objekty patria predovšetkým pohoria, horské masívy, samostatné vrchy, ale predovšetkým väčšie vodné toky.

Výskum hydronymie Slovenska je v súčasnosti zastrešený projektom *Hydronymia Slovaciae*, ktorý nadväzuje na projekt *Hydronymia Europea*. Už v roku 1987 formuloval M. Majtán základné ciele výskumu slovenského projektu, v ktorom sa majú komplexne spracovať všetky povodia Slovenska, zachytiť a analyzovať synchronnú i diachrónnu podobu slovenských hydroným, jej obsahovú a slovotvornú stránku a získané výsledky porovnať v širšom – západoslovanskom i celoslovanskom meradle. Ambiciózny projekt sa postupne naplňa spracovávaním jednotlivých povodí. Medzi prvými spracovanými povodiami bolo povodie Slanej – *Hydronymia slovenskej časti povodia Slanej* (Sičáková, 1996), potom nasledovala monografia analyzujúca povodie Ipľa – *Hydronymia povodia Ipl'a* (Majtán – Žigo, 1999), o štyri roky neskôr vyšla *Hydronymia povodia Turca* (Krško, 2003). Vedecká pozornosť sa postupne sústredila aj na povodia západného Slovenska, v rámci ktorých bola spracovaná hydronymia povodia Nitry – J. Hladký vydal r. 2004 monografiu *Hydronymia povodia Nitry*. M. Majtán pripravil v roku 2006 druhé (prepracované) vydanie *Hydronymie povodia Oravy* (spoluautor K. Rymut) podľa zásad projektu *Hydronymia Slovaciae*. Kandidátska dizertačná práca *Hydronymia povodia horného Hrona* (Nemčoková, 1988) sa stala podkladom pre celé spracovanie povodia Hrona pod názvom *Hydronymia povodia Hrona* (autorom je J. Krško, 2008). Spracovanie povodia Hrona skompletizovalo spracovanie povodí takmer celého stredného Slovenska. Od roku 2008 sa začal intenzívny výskum synchronnej a diachrónnej hydronymie povodia Váhu. Výsledkom skúmania hydronymie povodia Váhu sú najaktuálnejšie monografie z častí povodia Váhu – *Hydronymia povodia Kysuce* (Krško – Velička, 2011), *Hydronymia horného povodia Váhu (od povodia Rajčanky po prameň Váhu)* (Krško, 2011) a *Hydronymia povodia Dudváhu* (Hladký, 2011). V súčasnosti sa začínajú spracúvať aj povodia východného Slovenska – v rámci dizertačnej práce venuje A. Goótsšová pozornosť povodiu Hnilca a Hornádu. Doplnením o povodie Torysy (grantový projekt pod vedením A. Chomovej) sa skompletizuje celé povodie Hornádu. Poslucháči slovakistiky sa v niektorých diplomových prácach venovali výskumu hydronymie Tople, Ondavy a horného povodia Laborca, čo predstavuje základ spracovania zostávajúcej hydronymie východného Slovenska.

Splnením cieľov projektu *Hydronymia Slovaciae* by sa vytvorili vhodné podmienky pre komparáciu praslovanských východísk vodných tokov s onomastickými výskumami v Poľsku, v Čechách, na Ukrajine, v Rusku a Bielorusku. Komplexný slavistický výskum počíta aj s porovnaním výsledkov južnoslovanskej hydronymie. Podľa doterajších zistení sú apelatívne východiská slovenskej hydronymie väčšinou spoločného praslovanského základu. Analýzou slovenských povodí (ale aj historickej toponymie a historickej ojkonymie vo všeobecnosti) sa získajú východiská dokumentujúce západoslovanské, južnoslovanské a východoslovanské jazykové zmeny, ktoré by v ďalšom kroku spracovania slovanskej hydronymie mohli byť podkladom pre vypracovanie máp zachytávajúcích distribúciu praslovanských apelatívnych východísk odrážajúcich napr. vlastnosti vody (teplota, rýchlosť toku, spád vody, zvukové vlastnosti...), tvar koryta, hĺb-

ku, farbu¹ podložia, okolité porasty na brehoch, živočíchy a pod. (pozri lexikálno-sémantické triedenie hydronymie v dielach V. Šmilauera *Vodopis starého Slovenska*, 1932 alebo *Príručka slovanské toponomastiky*, 1970). Tieto motivačné faktory sa uplatnili nielen v rámci slovanskej hydronymie, ale sú univerzálne na celom svete. Spoločné praslovanské východiská tak nachádzame v hydronymách Váh, Nitra, Orava, Turiec, Slaná, Žitava, Myjava, Hnilec atď. V mnohých prípadoch sa dajú jednotlivé názvy interpretovať z viacerých hľadísk, nemožno vylúčiť ani rôzne apelatívne východiská – porovnaj napr. interpretáciu názvov Váh, Turiec (pozri Krško, 2010; Golema, 2008). Prehodnocovanie etymologických starších interpretácií je prirodzeným javom súvisiacim s rozvojom poznania. Neoddeliteľnou súčasťou tohto rozvoja je využívanie poznatkov iných vied a porovnávanie výsledkov v rámci širšieho nadnárodného rozpätia.²

Popri teritoriálnej distribúcii rovnakých apelatívnych východísk v rámci slovanských krajín by sa v budúcnosti mohla mapovo zobrazit' aj distribúcia jednotlivých formantov a pod. Takéto diela by boli vhodným doplnkom Celoslovanského lingvistického atlasu.

Výskum slovenskej a slovanskej hydronymie má však význam aj pre sledovanie osídľovacích procesov – v našom geopriestore ide predovšetkým a nemeckú a valašskú kolonizáciu, ktorú dokladajú hydronymá od 14. storočia a ich časový výskyt sa kryje s osídľovacími etapami týchto etník. Historická hydronymia však dokladá aj vplyvy iných etník – najstaršie doklady reflektujú germánske a keltské vplyvy pred príchodom Slovanov (relevantný dôkaz na predslovanský názov hydronyma máme v názve *Hron*, ktorý sa spomína v rozmedzí rokov 166 až 180 v spise rímskeho cisára Marca Aurélia, teda niekoľko storočí pred príchodom Slovanov do tohto priestoru). Viacerí jazykovedci preto predpokladajú, že názvy významných slovenských tokov mohli byť pomenované etnikami, ktoré tu žili pred príchodom Slovanov.

Ďalším významným projektom v rámci slavistického výskumu na Slovensku je spracovanie slovenských terénnych názvov. Korpus budúceho *Slovníka slovenských terénnych názvov* vznikal v rokoch 1966 – 1975 excerpciou diplomových a seminárnych prác poslucháčov vysokých škôl, excerptovaním regionálnych monografií, publikácií a časopisov, štúdií a článkov, kartografických diel rôznej mierky a zamerania. Aktuálny korpus dnes obsahuje približne 250 000 názvov. Spracovanie lexiky slovenských terénnych názvov by určite obohatilo výskumy toponymie Čiech (Slovník pomístních jmen v Čechách) a Moravy a Sliezska (Slovníka pomístních jmen Moravy a Slezka), ktoré sa spracúvajú v oddelení onomastiky Ústavu pro jazyk český AV ČR v Prahe a v dialektologickom oddelení Ústavu pro jazyk český AV ČR v Brne.³

Naplnením jazykovo-kultúrnych dimenzií slovenskej onomastiky ako súčasti slavistického výskumu by bolo spracovanie súčasných a historických osadných názvov (ojkonymie), podobne ako je spracovaná z Čiech, Moravy a Sliezska. Všetky rozpracované oblasti výskumu slovenskej onomastiky – hydronymie, toponymie a ojkonymie môžu napomôcť rozvoju národnej i celoslovenskej vede.

Ďalšími oblast'ami interdisciplinárneho výskumu slavistiky sú aj etnografia a folkloristika.⁴ Na priesečníku etnografie, folkloristiky, dialektológie a onomastiky môžeme nájsť zaujímavý

¹ Uplatnením farieb ako motivantov v slovenskej toponymii sa zaoberá L. Luptáková (2012(a)). Podnetné sú aj porovnávacie sondy tejto problematiky v širších – slovanských súvislostiach (pozri Luptáková, 2012(b)).

² Napr. doterajšie názvy hydroným typu *Vlčí potok*, *Vlčná*, *Vlčec* a pod. sa dávali do súvislosti s metaforickým vyjadrením dravosti toku. Pri porovnaní so zisteniami ukrajinských a ruských onomastikov sa pripúšťa motivácia nielen apelatívom *vlk* ale aj slovesom *vliecť*.

³ K projektu spracovania slovenských terénnych názvov pozri príspevok I. Valentovej *Ku koncepcii pripravovaného Slovníka slovenských anojkoným* (2009).

⁴ Pozri napr. príspevky Z. Profantovej *Slovenská slavistická folkloristika po roku 1993 (po 11. medzinárodnom zjazde*

objekt výskumu, akými sú prezývkové obyvateľské mená a prezývkové ojkonymá. Každá vedná disciplína nazerá na tieto objekty z iného uhla, ale plastický obraz problematiky možno vnímať prostredníctvom synergického vedeckého efektu.

Prezývkovým obyvateľským menám venovala pozornosť aj slovenská jazykoveda a onomastika. V. Uhlár na margo prezývok napísal: „Prezývky poskytujú zaujímavú a cennú problematiku z oblasti jazyka, etnografie a folkloristiky, ale aj sociológie. Zaslúžili by si všestranný opis i sústredený terénny výskum. ... Vieme, že svoju prezývku majú všetky obce a ich obyvatelia na Slovensku. Ich úplný súpis a výklad by bol naozaj cenným jazykovým, národopisným, historickým i spoločensko-kultúrnym materiálom. Škoda, že svoju príležitosť na zistenie tohoto materiálu nevyužili nárečníari alebo aj národopisní pracovníci.“ (Uhlár, 1995, s. 305–306).

Z pohľadu dialektológa sú prezývkové obyvateľské mená, veľmi cenným materiálom, pretože sa vyskytujú väčšinou v neštandardizovanej ústnej podobe, používajú sa v spontánných komunikačných situáciách a obsahujú prvky miestnych nárečí.⁵ Pre folkloristiku má významnú hodnotu motivačný príbeh vzniku prezývky a jej situačné využitie. Tento druh prezývok radí folkloristika medzi malé folklórne formy ako súčasť paremiológie. Ak vychádzame z užšieho chápania folklóru, ktorý je charakterizovaný kritériami ústnosti, kolektívnosti, synkretizmu a tradície, zistíme, že prezývkové obyvateľské mená spĺňajú všetky kritériá – počiatky vzniku, formovania a uplatňovania boli v ústnej podobe⁶, napriek tomu, že prezývka je spontánnym výtvorom jednotlivca (zväčša anonymného), je kolektívna – stotožňuje sa s ňou celý pomenúvajúci kolektív a prezývka charakterizuje celý kolektív pomenovanej obce. Tradícia súvisí s ústnym pôvodom prezývkových obyvateľských mien, ich dedením z pokolenia na pokolenie spolu s ďalšími žánrami ústnej ľudovej slovesnosti – piesní, rozprávok, obradového zvykoslovía i malých folklórnych foriem.

Zaujímavou oblasťou pre etnografiu je priestorová distribúcia, frekvenčnosť a výskyt jednotlivých druhov a motívov prezývkových obyvateľských mien (pozri napr. Švecová, 1991). Etnografia v rámci svojho predmetu výskumu vyčleňuje *etnografickú skupinu*. Táto je definovaná ako „subjednotka etnika, ktorú vytvárajú nositelia ľudovej kultúry spoločensky a kultúrne odlišní od svojho okolia, spojení skupinovým povedomím a skupinovým menom“ (Botík – Slavkovský, 1995, I. diel, s. 127). Etnografi rozlišujú etnografické skupiny najčastejšie podľa nárečových znakov (*Čilejkári, Trpáci, Sotáci, Švakári, Cócari*), geografického prostredia (*Horniaci, Dolniaci, Sysli, Jazveci* – porovnaj napr. Šrámek, 1977; Švecová, 1991), podľa znakov odevu (*Holopupkári, Kabaničiari*). Motivácia zamestnaním prináša informáciu o tradičných povolaniach jednotlivých lokalít a obcí. Expresivita takýchto prezývok môže mať rôzny stupeň. Ak tieto prezývky charakterizujú typické povolanie, ktoré bolo v minulosti pre obec typické, majú skôr informatívny charakter bez výraznej expresivity – Jelšava – *Kvaškére* (*kvaškér* – garbiar, v meste spracúvali kožu), Revúca – *Tepšáre* (vyrábali *tépše* – plechy na pečenie koláčov), Kláštor pod Znievom – *Krošniari* (vyrábali krošne pre turčianskych olejkárov), Oravská Poruba – *Korytári*, Bobrov – *Kerničkári* (vyrábali *kerničky* – nádoby na mútenie masla – Slezáková,

slavistov v Bratislave), V. Gašparíkovej *Z dejín slovenskej slavistickej folkloristiky*, M. Benžu *Slavistické výskumy v slovenskej etnológii* a ďalšie publikované v monografii *Slovenská slavistika včera a dnes* (2012).

⁵ K problematike prepojenia dialektológie s onomastikou pozri napr. Harvalík, 1998; Šrámek, 1977 a ďalší.

⁶ Sekundárne sa prezývkové obyvateľské mená dostali aj do písanej podoby, pretože sú zdrojom humoru, často ich spisovali folkloristi, etnografi i spisovatelia a popularizačnou formou vydávali knihy s námetmi ľudového humoru – pozri napr. A. Opluštil *Prezývky obyvateľov lipťovských obcí* (1931–1932); F. V. Peřinka *Veselé putovanie po Slovensku* (1934); Š. Moravčík *V Kiripolci svine kujú* (1995). Motivačné príbehy prezývkových obyvateľských mien sa objavujú aj ako súčasť situačnej komiky vo filmoch – *Sváko Ragan z Brezovej, Pásla kone na betóne, Vianočné oblátky* atď.

2012, s. 524). Ak prezývkové vlastné meno má informatívny charakter, ale zároveň poukazuje na nekvalitné výrobky, má vyššiu mieru expresivity – Příbovce – *Panvíčkáři* (vyrábali drevené panvice, ktoré však tiekli). Keďže Slovensko bolo v minulosti agrárnou krajinou, častou motiváciou vzniku prezývkového mena obyvateľov obcí bola charakteristická plodina, ktorú pestovali jej obyvatelia – Danová – *Bóbari*, Sučany – *Fazuliari* (pestovali fazuľu), Martin – *Kapustiari* (medzi pestovanými plodinami dominovala kapusta), Lopašov – *Mrkvári*, Holíč – *Cibulári*...

Etnografické triedenie úzko súvisí s dialektológiou, pretože niektoré z prezývkových obyvateľských mien boli motivované špecifickým nárečovým tvarom alebo nárečovou výslovnosťou odlišnou od blízkeho okolia. Tieto prezývky etnografických skupín „vznikali často ako prezývka od susedných obyvateľov, bývali obojstranne známe a prispievali k vedomiu spolupatričnosti skupiny“ (Botík – Slavkovský, 1995, I. diel, s. 127). Z hľadiska rovnakých nárečových prvkov v jazyku obyvateľov, môžu byť pomenované skupiny dedín (*Švakári* – pretože zámeno *čo* vyslovujú ako *šva*), vyšším celkom sú nárečové rajóny a regióny (*Sotáci* – zámeno *čo* vyslovujú ako *so*, *Čilejkári* – namiesto príslovky *teraz* používajú podobu *čilej* – pozri napr. mapku S. Švecovej, 1991, s. 29).

Zo samotnej podstaty slavistiky a ďalších (predovšetkým humanitne orientovaných) vedeckých disciplín vytvárajúcich plastický celospoločenský obraz vyplýva, že výsledky vedeckých bádaní sú významným odkazom spoločenstvu odhaľujúc jeho históriu a kultúru.

Literatúra:

- BOTÍK, J. – SLAVKOVSKÝ, P. a i. *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*. 1. vyd. Bratislava: Veda, 1995, zv. 1. 484 s. ISBN 80-224-0234-6.
- BOTÍK, J. – SLAVKOVSKÝ, P. a i. *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*. 1. vyd. Bratislava: Veda, 1995, zv. 2. 448 s. ISBN 80-224-0235-4.
- DORUEA, J. Potreba interdisciplinárneho výskumu v jazykovednej slavistike. In: *Slovenský národopis*, 38, 1990, s. 378-380.
- GOLEMA, M. Svätý Blažej ako „vlčí pastier“ v textovej tradícii v českého, slovenského a maďarského prostredia. In: *Studia mythologica Slavica*, XI, 2008, s. 147-172.
- HARVALÍK, M. Využití dialektologie při zkoumání pomístních jmen. In: *Onomastica Slavogermanica*, XXIII, 1998, s. 287-291.
- KRŠKO, J. Prezývkové vlastné meno verzus onymum. In: *Zborník mladých filológov Univerzity Mateja Bela I. Materiály z I. konferencie mladých filológov UMB, Banská Bystrica 9. júna 1999*. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB v Banskej Bystrici, 1999, s. 47–56. ISBN 80-8055-340-8 aj www.fhv.umb.sk/publikacie/zbornik_mladych_filologov.
- KRŠKO, J. Interferencia dialektológie, folkloristiky a onomastiky pri výskume prezývkových vlastných mien. In: *Západoslovenské jazyky I. Lingvistický zborník*. Ed. P. Odaloš. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Pedagogická fakulta, 2005. s. 85–90. ISBN 80-8083-154-8.
- KRŠKO, J. Niektoré slovenské hydronymy vo svetle novších interpretácií. In: *Slovenská reč*, 2010, roč. 75, č. 6, s. 355-362.
- LUPTÁKOVÁ, L. Farba ako motivant v toponymii. In: *Varia XX. Zborník materiálov z XX. kolokvia mladých jazykovedcov (Častá-Papiernička 24. – 26. 11. 2010)*. Bratislava : Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV, 2012, s. 400-404. (a)
- LUPTÁKOVÁ, L. Jazykovo-kultúrne vzťahy v (slovenskej) anojkonymii. Farba v terénnych názvoch Karpát a Tatier. Rukopis príspevku predneseného na konferencii *Jazyk a kultúra na Slovensku v slovanských a neslovanských súvislostiach* (Michalovce, 23. – 26. 10. 2012), 8 rkp. s. (b)
- SLEZÁKOVÁ, G. Prezývkové obyvateľské mená na Orave. In: *Varia XX. Zborník materiálov z XX. kolokvia mladých jazykovedcov (Častá-Papiernička 24. – 26. 11. 2010)*. Ed. G. Múcsková. Bratislava : Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV, 2012, s. 523-529.
- ŠRÁMEK, R. Problematika studie přezdívek obcí (na materiálu obcí z Moravy a Slezska). In: *Národopisné studie*, roč. 14, 1977, s. 29–52.
- ŠVECOVÁ, S. Etnografické skupiny a oblasti na Slovensku. In: *Ethnologia Europae Centralis*, I., 1991, s. 25–34.
- UHLÁR, V. Najznámejšie prezývky obyvateľov obcí na Slovensku. In: *Slovenská reč*, roč. 60, 1995, č. 5–6, s. 302–306.
- VALENTOVÁ, I. Ku koncepcii pripravovaného Slovníka slovenských anojkoným. In: *Slovenská reč*, 2009, roč. 74, č. 5, s. 283–291.
- ŽEŇUCH, P. (ed.): *Slovenská slavistika včera a dnes*. Kolektívna monografia. Bratislava : Slovenský komitét slavistov a Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2012. 268 s. ISBN 978-80-89489-05-3.

The Interdisciplinary Dimensions of Slovak Onomastics in the Context of Slavonic Research

Jaromír Krško

In his paper the author points out the significance of interdisciplinary research and co-operation among different scientific branches when creating a complex image of scientific research. Like slavistics, onomastics co-operates with various scientific disciplines. The research on Slovak hydronyms, i.e. terrain names, demonstrates the history of settlements and the influence of various ethnic groups on current toponymy. The onomastic research on persons' nicknames finds the common points with ethnology, dialectology, and folkloristics. The research results of the aforementioned sciences are part of broad pan-Slavonic research and they have become a solid part of Slovak slavistics, too.

ŠIMON MARINČÁK*

Nedeľné tropáre v byzantsko-slovanskej tradícii na Slovensku

MARINČÁK, Š.: Sunday Troparia in the Byzantine-Slavic Tradition in Slovakia. *Slavica Slovaca*, 48, 2013, No. 1, pp. 9-40, (Bratislava).

The present paper examines the Sunday Troparia of the Byzantine-Slavic liturgical tradition as performed nowadays in Slovakia. The research, which took into the consideration their history, text, and music, tries to determine original forms of the music, as close as possible to the originals lost by 17th-18th centuries, and points to the possibilities of selecting the proper textual variants.

Tropárium, liturgical music, liturgical text, liturgical tradition.

Tropár (gr. τροπάριον) je najstaršia a najzákladnejšia forma byzantskej hymnografie. Slovo *tropárium* je pravdepodobne odvodené od zdrobneniny gréckeho slova *trépo* (τρέπω), teda „obracat“, alebo *trópos* (τρόπος), teda „niečo čo sa opakuje“, „spôsob“, alebo „móda“ (pozri Liddell, Scott, *Lexicon*, 1827). Možnou západnou analógiou je talianske slovo *ritornello*, zdrobnenina slova *ritorno* (návrat), teda „niečo, čo sa opakuje“ (EB VIII, 598).

Tropár bol pôvodne krátkou modlitbou v rytmickej próze, ktorá sa vkladala po každom verši žalmu, ktorý sa spieval na utierni alebo večerni. Prvotné tropáre sa tiež označovali slovom *stichērón* (στικηρόν), pravdepodobne od slova *stichos* (στίχος), teda verš (Liddell, Scott, *Lexicon*, 1646). Kratúčký refrén sa mohol označovať aj slovom *syntomon* (σύντομον, teda krátky) (Liddell, Scott, *Lexicon*, 1728). Neskoršie (asi od 4. storočia) sa tropár zmenil na strofický útvar, ktorý mal užšie spojenie so sláveným sviatkami. Od 5. storočia sa pojmom tropár označovali aj krátke veršové útvary, ktoré sa nachádzali za veršami žalmov (EB X, 140). Po vzniku *kontakia* v Byzantskej ríši v 6. storočí sa aj jeho jednotlivé verše tiež označovali slovom tropár. Rovnako v 8. storočí sa týmto slovom označovali jednotlivé verše útvaru, ktorý je známy ako *kanōn*. Termín tropár sa nakoniec uplatnil pri označovaní jednoduchého verša, teda základnej strofickej jednotky akéhokoľvek hymnu (kontakion, kánon alebo stichera) (pozri Stefanovič, *Troparion*“ a Jeffreys, *Troparion*).

V súčasnosti sa týmto termínom označuje krátky hymnus alebo iba jeden verš. Táto hymnografická forma je prítomná v každom type bohoslužby konštantínopolskej tradície. Tropáre môžu mať rozličnú dĺžku, jedny sú zložené z jedného alebo z dvoch veršov, iné utvárajú dlhšie poetické útvary. Tropáre sa rozdeľujú podľa viacerých kritérií, ktoré sa však na túto formu neaplikujú simultánne. Rozhodujúcim faktorom rozdelenia tropárov je napríklad ich liturgická pozícia, resp. moment prednesu, spôsob prednesu, alebo tiež obsah. Nás zaujíma iba tropár, ktorý sa podľa svojej liturgickej pozície označuje ako o *hymnus prepustenia* (gr. ἀπολυτίκιον).

* PaedDr. SEODr. Šimon Marinčák, PhD., Centrum spirituality Východ-Západ Michala Lacka, vedeckovýskumné pracovisko Trnavskej univerzity, Komenského 14, Košice, 04001.

Označuje sa aj ako *tropár dňa*, alebo *tropár sviatku*. Na konci večierne sa spieva trikrát: tesne pred pozhňaním chleba, keď kňaz okiadza stôl, na ktorom je chlieb položený; trikrát sa spieva na začiatku utierne po *Boh je Pán*; raz na konci utierne hneď po veľkom slávosloví; na eucharistickej liturgii po malom vchode; na veľkom povečeri a na každej z malých hodínok. Väčšina tropárov sa spieva na nápevy ôsmich hlasov (=oktoechos, oktoich), ale niektoré majú tiež svoju vlastnú a jedinečnú melódiu, preto sa vymykajú z rámca oktoichu.

Spev tropárov sa dnes v eucharistickej liturgii uplatňuje v nasledovnom rámci obradov: Kňaz s diakonom, ktorý nesie evanjeliár, vyjdú zo svätyne severnými dverami (resp. ľavými, ak chrám nie je situovaný smerom na Východ). Keď prídu k cárskym dverám, nosiči sviec sa postavia na protiahlé strany, jeden vedľa ikony Bohorodičky a druhý vedľa ikony Spasiteľa, kňaz sa postaví doprostred a diakon pred neho na pravú stranu. Obidvaja sklonia hlavu a diakon tichým hlasom hovorí: *Hospodu pomolimsja*. Kňaz sa potichu modlí modlitbu vchodu: *Vladyko Hospodi Bože náš*. Po skončení modlitby diakon drží tromi prstami orár, ukazuje pravou rukou na východ a tichým hlasom hovorí kňazovi: *Blahoslovi, vladyko, svjatyj vchod*. Kňaz žehná smerom na východ a hovorí: *Blahosloven vchod*. Tu diakon podá kňazovi sväté evanjelium, aby ho pobozkal. Keď sa skončí posledný verš antifóny alebo blaženstiev, postaví sa diakon doprostred a stojac pred kňazom pozdvihuje ruky, ukazuje sv. evanjelium a nahlas volá: *Premudrosť prosti*. Potom diakon a za ním kňaz vojdú do svätyne. Diakon kladie evanjeliár na oltár. Speváci spievajú *Prijdite, poklonimsja*, keď je nedeľa pridávajú: *Voskresýj iz mértvych*. Potom nasledujú zvyčajné tropáre. Po speve tropárov nasleduje *Trojsvätá pieseň* a liturgia pokračuje podľa zvyčajného poriadku.¹

Najstaršie zmienky tropárov v liturgických knihách

Najstarší grécky liturgický rukopis obsahujúci modlitby eucharistických liturgií (Barberini gr. 336) z 8. storočia ešte spev tropárov neuvádza (Goar, 83; pozri tiež Parenti, Velkovska, *Barberini*, 3-4). Jedna z prvých zmienok o existencii tropára a kondáku v gréckej liturgii sa nachádza v gréckom rukopisnom zvitku *Pathmos 709* z roku 1260 (DMIT, 157; pozri tu aj Uspenskij, *Vizantijskaja liturgija*, 100). *Euchologion* Jakuba Goara (1601-1653), ktorý obsahuje prepisy viacerých starších rukopisov v prvej uvedenej verzii liturgie sv. Jána Zlatoústeho *Διάταξις τῆς Θείας καὶ Ἱερᾶς Λειτουργίας* (*Ordo Sacrae ac Divinae Missae*) spev tropárov uvádza (Goar, 54). Keď opisuje liturgiu tak, ako ju slúžia grécki mnísi na Západe v Ríme, Kampánii, Kalábrii, Apúlii, Sicílii a v Grottaferrate, uvádza spev kondáku, ktorý je apolytikiom dňa (...καὶ λέγει τὸ κοντάκιον, ἢ ἀπολυτίκιον τῆς ἡμέρας...), ktorý však recituje diakon pri okiadzaní (Goar, 87). V ďalšej uvedenej verzii liturgie spev tropárov už neuvádza (Goar, 91). Aj keď je to samozrejme veľmi zjednodušený výsledok, dá sa povedať, že v období 13. až 15. storočia ešte nebola prax spevu tropárov v eucharistickej liturgii v Byzancii a cirkvách od nej kultúrne odvodených ustálená a jednotná, pričom sa prax v jednotlivých kultúrnych centrách mohla značne líšiť.

Ak nerátame pramene priamo spojené s obdobím Veľkej Moravy, najstaršie formuláre slovanskej liturgie pochádzajú z 12. storočia. Ide najmä o liturgikon Antona Rimľanina (1067-1147) a liturgikon Varlaama Chutynského (†1193), obidva pochádzajú z Novgorodu v Rusku. Tie opisujú najstaršiu verziu byzantsko-slovanskej liturgie z obdobia pred zavedením zmien z *Diataxis* konštantínopolského patriarchu Filotea Kokkina (1353-1354 a 1364-1376).

Diataxis napísal Filoteos v období, keď bol igumenom Veľkej Lavry na hore Athos (1342-1345). Je prirodzené, že sa opieral o monastické zvyklosti a obyčaje hory Athos. Dielo *Diataxis* bolo ku koncu Filotteovho života a po jeho smrti do slovanského jazyka preložili dvaja jeho

¹ Tento opis bol prevzatý a zostrúchnený (porovnaj *Ordo*, 47-48).

žiaci, patriarcha Eutymios Trnovským (1375-1393) a Cyprián Camblak (1370-1406), ktorí toto dielo aj šírili v svojich krajinách. Finálna grécka verzia *Diataxis* bola napokon publikovaná v liturgikone, ktorý vydal Dimitrios Doukas v Ríme v roku 1526. Toto vydanie bolo neskôr použité ako východisko pre nový slovanský preklad, aplikovaný patriarchom Nikonom (1652-1658/1667) v rámci jeho známej reformy. Dielo *Diataxis* v slovanskej liturgii sa začalo najvýraznejšie rozširovať po vynájdení kníhtlače. Prvý tlačený slovanský liturgikon bol vydaný v Benátkach v roku 1519 podľa srbskej tradície a prvý liturgikon podľa ruténskej, resp. maloruskej tradície bol vydaný vo Vilniuse v roku 1617.

Jeden z najstarších slovanských prameňov, rukopisný liturgikon (New York Public Library Codex Slav. 1) z druhej polovice 14. storočia (cca 1350-1375)² však spev tropárov ani kondákov nespomína. Spev tropárov sa v rukopisoch začína objavovať až okolo 15. storočia. Tlačené knihy spomínajú spev tropárov od konca 15. a začiatku 16. storočia. Stručný prehľadný zoznam niektorých slovanských rukopisov a tlačených kníh sumarizujeme nižšie.

Tabuľka niektorých slovanských rukopisov

Vek	Signatúra	Názov	Poznámka
13. stor.	PHБ ³ 1017	Solovecký služebník	Nespomína sa.
13. stor.	PHБ 518	Sofijský služebník ⁴	Nespomína sa.
14. stor.	?	Služebník	Nespomína sa. ⁵
15. stor.	CTCЛ ⁶ 216	Služebník	ПѢВЦИ ЖЕ ПОУТЬ ВѢЫЧНЫЯ ТРѢ И КѢДАКИ.
16. stor.	CTCЛ 218	Služebník	Tropáre spomína nepriamo, keď hovorí, čo sa deje pri speve posledných tropárov.
16. stor. (?)	? (Przemysl)	?	Nespomína sa.
16.-17. stor.	CTCЛ 217	Služebník	И ГЛѢТЬ ТРѢ
17. stor.	CTCЛ 219	Služebník	И ГЛѢТЬ ТРѢ
17. stor.	CTCЛ 220	Služebník	ПѢВЦИ ЖЕ ГЛѢЮТЬ ТРѢ И КѢДАКИ

Tabuľka niektorých slovanských starých tlačí

Rok	Miesto	Text
1508	Torgovišče	Поюще ѿже глѣють вѣычныя тропаре.
1519	Benátky	Поюще ѿже глѣють вѣычныя трѡре.
1554	Benátky	Поюще ѿже глѣють вѣычныя трѡре.
1604	Strjatyň	Тѡже трѡрѣ и кѡдаки по вѣычану поутѣа ѿ ликувѣз.
1629	Kyjev	Тѡже Тропарѣ и Кондаки по вѣычану поутѣа ѿ ликувѣз.

² Datovanie tohto rukopisu rozoberá Taft v práci *Prayerbook...*

³ Российская национальная библиотека, Санкт-Петербург.

⁴ Novgorod.

⁵ Pozri Podhájecký, *Tri byzantské liturgie*, 233.

⁶ Свято-Троицкая Сергиева Лавра, Сергиев Посад.

1646	Evov	Тѣже Тропарѣ ѿ Кондакѣ по ѡбѣчаню поѡтѣла ѡ Анѣквѣ.
1666	Evov	Тѣже Тропарѣ ѿ Кондакѣ по ѡбѣчаню поѡтѣла ѡ Анѣквѣ.
1691	Evov	Тѣже Тропарѣ ѿ Кондакѣ по ѡбѣчаню поѡтѣла ѡ Анѣквѣ.
1692	Vilna	Тѣжѣ Тропарѣ ѿ кондакѣ по ѡбѣчаню поѡтѣла.
1735	Počajev	Тѣжѣ Тропарѣ ѿ кондакѣ по ѡбѣчаню поѡтѣла.
1759	Evov	Тѣже Тропарѣ ѿ Кондакѣ по ѡбѣчаню поѡтѣла.
1766	Evov	Тѣже Тропарѣ ѿ Кондакѣ по ѡбѣчаню поѡтѣла.
1840	Przemysl	Тѣже Тропарѣ ѿ Кондакѣ по ѡѣтѣлѣ поѡтѣла.
1929	Evov	Тѣже поѡтѣла тропарѣ ѿ кондакѣ по ѡѣтѣлѣ.

Ako vidno z tabuliek, rubriky neupresňujú počet tropárov a/alebo kondákov, ktoré sa majú spievať. Obmedzujú sa iba na konštatovanie „zvyčajné tropáre,“ alebo len „tropáre,“ alebo „tropáre a kondáky,“ alebo „tropáre a kondáky podľa pravidla.“ Presnejšiu správu o praxi spevu tropárov v 18. storočí podáva až člen Londýnska kráľovská spoločnosť pre starožitnosti⁷ John Glen King (1732-1787), ktorý pôsobil ako kaplán Britskej továrne v St. Peterburgu. V knihe *Obrady a ceremónie gréckej cirkvi v Rusku* opisuje liturgickú prax v St. Peterburgu v 18. storočí, spevnú prax tropárov špecifikuje podľa počtu či frekvencie ich použitia na štyri, konkrétne najprv dva tropáre, *Sláva Otcu*, kondák Dionýzovi, *I teraz* a nejaký ďalší kondák.⁸

Text tropárov

Texty cirkevnoslovanských tropárov používaných na Slovensku patria do skupiny tzv. nikovskej recenzie. Paria k textom, ktoré sa modifikovali v Rusku v 17. storočí v kontexte reformy patriarchu Nikona. Keďže ide o viacnásobne recenzovaný text, možno ho pokladať za východiskový, teda korektný a vzorový. Pre potreby tejto analýzy sme ho prevzali z kyjevského vydania oktoichu z roku 1904 (*K*). V prepise sa zachovali všetky jeho črty, vrátane prízvukov a kapitálok. Druhým uvedeným textom tejto analýzy je priamo text tropárov z knihy *Cerkovnoje prostopinije* (*Церковное проstopнiе = CP*).⁹ Pre potreby porovnania sa tento text uvádza v diplomatickom prepise, teda so zachovaním všetkých čŕt originálu, vrátane chýb a prieklepov. Tretím použitým textom je text tropárov z počajevského irmologiona vydaného v roku 1794 (*P*). Keďže je vzhľadom na text *K* takmer bez rozdielov, neuvádzame ho v jeho úplnom znení, ale nájdené rozdiely, ktorých je však minimum a svojím charakterom sú nepatrné, uvádzame priamo v komentári.

Pre lepšiu orientáciu uvádzame obidva texty v tabuľkách usporiadaných do stĺpcov vedľa seba: V prvom stĺpci sa nachádza text tropárov z *K* a v druhom stĺpci je text tropárov z *CP*. Pri porovnaní sme ignorovali rozdiel v uvádzaní kapitálok. Ostatné rozdiely sa dajú rozčleniť do viacerých kategórií, pričom ide o rozdiely na rozličných úrovniach ich významu a dôležitosti.

⁷ Londýnska kráľovská spoločnosť pre starožitnosti (The Society of Antiquaries of London) sa plne etablovala v 18. storočí na podporu štúdia starožitností. Ešte v roku 1572 spoločnosť založili biskup Matthew Parker, Sir Robert Cotton, William Camden a ďalší, aby tak zabezpečili ochranu národných pamiatok a starožitností. Spoločnosť existovala do roku 1604, keď na ňu padlo podozrenie, že sa zaoberá politikou a kráľ Jakub I. ju zrušil. V roku 1717 bola formálne obnovená a definitívne potvrdenie dostala až od kráľa Juraja II. v roku 1751.

⁸ King, *Rites and Ceremonies*, 155-156.

⁹ Pozri bibliografiu na konci štúdie.

1. hlas

Text *P* sa zhoduje s textom *K*. Pri texte v *CP* nachádzame desať odlišností, ktoré v druhom stĺpci tabuľky podčiarkujeme.

К	CP
КѦМЕННЪ ЗАПЕЧАТАНЪ ѿ ІУДАЄИ, ѿ БОННѦМЪ СТРЕГЪЩЫМЪ ПРЕЧИСТОЕ ТѢЛО ТВОЕ, ВОСКРЕСЕ ѢИ, ТРИНАДЦАТЫЙ СПАСЕ, ДАРОВАИ МИРОВИ ЖИЗНЬ. ЕГО РАДИ СЛЫ НЕБЕСНЫЯ ВОПІАХЪ ТѢ ЖИЗНОДАВЧЕ: СЛАВА ВОСКРЕСЕНІЮ ТВОЕМЪ ХРІСТЕ: СЛАВА ЦАРСТВІЮ ТВОЕМЪ: СЛАВА СМОТРЕНІЮ ТВОЕМЪ, ѢДИНЕ ЧЕЛОВѢКОЛЮБЧЕ.	КѦМЕННЪ ЗАПЕЧАТАНЪ ОУТЪ ІУДАЄИ, ѿ БОННОМЪ СТРЕГЪЩЫМЪ ПРЕЧИСТОЕ ТѢЛО ТВОЕ, ВОСКРЕСЕ ѢИ, ТРИНАДЦАТЫЙ СПАСЕ, ДАРОВАИ МИРОВИ ЖИЗНЬ. ЕГО РАДИ СЛЫ НЕБЕСНЫЯ ВОПІАХЪ ТѢ ЖИЗНОДАВЧЕ: СЛАВА ВОСКРЕСЕНІЮ ТВОЕМЪ ХРІСТЕ: СЛАВА ЦАРСТВІЮ ТВОЕМЪ: СЛАВА СМОТРЕНІЮ ТВОЕМЪ, ѢДИНЕ ЧЕЛОВѢКОЛЮБЧЕ.

1. ѿ / ОУТЪ – ide o rozpisánú titlu, ktorá nemá žiaden vplyv na hudobnú stránku prednesu.
2. ІУДАЄИ / ІУДАЄИ – zmena písmena Ѣ na ю nemá žiadny vplyv na výslovnosť celého slova, teda ani na jeho hudobný prednes.
3. БОННѦМЪ / БОННОМЪ – v tomto prípade tu máme dve zmeny. Prvou, pre hudbu nepodstatnou, je zámena Ѧ za о v *CP*. Druhou a pre hudbu podstatnejšou zmenou je posun prízvuku z prvej slabiky na tretiu, ktorá má vplyv na hudobnú stránku prednesu.
4. СТРЕГЪЩЫМЪ / СТРЕГЪЩЫМЪ – vynechanie prízvuku nemusí mať žiaden vplyv na hudbu.
5. ВОСКРЕСЕ / ВОСКРЕСЕ – vynechanie písmena Ѧ v tomto prípade nemá vplyv na hudbu, keďže nepredstavuje ani slabiku navyše, ani nemení prízvuk.
6. МИРОВИ / МИРОВИ – vynechanie prízvuku nemusí mať žiaden vplyv na hudbu.
7. ЕГО / ЕГО – zámena Ѧ za о v *CP* nemá žiaden vplyv na hudbu.
8. СЛЫ / СЛЫ – vynechanie prízvuku nemusí mať žiaden vplyv na hudbu.
9. ТВОЕМЪ / ТВОЕМЪ – posunutie prízvuku z tretej slabiky na druhú má vplyv na hudobnú stránku prednesu.
10. ТВОЕМЪ / ТВОЕМЪ – zmena cirkumflexového prízvuku na akúťový nemá na hudbu žiaden praktický dopad.

2. hlas

Text *P* má v porovnaní s textom *K* jeden rozdiel: originálny text *ѡдз* je vo forme *ѡдд*, rovnako ako v *CP*. Pri texte v *CP* vidíme šesť odlišností, ktoré podčiarkujeme v druhom stĺpci tabuľky.

К	CP
ѢГДА СНИЗШЕЛЪ ѢИ КЪ СМЕРТН, ЖИВОТѢ БЕЗСМЕРТНЫИ, ТОГДА ѡДЪ ОУМЕРТВІАЪ ѢИ БЛНСТАНІЕМЪ БОЖЕСТВА: ѢГДА ЖЕ ѿ ОУМЕРШЫА ѿ ПРЕПОДАНИХЪ ВОСКРЕСІАЪ ѢИ, ВСѦ СЛЫ НЕБЕСНЫЯ ВЗЫБАХЪ, ЖИЗНОДАВЧЕ ХРІСТЕ БОЖЕ НАШЪ, СЛАВА ТЕБѢ.	ѢГДА <u>СНИШЕЛЪ</u> ѢИ КЪ СМЕРТН, ЖИВОТѢ БЕЗСМЕРТНЫИ, ТОГДА <u>ѡДД</u> ОУМЕРТВІАЪ ѢИ БЛНСТАНІЕМЪ БОЖЕСТВА: <u>ѢГДАЖЕ</u> ѿ ОУМЕРШЫА <u>ОУТЪ</u> ПРЕПОДАНИХЪ ВОСКРЕСІАЪ ѢИ, ВСѦ <u>СЛЫ</u> НЕБЕСНЫЯ ВЗЫБАХЪ, ЖИЗНОДАВЧЕ ХРІСТЕ БОЖЕ <u>НАШЪ</u> , СЛАВА ТЕБѢ.

1. СНИЗШЕЛЪ / СНИШЕЛЪ – vynechanie písmena ѡ nemá žiaden vplyv na hudbu.
2. ѡДЪ / ѡДД – zmena pádu z nominatívu na akuzatív je výraznou zmenou, pretože z jednoslabičného slova sa stalo dvojslabičné, čo má vplyv aj na hudobnú stránku prednesu. Táto zmena bola zaznamenaná aj v prípade *P*.

3. **ѢРА́А ЖЕ / ѢРА́АЖЕ** – spojenie dvoch slov do jedného pri zachovaní umiestnenia prízvuku nemá žiaden vplyv na hudobnú stránku prednesu.
4. **Ѡ / ѠТЪ** – ide o rozpísanú titlu, ktorá nemá žiaden vplyv na hudobnú stránku prednesu.
5. **ѢЛЫ / ѢЛЫ** – zmena cirkumflexového prízvuku na akútový nemá na hudbu žiaden praktický dopad.
6. **НАШЪЗ / НАШЪЗ** – vynechanie prízvuku nemusí mať žiaden vplyv na hudbu.

3. hlas

Text P obsahuje v porovnaní s textom K jediný rozdiel: Originálny text $\text{non}\bar{\mu}\bar{\alpha}\bar{\kappa}\bar{\varsigma}$ je vo forme $\text{non}\bar{\mu}\bar{\alpha}\bar{\kappa}\bar{\varsigma}$, rovnako ako CP . Pri texte v CP vidíme desať odlišností, ktoré v druhom stĺpci tabuľky graficky zväzňujeme.

К	СР
ДѦ ВЕВЕЛѦТИСѦ НЕБЕЕНАА, ДѦ РАДѦЮТСѦ ЗЕМНѦА: ѿКѦ СОТВОРИ ДЕРЖАВѦ МЫШЦЕЮ ЕГОЕЮ ГОСПОДЬ, ПОПРА СМЕРТІЮ СМЕРТЬ, ПЕРЕНЕЦЗ МЕРТВЫХЪ БЫТИ: ѿЗ ЧРЕВА ЛДОА НЗБЛВН НАСЗ, ѿ ПОДАДѦ МІРОВИ БЕЛІЮ МЛОСѦТЬ.	<u>ДѦВЕВЕЛѦТИСѦ</u> НЕБЕЕНАА, <u>ѿ</u> ДѦ РАДѦЮТСѦ ЗЕМНѦА: ѿКѦ СОТВОРИ ДЕРЖАВѦ МЫШЦЕЮ ЕГОЕЮ <u>ГОСПОДЬ</u>, <u>ПОПРАВЪ</u> СМЕРТІЮ, <u>СМЕРТЬ</u> <u>ПЕРЕНЕЦЗ</u> <u>ѿЗ</u> МЕРТВЫХЪ <u>БЫТИ</u>: <u>ѿЗ</u> ЧРЕВА ЛДОА НЗБЛВН <u>НАСЗ</u>, ѿ ПОДАДѦ МІРОВИ БЕЛІЮ МЛОСѦТЬ.

1. ΔΑ ΒΕΣΕΛΑΪΤΑ / ΔΑΒΕΣΕΛΑΪΤΑ – spojenie dvoch slov do jedného pri zachovaní umiestnenia prízvuku nemá žiaden vplyv na hudobnú stránku prednesu. Ide o formálny nedostatok.
2. - / Η – v tomto prípade CP obsahuje v texte tropára spojku η, ktorá sa však v nikonovskom texte nenachádza. Táto zmena má vplyv na hudobnú stránku prednesu.
3. ροισόΔη / ΓοισόΔη – presunutie prízvuku z druhej slabiky na prvú má vplyv na hudobnú stránku prednesu.
4. ποπρᾱ / ποπρᾱβζ – doplnenie písmena v tomto prípade nemá na hudbu žiaden vplyv. Táto zmena bola zaznamenaná aj v prípade P. Z jazykovo-teologického hľadiska môže byť zaujímavá zmena aoristu ποπρᾱ na aktívne participium präterita ποπρᾱβζ.
5. εμερῑτῑ / εμερῑτῑ – vynechanie prízvuku nemusí mať žiaden vplyv na hudbu.
6. περκενεцз / περκενεцз – vynechanie prízvuku nemusí mať žiaden vplyv na hudbu.
7. - / ηζз – v tomto prípade CP obsahuje v texte tropára predložku ηζз, ktorá sa v originálnom nikonskom texte nenachádza. Táto zmena má vplyv na hudobnú stránku prednesu.
8. быῑтῑ / быῑтῑ – vynechanie prízvuku nemusí mať žiaden vplyv na hudbu.
9. ηζз / ηζ – vynechanie písmena v tomto prípade nemá na hudbu žiaden vplyv.
10. ηᾱсз / ηᾱсз – vynechanie prízvuku nemusí mať žiaden vplyv na hudbu.

4. hlas

Text *P* obsahuje v porovnaní s textom *K* tieto štyri rozdiely: originálny text ὁφείλεινα je vo forme ὁφείλει, originálny text ῥησιν je vo forme ῥησινα, originálny text ὡς ἐργασα je vo forme ὡς ἐργασε, a napokon originálny text χυλάμεθα je vo forme χυλάμεθα. Pri texte v *CP* vidíme osem odlišností, ktoré sú zvýraznené podčiarknutím v druhom stĺpci tabuľky.

К

СВѢТЛЮ ВОСКРЕСЕНІА ПРОПОВѢДЬ ѿ
АГГЕЛА ОУБѢДѢША ГОСПОДНИ ОУЧЕНИЦЫ, И
ПРАДѢДНЕЕ ѿѢЖДЕНІЕ ѾБѢРГША, АПОСТОЛѢМЪ
ХВАЛѢЩЕА ГЛАГОЛАХУ: НПРОВѢРЖЕА СМЕРТЬ,
ВОСКРЕСЕ ХРИСТОСЪ БОГЪ, ДАРОВАИ МИРОВИ БЕЛІЮ
МНОГОТЬ.

CP

СВѢТЛЮ ВОСКРЕСЕНІА ПРОПОВѢДЬ ѾТЪ
АГГЕЛА ОУБѢДѢШЕ ГОСПОДНА ОУЧЕНИЦЫ, И
ПРАДѢДНЕЕ ѾѢЖДЕНІЕ ѾБѢРГШЕ, АПОСТОЛОМЪ
ХВАЛѢЩЕА ГЛАГОЛАХУ: НПРОВѢРЖЕА СМЕРТЬ,
ВОСКРЕСЕ ХРИСТОСЪ БОГЪ, ДАРОВАИ МИРОВИ БЕЛІЮ
МНОГОТЬ.

1. ѿ / ѾТЪ – ide o rozpisánú titlu, čo nemá žiaden vplyv na hudobnú stránku prednesu.
2. АГГЕЛА / АГГЕЛА – ide o fonetickú zámenu rr za nr, ktorá nemá žiaden vplyv na výslovnosť slova, a teda ani na jeho hudobnú interpretáciu.
3. ОУБѢДѢША / ОУБѢДѢШЕ – v tomto prípade ide o dve zmeny. Prvou je fonetická zámena Ѣ za и, druhou zmena koncového А за е. Ani jedna z týchto zmien však nemá vplyv na hudobnú interpretáciu slova. Druhá zmena bola zaznamenaná aj v prípade P.
4. ГОСПОДНИ / ГОСПОДНА – záměna koncového н за А, ktorá nemá vplyv na hudobnú interpretáciu slova. Táto zmena bola zaznamenaná aj v prípade P.
5. ѿѢЖДЕНІЕ / ѾѢЖДЕНІЕ – záměna w za o nemá na hudbu žiaden vplyv.
6. ѾБѢРГША / ѾБѢРГШЕ – záměna koncového А за е nemá vplyv na hudobnú interpretáciu slova. Táto zmena bola zaznamenaná aj v prípade P.
7. АПОСТОЛѢМЪ / АПОСТОЛОМЪ – záměna w za o nemá na hudbu žiaden vplyv.
8. ХВАЛѢЩЕА / ХВАЛѢЩЕА – záměna А за е nemá vplyv na hudobnú interpretáciu slova. Táto zmena bola zaznamenaná aj v prípade P.

5. hlas

Text P obsahuje v porovnaní s textom K jediný rozdiel: originálny text **СОБЕЗНАЧАЛЬНОЕ** je vo forme **СОБЕЗНАЧАЛНОЕ**, rovnako ako CP. Pri texte v CP vidíme tri odlišnosti, ktoré označujeme v druhom stĺpci.

К

СОБЕЗНАЧАЛЬНОЕ СЛОВО ѿЦѦ И ДѦХОВИ,
ѿ ДѦВЫ РОЖДАШЕЕА НА СПАСЕНІЕ НАШЕ,
ВОСПОИМЪ БѢРНИИ, И ПОКЛОНИМЪА, ТАКЪ
БЛАГОВОЛИ ПЛОТІЮ ВЗЫТИ НА КРЕСТЪ, И
СМЕРТЬ ПРЕТЕРПѢТИ, И ВОСКРЕСИТИ ОУМЕРШЫА
СЛАВНЫМЪ ВОСКРЕСЕНІЕМЪ СВОИМЪ.

CP

СОБЕЗНАЧАЛНОЕ СЛОВО ѿЦѦ И ДѦХОВИ,
ѿ ДѦВЫ РОЖДАШЕЕА НА СПАСЕНІЕ НАШЕ,
ВОСПОИМЪ БѢРНИИ, И ПОКЛОНИМЪА, ТАКЪ
БЛАГОВОЛИ ПЛОТІЮ ВЗЫТИ НА **ВРЕСТЪ**, И
СМЕРТЬ ПРЕТЕРПѢТИ, И ВОСКРЕСИТИ ОУМЕРШЫА
СЛАВНЫМЪ ВОСКРЕСЕНІЕМЪ СВОИМЪ.

1. **СОБЕЗНАЧАЛЬНОЕ** / **СОБЕЗНАЧАЛНОЕ** – vynechanie mäkkého znaku Ѣ nemá na hudbu žiaden vplyv. Táto zmena bola zaznamenaná aj v prípade P.
2. **крѣстъ** / **Врѣстъ** – vynechanie prízvuku nemusi mať žiaden vplyv na hudbu.
3. **смерть** / **СМЕРТЬ** – vynechanie prízvuku nemusi mať žiaden vplyv na hudbu.

6. hlas

Text P obsahuje v porovnaní s textom K dve odlišnosti: originálny text **ѿны** je vo forme **ѿны**, a originálny text **ко грѣбѣ**, ktorý je vo forme **вгрѣбѣ**, rovnako ako CP. Pri texte v CP vidíme sedem odlišností, ktoré vyznačujeme v druhom stĺpci.

CP

Ѧггельскѣа ѿлы на гробѣ тѣомѣз, ѿ стрѣдѣи ѿмертѣвѣша: ѿ стоѡше маріа во гробѣ, ѿшѡи пречистиаго тѣла тѣомѣд. плѣнилъ ѣси ѡдъ, не ѿскѡнѣла ѿ негѡ: срѣтѣла ѣси дѣвѣ дѣрѡѡи жѣвѡтъ. во крѣсѣи нѣз мѣртѣвѣхъ, гѡспѡдѡ, слава тѣбѣ.	Ѧггельскѣа ѿлы на гробѣ тѣомѣз, ѿ стрѣдѣи ѿмертѣвѣша: ѿ стоѡше Маріа въ гробѣ, ѿшѡи пречистиаго Тѣла Тѣомѣд. плѣнилъ ѣси ѡдъ, не ѿскѡнѣла ѿ негѡ: срѣтѣла ѣси дѣвѣ дѣрѡѡи жѣвѡтъ. во крѣсѣи нѣз мѣртѣвѣхъ, Гѡспѡдѡ, слава Тѣбѣ.
--	--

1. **ѢГЛЕБѢКІА / ѢГЛЕБКІА** – ide o fonetickú zámenu *rr* za *nr*, ktorá nemá žiaden vplyv na výslovnosť slova, a teda ani na jeho hudobnú interpretáciu.
2. **ѢЛЫ / ЁЛЫ** – zmena prízvuku z cirkumflexového na akútový nemá na hudbu žiaden praktický dopad. Táto zmena bola zaznamenaná aj v prípade *P*.
3. **ѠМЕРТВѢША / ѠМЕРТЕВѢША** – zámena *ω* za *o* nemá na hudbu žiaden vplyv.
4. **Ѡ / ѢЗ** – *chomonía*, teda zámena tvrdého znaku *z* za samohlásku môže mať v tomto prípade vplyv na hudobnú interpretáciu, pretože originálna forma je schopná stáť samostatne a byť nositeľom svojho tónu, kým forma *ѢЗ* sa viaže na slovo po predložke a spolu tvorí jeden celok. Tu však ide o paradox, pretože novšia forma *Ѡ* originálu je v *CP* nahradená staršou formou *ѢЗ*. Táto zmena bola zaznamenaná aj v *P*, pričom je predložka *ѢЗ* spojená s nasledujúcim slovom, utvoriac tak jedno slovo *ѢЗѠБѢ*.
5. **ѠРЕЧІСТАѠ / ѠРЕЧІСТАѠѠ** – zámena koncového *ω* za *o* nemá na hudbu žiaden vplyv.
6. **ѠБѠЕѠѠ / ѠБѠЕѠѠѠ** – zámena koncového *ω* za *o* nemá na hudbu žiaden vplyv.
7. **НЕ ѢКѢНІЕѠ / НЕѢКѢНІЕѠ** – spojenie dvoch slov do jedného pri zachovaní umiestnenia prízvuku nemá žiaden vplyv na hudobnú stránku prednesu.

7. hlas

Text P je zhodný s textom K . Pri texte v CP vidíme šesť odlišností, ktoré zvýrazňujeme v druhom stĺpci.

CP

Разрѣшилъ єси крестомъ твоимъ смѣрть, ѿвѣрзалъ єси разбойникѣ рай: мѣрующаѣмъ плачѣ преложила єси, и апостолоумъ проповѣдаѣти повелѣла єси: <u>яко</u> воскресъ єси, христѣ бже, дарѣши мірови вѣлію милость.	Разрѣшилъ єси крестомъ Твоимъ <u>смерть</u>, ѿвѣрзалъ єси разбойникѣ рай: <u>мѣрующаѣмъ</u> <u>плачѣ</u> преложила єси, и <u>апостолоумъ</u> проповѣдаѣти повелѣла єси: <u>яко</u> воскресъ єси, Христѣ бже, дарѣши мірови вѣлію милость.
---	---

1. εμέρτης / εμερτης – vynechanie prízvuku nemusí mať žiaden vplyv na hudbu.
2. ράϊ / рай – vynechanie prízvuku nemusí mať žiaden vplyv na hudbu.
3. μῦρονόστις / μυρονόστις – vynechanie interpunkcie nemá na hudobnú interpretáciu slova žiaden vplyv.
4. λάχ / пач – vynechanie prízvuku nemusí mať žiaden vplyv na hudbu.
5. ἀπόστολως / ἀπόστολως – záměna ω za o nemá na hudbu žiaden vplyv.
6. ἰάκω / йάко – záměna koncového ω za o nemá na hudbu žiaden vplyv.

8. hlas

Text *P* obsahuje v porovnaní s textom *K* jediný rozdiel: uvádza prvé dve slová **Съ вышотѣ** spolu ako jedno slovo **Свышотѣ**. Táto zmena môže ovplyvniť hudobnú interpretáciu slova. Pri texte v *CP* vidíme dve odlišnosti, ktoré zvýrazňujeme v druhom stĺpci.

K	CP
Съ вышотѣ инншѣлз ѿн, блгоуѣрбне, погребѣнїе прїаѣлз ѿн трднѣвное, да наѣлз свободншн стратѣн, жнвотѣ н воискрѣсѣнїе нашѣ, гѣсподн, слава тебѣ.	Съ вышотѣ инншѣлз ѿн, блгоуѣрбне, погребѣнїе прїаѣлз ѿн трднѣвное, да наѣлз свободншн стратѣн, жнвотѣ н воискрѣсѣнїе нашѣ, Гѣсподн, слава Тебѣ.

1. **трднѣвное** / **трднѣвное** – záměna **н** za **и** nemá na hudbu žiaden vplyv.
2. **наѣлз** / **наѣлз** – vynechanie prízvuku nemusí mať žiaden vplyv na hudbu.

Zmeny v texte tropárov *CP* oproti pôvodnému nikonovskému textu *K* sú viac či menej významné. Dali by sa charakterizovať aj ako prieklepy, ktoré mohla zapríčiniť sadzba, môže teda ísť aj o tlačiarenskú chybu. V niektorých málo prípadoch však ide aj o závažnejšie zmeny, ktoré zaznamenávajú zmenu gramatického významu textu. Avšak aj tie sú istým spôsobom nepodstatné a pravdepodobne boli spôsobené chybnou interpretáciou textu pri jeho predspievaní Jozefom Maliničom a nekritickým zápisom Jána Bokšaja. Z týchto odlišností môže len osem ovplyvniť hudobnú interpretáciu textu. Všetky tieto odlišnosti sú dôkazom známej skutočnosti, že rukopis *CP* neprešiel žiadnou redakčnou a edičnou kontrolou. Podsúva sa nám teda otázka, či text tropárov *CP* možno pokladať za autentický, keď obsahuje miestne textové varianty, a či je vhodný na uchovanie vo svojej pôvodnej forme tak, ako je zachytený v *CP*. Naša odpoveď znie: Nie! Nájdené rozdiely sú nepodstatné vzhľadom na obsah textu a nedajú sa pokladať ani za miestne špecifikum. Ich charakter skôr ukazuje chybnú interpretáciu alebo zápis a v konečnom dôsledku aj absenciu predtlačovej korektúry. Nie je preto dôvod uchovávať ich. Jedinou zmenou oproti nikonovskému textu, ktorý ponechávame v pôvodnej forme, je slovo *ada* (namiesto slova *ad*). Ponechávame ho najmä preto, že sa v rovnakej forme nachádza aj v *P*. Napriek tomu je jeho ďalšie použitie v praxi na zväznení interpreta alebo liturgickej komisie (v závislosti od toho, kto by tento detail posudzoval alebo riešil). V konečnom dôsledku sa jednoznačne prikláňame k prevzatíu nikonovského textu ako východiskového, ktorý, ako to naznačuje aj skúmaný text, bol veľmi pravdepodobne aj pôvodným textom tropárov, ktoré po mnohoročnom vývine prostredníctvom ústneho podania viac či menej gramotnými spevákmi napokon zostal v nami skúmaných prameňoch.

Melodicko-textový rozbor tropárov *CP*

Pri hľadaní pôvodiny melódií tropárov, ktoré sa nachádzajú v knihe *CP*, si bádatelia všimli, že tieto melódie nemajú svoj pôvod v haličskej alebo ľvovskej tradícii. Tak vznikli prvé teórie o možnom pôvodnom nápeve pochádzajúcom z územia bývalej Mukačevskej eparchie. Po ďalších hľadaníach, výskumoch a bádaniach, sa napokon podarilo identifikovať aj pôvodinu tropárových melódií. Ukrajinský muzikológ Igor Zadorožnyj zistil, že ide o melódie používané podľa tradície v kláštore v Počajeve na Ukrajine. Podrobný výskum dokázal, že priamym prameňom týchto melódií na našom území je počajevský irmologion vydaný v roku 1794.

Najskôr podávame stručný rozbor melódií z knihy *CP*, aby sme zistili, v akom stave sa tieto melódie zachovali. Ako uvidíme, všetky melódie tropárov obsahujú množstvo prízvukových nezrovnalostí. Ide o častý nesúlad medzi prízvukmi textu, a hudobnými prízvukmi, vyjadrený-

mi dlhou notou, alebo intonačnou zmenou melódie, a to v oboch smeroch, teda nahor alebo nadol. V tomto rozbere sa zameriame na tieto najvýraznejšie nedostatky. Niekoľko iných problematických miest však nateraz ostane bez povšimnutia, no pre účely tejto štúdie sú podstatné len tie najvýraznejšie.

1. hlas

„Тропáрь.“

Кá-ме-ни за-пи-чá-та-нъ отъ І - ю — дѣй, ѿ во-и нѣмъ стрѣгущимъ пречѣ-сто-г

тѣ-ло Тво-ѡ, вос-крѣсъ ѣ-си трѣднѣвннй Гдá-се, дá-рѣши ми-ро-ви жи́знь, се-гдѣ ра-ди си-лы не-бѣ-

сны-а во-пи-а-хъ Ти жи́знь дáв-че: Гдá-ва во-скрѣ-си-ни-ю Тво-ѣ-мъ Хри-сті, Гдá-ва цáр-стві-ю

Тво-ѣ-мъ Гдá-ва смо-трѣ-ни-ю Тво-ѣ-мъ ѣ-дѣ-не-че-ло-вѣ-ко-любе-че.

Кондакъ ѿ Богороди́чнъ по гласъ.

V prvom takte rytmus textu vyžaduje, aby bola zdôraznená slabika -*ča*- v slove *zapečatánu*, avšak melodický prízvuk pripadá až na ďalšiu slabiku, slabiku -*ta*-. Na konci taktu prízvukovaná slabika -*dej*- v slove *Ijudej* vyžaduje použitie dlhej, v tomto prípade polovej noty. Rovnaká situácia sa opakuje aj v druhom takte pri slove *strehuščim*, kde si slovo vyžaduje prízvuk na slabike -*hu*-, zatiaľ čo v skutočnosti pripadá hudobný prízvuk na nasledujúcu slabiku -*ščim*. V treťom takte je problematickým slovo *mjrovi*, lebo vyžadujúcom prízvuk na prvej slabike *mi*-, ale hudba prízvuku je poslednú slabiku -*vi*. Ďalšie slovo *žizň* priam volá po dlhej, alebo prinajmenej prízvučnej note, avšak CP na túto potrebu nereflektuje. Štvrtý takt je v akceptovateľnej podobe, avšak v piatom takte opäť nachádzame niekoľko nezrovnalostí. Vo slove *voskreseniju* je jednoznačne prízvučnou slabikou slabika -*se*-, ale hudobný prízvuk sa opäť oneskoruje a pripadne na nasledujúcu slabiku -*ni*-. Hneď v ďalšom slove sa ignoruje prízvuk v slove *tvojemú* a tiež v nasledujúcom slove *Christe* je prízvuk neprirodzene prehodený – neprízvučné *Chri*- je podložené dlhou, v tomto prípade polovou notou, kým prízvučné -*ste* je podložené krátkou notou. Pri spojení frázy *tvojemú Christe* tak máme neprirodzený posun prízvukov. Kým slovný prízvuk je ■ ■ ■ ■ ■, hudobný prízvuk je ■ ■ ■ ■ ■. V šiestom takte je krásny príklad, ako použitie zlého prízvuku môže zmeniť melódiu. Vidíme to pri slove *tvojemú*, kde je uvedený nesprávny prízvuk *tvojemú*, a ten je „správne“ reflektovaný dlhou, v tomto prípade polovou notou. Siedmy, posledný takt je v akceptovateľnej podobe.

2. hlas

„Тропáрь.“

Ѣг-дá снн-шѣлъ ѣ-си въ смѣрти, жи-во-тѣ безсмертннй, тог-дá ѡ-дѣ оу-мѣртвилъ ѣ-си блн-стá-

нѣ - глахъ Бо-жества: ѿг-да-же ѿ оу-мѣр-шы-а, ѿтѣ пре-испо́днѣхъ во - скре-сѣлахъ ѿ - сѣхъ, всѣхъ сѣ-лы не-

бѣ - сны - а взы-клѣ-хъ: жи-з-но-да-че Хри́сті Бѣ-же нашѣ слѣ - ва Те-бѣ.

Конда́къ ѿ Богоро́дичи
по гласѣ тропара.

V prvom takte je najvýraznejším nedostatkom prízvukový nesúlاد pri poslednom slove *bezsmertnyj*, kde prízvuchná slabika *-smer-* je podložená krátkou neprízvuchnou notou, a neprízvuchná slabika *-tnyj* je podložená dlhou, v tomto prípade polovou notou. Druhý takt je v akceptovateľnej podobe, ale v treťom takte cítiť výrazný nesúlاد pri zματοčnej rytmickej kombinácii vo fráze *ot preispodnyh*. *Ot* je jednoslabičná predložka, ktorá sa ťažko spieva na krátku, v našom prípade osminovú notu, a hudobný tok v ďalšom slove vnucuje prízvuk slabike *-i-*, čo vytvára kombináciu slovného prízvuku ■■■■■ s hudobným prízvukom ■■■■■. Pri speve tejto kombinácie znie text takto: *ot preispodnyh*. V štvrtom takte je opäť posun pri slabike *zyvachu*, kde vďaka hudobnému toku znie *zyvachu*. V poslednom, piatom takte je najväčším problémom prvé slovo *žiznodavče*, kde vďaka hudobnému toku znie *žiznodavče*. Tento nápev slúži ako príklad na to, ako sa hudba môže nekriticky aplikovať na text.

3. hlas

Тропарь.

Да-ве - се-ла-т-са не-бѣ-сна-а ѿ да ра-дѣ-ют-са зем-на-а, ѿ-ку со-тво-ри дер-жа-вѣ мыш-

це-ю сво-ѣ-ю Господѣ, поправѣ смѣр-ті-ю, смерть пер-ве - нецѣ ѿзвѣ мѣртвѣхъ бысть, ѿзвѣ чрі-

ва ѿ-до-ва ѿз-ва-ви насѣ: ѿ по-да-дѣ мѣ-ро-ви бѣ-лі-ю мѣ-лостѣ.

Už prvé slovo poukazuje na klasickú nezrovnalosť. Prízvuk v slove *vesel'atsja* je opäť podložený krátkou neprízvuchnou notou, pričom melódia posúva prízvuk na prvú slabiku slova. Takisto prízvuky v slovách *nebesnaja*, *radujutsja* a *zemnaja* sa ignorujú, dokonca v slove *zemnaja* sa prízvuk dokonca pod vplyvom melódie presunul na poslednú slabiku *-ja*. V druhom takte je hudbou prízvuk slova tiež prenesený, tentoraz z prvej slabiky na druhú, teda namiesto *jako* znie *jako*. V treťom takte najvýraznejšie vytŕča posledná fráza *iz mertvyh byst'* s prízvukmi ■■■■■, čo v kombinácii s priebehom hudby ■■■■■ znie *iz mertvyh byst'*. V poslednom, piatom takte je najvýraznejšou posledná fráza *veliju milost'*, ktorá vďaka priebehu hudby znie *veliju milost'*.

4. hlas

Тропáрь.

Вѣ́стѣ - ю во - скре - сі - ні - а про - повѣ́дѣ ѿтѣ́и - ги - ла ѿ - вѣ́дѣ - ши Господна ѿ - чи - ні - цы,
и́ прѣ́дѣ - ни - е ѿ - сѣ - ждѣ - ні - е ѿ - вѣ́рг - ши, и́ - посто́ломъ хва́ла - ци - са гла - го - ла — хъ: и́ - спро -
вѣ́р - жи - са смѣ́рть, во - скре - сі - Христо́съ Богъ, да - рѣ - а́и ми - ро - ви вѣ - лі - ю ми́ - лость.

V prvom takte vidíme dve menšie nezrovnalosti v slove *voskresenija*, ktoré vďaka hudbe znie *voskresenija*. V druhom takte by bol spievaný text plynulejší, ak by nota g“ pripadla na slabiku *-spo-*. Rovnako by bola plynulejšia aj fráza *i prädidneje* v treťom takte, ak nota f“ pripadla na slabiku *pra-*. Zvyšok tretieho taktu by si žiadal vylepšenie slov *osuždenije* aj *otverhše*, ktoré pri takejto aplikácii melódie môžu znieť *osuždenije* a *otverhše*. Rovnako vo štvrtom takte by stačil jemný prízvukový posun zo slabiky *-ho-* v slove *hlaholachu* na v poradí prvú notu g“, alebo na nasledujúcu dlhú, v tomto prípade polovú, notu f“. V piatom takte sa priam žiada podobný posun slabiky *-skre-* v slove *voskresje* na nasledujúcu notu g“, a podložiť krátku neprízvučnú slabiku *Chri-* slova *Christos* krátkou (štvrtovou) neprízvučnou notou. V poslednom, šiestom takte, je nesúlad v slove *veliju* (— ■ ■) a hudobným prízvukom (■ ■ —), čo pri spevaní zaznie neprirodzené ako *veliju*.

5. hlas

Тропáрь.

Го - без - на - чѣ́а - но - е Гла́ - во ѿ - цѣ́ и́ Дѣ́ - хо — ви, ѿ Дѣ́ - вы рѣ́жд - ши -
е - са на спа - сі - ні - е на́ - ши, во - спо - їмъ вѣ́р - ні - и и́ — по - кло - німъ — са,
ѿ - квѣ́ла - го - во - а́и пло́ - ті - ю — възъ - ти на Крѣ́сть, и́ смѣ́рть пре - тер - пѣ́ - ти, и́
во - скре - сі - ти — ѿ - мѣ́рши — а́ сла́внымъ во - скре - сі - ні - емъ Сво — їмъ.

Конда́къ подобный
тропа́рю.

Až na miernu disproporciu v prvej fráze *sobeznačľnoje*, kde prízvukná slabika pripadá na krátku notu, je prvý takt vcelku v akceptovateľnej podobe. V druhom takte je problém v slove *spasenije*, ktorého záverečná slabika sa v melodickom toku prízvukuje, čo v praxi znie ako *spa-senije*. Tretí takt je v akceptovateľnej podobe, ale vo štvrtom takte výrazne vytŕča slovo *vzyti*, ktoré vďaka hudobnému toku znie *vzytĭ*. V piatom takte v slove *preterpiti* je prízvukná slabika opäť podložená krátkou neprízvuknou notou, kým prvá neprízvukná slabika *pre-* je naopak podložená dlhou, v tomto prípade polovou notou. V praxi tak môžeme počuť *preterpiti*. V poslednom, šiestom takte ide najmä o slovo *voskresenijem*, ktoré je podložené melódiou s prízvukmi — ■ ■ ■ —. V praxi to zaznie neprírodzene s dvoma prízvukmi v slove, porov. *voskresenijem*. Tento nápev je tiež ukázkovým príkladom nekritickej aplikácie melódie a textu.

6. hlas

Тропáрь.

mf

ѿН - геа - ски - а си - лы на грѣ - бѣ тво-ѣмъ, ѿ стре - гѣ - ци - н ѡ - лго-тѣѣ-ша: —

ѿ сто - а - ши Ала - рі - а въ грѣ - бѣ, ѿ цѣ - ци пре - чи - ста - го Тѣ - ла Тво - е.

гѡ, — — паѣ-ніах ѣ - си ѿдъ, не - н - скъ - сѣв - са ѡ не - гѡ: срѣ-тнах ѣ - си Дѣ -

въ, дѣ - рѣ - аѿ жи-вѡтъ: — во - скре-сѣѿ ѿзъ мѣртвыхъ, Гѡ - спо - ди сла - ва Те - бѣ.

Prvý takt by vyžadoval iba „kozmetické“ úpravy. Mierne nezrovnalosti však naznačujú slabiky *hro-* vo slove *hrobi*, *tvo-* v slove *tvojem*, pri ktorých melódia nedostatočne zvýrazňuje prízvuky v slove. V druhom takte sa nachádza slovo *omertviša*, ktorému tok melódie prenáša prízvuk na neprízvuknú slabiku *-mer-*. Tretí takt má mierne nezrovnalosti najmä v slove *prečistaho*, ktoré vďaka melodickému toku znie ako *prečistaho*, štvrtý takt najmä v slove *neho*, ktoré vďaka melodickému toku znie ako *neho*, piaty takt najmä v slove *darujaj*, ktoré vďaka melodickému toku znie ako *da-rujaj*, a posledný, šiesty takt v slove *slava*, ktoré vďaka melodickému toku znie ako *slava*.

7. hlas

Тропáрь.

mf

Ра-зрѣ-шилъ ѣ - си крестоу Твоѣму смерть ѡвѣрзъ ѣ - си ра-звѣ-ни-къ рай, мѣ-

Najvýraznejšou nezrovnalosťou prvého taktu je prvé slovo *razrušil*, ktoré vďaka melódii znie *razrušil*. Druhý, tretí a štvrtý takt je akceptovateľný. V piatom takte nachádzame najvýraznejšie nezrovnalosti vo fráze *Christe Bože*, kde slovné prízvuky — — — sú podložené melódiou s týmito prízvukmi . . . — — —, čo v praxi znie ako *Christe Bože*. V poslednom, šiestom takte je problematickou fráza *mirovi veliju*, ktorá má prízvuky — — — — —, no hudba, na ktorú sa táto fráza spieva, má prízvuky . . . — — — — —. V praxi to znie *mirovi veliju*.

8. hlas

Тропарь.

Na tomto nápeve 8. hlasu opäť vidno nekritické podkladanie textov hudbou. Zároveň je táto skutočnosť dôkazom, že melódia nie je pôvodná, pretože pôvodné melódie prísne rešpektujú rytmický tok textu. Keď sa pozrieme na rytmus prvého taktu, zostíme nasledovné prízvukovanie . . . — — — — —, ale pri hudbe vidíme nasledovné — — — — —. Hudobný rytmus tu ani náznakom nerešpektuje prízvuky v texte. Kombinácia textu s danou hudbou je tak dielom amatéra neznaleho hudby. To isté sa týka aj zvyšných troch taktov.

Uvedené krátke príklady jednoznačne potvrdili nekritickú aplikáciu hudobných vzorov na liturgický text, pričom hudba iba zriedka rešpektovala prízvuky a rytmus textu. Takáto aplikácia naznačuje, že melódia sa prenášala ústnym podaním a nememorovala sa ako súbor formúl (kratších fráz), čo je podstatným prvkom byzantskej hudby, ale ako ucelená melódia. Ako logický dôsledok z toho vyplýva nekritická aplikácia: Kým formuly sa dokážu prispôsobovať textu, lebo

sú na to uspôsobené, ucelená melódia je takým celkom, ktorý nie je tvárny, a preto, že sa aplikuje na už existujúci text (takými sú naše texty), sa dokáže len ťažko prispôbiť.

Porovnanie

Ako teda vznikli súčasné melódie tropárov zachytené v *CP*? Hudobný rozbor začíname porovnaním melódií z *CP* s melódiami *P*.

1. hlas

CP 1906
Ká - me - ni za - pe - čá - ta - nu ot I - ju - de j, i vo - ji - nóm stre - hú - ščím pre - či - sto - je tí - lo tvo - je,

P 1794
Ká - me - ni za - pe - čá - ta - nu ot I - ju - de j, i vo - ji - nóm stre - hú - ščím pre - či - sto - je tí - lo tvo - je

3
CP 1906
vos - krésł je - sí tri - dnév - nyj spá - se, dá - ru - jaj mi - ro - vi žižň, se - hó

P 1794
vos - krésł je - sí tri - dnév - nyj spá - se, dá - ru - jaj mi - ro - vi ži - zň, se - hó

4
CP 1906
rá - di sí - ly ne - bé - sny - ja vo - pi - já - chu ti ži - zno - dáv - če

P 1794
rá - di sí - ly ne - bés - ny - ja vo - pi - já - chu tí ži - zno - dáv - če

5
CP 1906
slá - va vo - skre - sé - ni - ju tvo - je - mú Chri - sté, slá - va cá - r - stvi - ju tvo - je - mu

P 1794
slá - va vo - skre - sé - ni - ju tvo - je - mú Chri - sté, slá - va cá - r - stvi - ju tvo - je - mú

7
CP 1906
slá - va smo - tré - ni - ju tvo - je - mú je - dí - ne če - lo - vi - ko - ľúb - če.

P 1794
slá - va smo - tré - ni - ju tvo - je - mú je - dí - ne če - lo - vi - ko - ľúb - če.

Keď si všimneme priebeh obidvoch melódií, počajevská sa po úvodnom klesaní dostáva na recitatívny tón *bé*, rovnako aj v druhom takte. Melódia *CP* tento postup kopíruje s tým, že sa dostáva na recitatívny tón *d*, teda terciu nad pôvodnú *cantus firmus* počajevskej melódie. V treťom takte to vyzerá na akýsi pokus sledovať pôvodnú melódiu v tercii, ktorý dosiahne svoj úspech v štvrtom a piatom takte, kde sa obidve melódie opäť pohybujú v terciách. Šiesty takt je v prípade *CP* opäť akýsi „rozháraný“, aby v siedmom našiel súlad a ukončil tropár spoločne na tóne *g*.

Je zjavné, že melódia *CP* bola od svojej pôvodiny odvodená prostredníctvom paralelnej tercie, na ktorú sa prenieslo melodické ťažisko, čím sa stala novou „melódiou,“ teda *cantus firmus*. Rozdiely v jednotlivých melodických postupoch *P* a melódie *CP* idú na vrub času, ktorý ubehol od prevzatia počajevského nápevu. Za obdobie od druhej polovice 18. storočia, keď bol zrejme tento nápev prevzatý, po začiatok 20. storočia, keď vznikla kniha *CP*, ubehlo vyše sto rokov, čo je dostatok času na vytvorenie zmien, ktoré sa nám podarilo určiť.

2. hlas

CP 1906
 P 1794

Jeh - dá sni - šel je - sí k smér - ti, ži - vo - té bez - smér - tnyj,
 Je - hdá sniz - šel je - sí ksmér - ti ži - vo - té bez - smé - r - tnyj.

2

CP 1906
 P 1794

toh - dá á - da u - mer - tvil je - sí bli - stá - ni - jem bo - že - stvá,
 toh - dá á - da u - mer - tvil je - sí bli - stá - ni - jem bo - že - stvá,

3

CP 1906
 P 1794

jeh - dá - že i u - mér - šy - ja, ot pre - i - spód - nych vo - skre - sil je - sí,
 je - hdá že i u - mér - šy - ja ot pre - i - spód - nych vo - skre - sil je - sí,

4

CP 1906
 P 1794

vsjá si - ly ne - bé - sny - ja vzy - vá - chu, žiz - no - dáv - ě Chri - sté Bó - že náš slá - va te - bí.
 vsjá si - ly ne - bés - ny - ja vzy - vá - chu, žiz - no - dáv - ě Chri - sté Bó - že náš slá - va te - bí.

6

CP 1906
 P 1794

To - hó mo - lí spa - stí - - sja du - šám ná - - šym.

V tomto prípade majú obidve verzie stúpajúcu tendenciu. Kým melódia *P* stúpa o veľkú sekundu na tón *d*, melódia *CP* sa dostáva až na tón *f*, čo je tercia k tónu *d* z *P*. Ku koncu prvého taktu je snaha imitovať postup pôvodnej melódie aplikáciou osminových nôt, pričom opäť obidve melódie končia vo vzájomnom intervale tercie. Rovnaký postup sa opakuje aj v ďalších taktach, pričom pri variabilite textu *P* vykazuje zložitejšie postupy, kým *CP* aplikuje jednoduchšiu a stále sa opakujúcu formu.

Tento nápev 2. hlasu je v origináli postavený vyššie, čiže spevák potrebuje mať vyššie hlasové polohy. Variant nájdený v *CP* zjavne opäť vznikol vytvorením vrchnej tercie, čím sa dostal do

takmer nezaspievateľnej polohy. Ján Bokšaj ho azda preto pretransponoval do inej tóniny, kde taktiež po zmene dochádza k zmenám v tonalite novej, transponovanej melódie.

3. hlas

CP 1906

P 1794

2

CP 1906

P 1794

3

CP 1906

P 1794

4

CP 1906

P 1794

Da ve - se - ľát - sja ne - bé - sna - ja i da rá - du - jut - sja ze - mná - ja,

Da ve - se - ľát - sja ne - bé - sna - ja, da rá - du - jut - sja ze - mná - ja,

já - ko so - tvo - ri der - žá - vu mýš - ce - ju svo - jé - ju Hó - spod,

já - ko so - tvo - ri der - žá - vu mýš - ce - ju svo - jé - ju Ho - spod,

po - práv smér - ti - ju, smert' per - ve - nec iz mér - - tvých byst',

po - práv smér - ti - ju smert', pér - ve - nec mé - - r - tvých byst',

iz čré - va á - do - va iz - bá - vi nás, i po - da - dé mí - ro - vi vé - li - ju mí - lost',

iz čré - va á - do - va iz - bá - vi nás, i po - da - dé mí - ro - vi vé - li - ju mí - lost'.

Pri nápeve tretieho hlasu sú rozdiely väčšieho charakteru. Melódia P je jasne chorálová, po úvodnej formule sa melodický tok dostáva na recitatívny tón, prechádza cez stredovú kadenciu a opakuje sa recitatívna časť až po finálnu kadenciu. Melódia CP vykazuje v chorálovej hudbe neznáme využitie krížikov a odrážok. Tento netypický postup nepoukazuje na priame odvodenie od melódie P. Kým melódia P je výrazne chorálová, melódia CP pripomína akúsi ľudovú, možno dokonca aj umelú pieseň.

Transpozíciou sa charakter pôvodnej chorálovej melódie zmenil natoľko, čo umožňuje pochybovať o melódii P ako o východiskovej. Ak vychádza z P, melódia nájdená v CP je utvorená nezisteným spôsobom. Vcelku jednoduchá melódia pôvodiny P sa v CP stala výrazne zložitou s použitím nezvyčajnej modulácie na začiatku hudobnej frázy.

4. hlas

CP 1906

P 1794

Svi - tlu - ju vo - skre - sé - ni - ja pró - po - vid'

Svi - tlu - ju vo - skre - sé - ni - ja pró - po - vid',

2

CP 1906

P 1794

ot án - he - la u - ví - div - še ho - spó - dňa u - če - ní - ey,

ot án - he - la u - ví - div - še ho - spód - ňa u - če - ní - ey,

3

CP 1906

P 1794

i prá - did - ne - je o - su - ždé - ní - je ot - vérg - še,

i prá - did - ne - je o - su - ždé - ní - je ot - vé - rg - še,

4

CP 1906

P 1794

a - pó - sto - lom chvá - ľa - šče - sja hla - hó - la - - chu,

a - pó - sto - lom chvá - ľa - šče - sja hla - hó - la - chu,

5

CP 1906

P 1794

i - spro - vér - že - sja smert', vo - skré - se Chri - stós Boh,

i - spro - vér - že - sja smert', vo - skré - se Chri - stós Boh,

6

CP 1906

P 1794

dá - ru - jaj mi - ro - vi vé - li - ju mí - lost',

dá - ru - jaj mi - ro - vi vé - li - ju mí - lost',

Pri nápeve 4. hlasu sa zdá, že nová verzia, teda melódia *CP*, vznikla zachovaním základného rytmického modelu počajevskej pôvodiny s približným kopírovaním melodických kontúr originálu. Keď sa však na to pozrieme bližšie, zistíme, že váha melódie sa preniesla z pôvodného originálu na spodnú terciu. Tá však bola nízko, preto ju niektorý kantor pretransponoval o oktávu vyššie. Tak vznikol medzi pôvodinou *P* a odvodeninou *CP* intervalový rozdiel malej sexty, čo je zreteľné najmä v riadku 1, 3 a 5. Celkovo sa melodická podobnosť obidvoch relatívne dobre uchovala a melódia *CP* si tak podržala aj svoju durovú tonalitu.

5. hlas

CP 1906

P 1794

So - bez - na - čál - no - je sló - vo Ot - cú i Dú - cho - vi,

So - bez - na - čál - no - je sló - vo Ot - cú, i Dú - cho - vi,

2

CP 1906

ot Dí - vy rôžd - še - je - sja na spa - sé - ni - je ná - še,

P 1794

ot Dí - vy rôžd - še - je - sja na spa - sé - ni - je ná - še,

3

CP 1906

vo - spo - jím vír - ni - ji i po - klo - ním - sja,

P 1794

vo - spo - jím vír - ni - ji i po - klo - ním - sja,

4

CP 1906

já - ko bla - ho - vo - lí pló - ti - ju vzý - ti na krest,

P 1794

já - ko bla - ho - vo - lí pló - ti - ju vzý - ti na krést,

6

CP 1906

slá - vnym vo - skre - sé - ni - jem svo - - jím.

P 1794

slá - vnym vo - skre - sé - ni - jem svo - - ji - m.

V tomto prípade vznikla nová verzia v *CP* nesprávnou interpretáciou originálu. Spevákovi – kantorovi zrejme utkvel v pamäti nezvyčajný interval čistej kvarty pri konci frázy, a aplikoval ju na začiatku novej verzie *CP*. Tu má odvodená verzia čiastočne tendenciu zotrvať na pôvodnom tóne *P*, pričom z jednoduchšej chorálovej melódie utvára akýsi jej zložitejší náprotivok. V hrubých rysoch sa však podobá na svoju predlohu a zachováva si aj melodicko-harmonický charakter.

6. hlas

CP 1906

Án - hel - ski - ja sí - ly na hró - bi tvo - jém,

P 1794

Án - hel - ski - ja sí - ly na hró - bi tvo - jém,

2

CP 1906

i stre - hú - šei - ji o - mer - tví - ša, i sto - já - še Ma - ri - ja v hró - bi,

P 1794

i stre - hú - šei - ji o - mer - tví - ša, i sto - já - še Ma - ri - ja v hró - bi,

CP 1906

P 1794

CP 1906

P 1794

CP 1906

P 1794

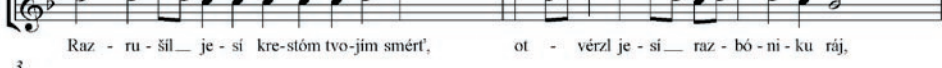
CP 1906

P 1794

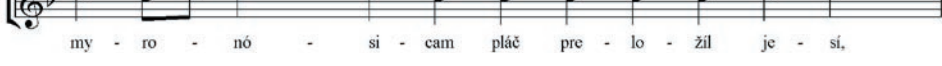
V tomto prípade sú odlišnosti opäť väčšie. Originálna melódia *P* sa drží svojho základného tónu, pričom melódia má výrazný molový charakter. Melódia *CP* sa dostáva dokonca na interval kvarty a tvorí novú melódiu, charakterom durovú. Nová melódia opäť pripomína ľudovú pieseň. Z porovnania obidvoch možno zistiť, že melódia *CP* vznikla nedôsledným tercovaním melódie *P*, ale na dokázanie tohto procesu by bola potrebná hlbšia analýza.

7. hlas

CP 1906

P 1794

CP 1906

P 1794

4

CP 1906

P 1794

i a - pó - sto - lom pro - po - vi - da - ti po - ve - lil je - sí,

i a - pó - sto - lom pro - po - vi - da - ti po - ve - lil je - sí,

5

CP 1906

P 1794

já - ko vo - skrěsl je - sí Chri - sté Bó - že,

já - ko vo - skrěsl je - sí Chri - sté Bó - že,

6

CP 1906

P 1794

dá - ru - jaj mí - ro - vi vé - li - ju mí - lost'.

dá - ru - jaj mí - ro - vi vé - li - ju mí - lost'.

Tento nápev poukazuje na najpresnejšie uchovanie pôvodiny. Aj keď je melódia spočiatku takmer identická, postupne opúšťa líniu pôvodnej melódie a nabera charakter nedôsledného tercovania. V porovnaní s melódiou *P* má melódia *CP* menej meliziem, čiže je jednoduchšia. Tento stav napovedá proces odvodenia: kantor, ktorý prevzal melódiu *P*, si dobre zapamätal úvod, avšak ďalšie takty si pamätal už len približne, preto v nich nachádzame väčší odklon od pôvodnej melódie. Napriek týmto skutočnostiam je tento hlas zachovaný lepšie, čiže je bližšie originálu než ostatné tropárové hlasy. Dokonalejšie uchovanie tejto pôvodnej melódie je dôkazom, že menej frekventované spevy nepodliehali takým výrazným zmenám, ako tie frekventovanejšie. Nápev tropára 7. hlasu sa v liturgii používa menej často ako nápevy tropárov ostatných hlasov.

8. hlas

CP 1906

P 1794

S vy - so - tý sniz - šel je - sí bla - ho - u - trób - ne,

Svy - so - tý sniz - šel je - sí bla - ho - u - trób - ne,

2

CP 1906

P 1794

po - hre - bé - ni - je pri - jál je - sí tri - dnév - no - je,

po - hre - bé - ni - je pri - jál je - sí tri - dnév - no - je,

3

CP 1906

P 1794

da nas svo - bo - dj - ši stra - stěj,

da nás svo - bo - dí - ši stra - stěj,

CP 1906

P 1794

ži - vo - té i vo - skre - sé - ni - je ná - še, Hó - spo - di slá - va te - bí.

V tomto prípade akoby snahou napodobniť pôvodný nápev vznikla nová verzia *CP*. Pravdepodobne pôvodný nápev si interpret už asi nedokázal vybaviť. Nejde ani tak o tercovanie, ale skôr o snahu čo najlepšie interpretovať pôvodnú melódiu, čo však bez notového zápisu nie je realistické. Pôvodná melódia, charakterom chorálovejšia, sa drží svojho základného tónu *d*. Nová melódia chorálový charakter nemá. Pripomína tanečnú hudbu, má metrickú melódiu, čo poukazuje na nejakú umelú pieseň. V poslednom takte sa melódia *CP* dostáva do intervalu tercie, ale v tomto prípade ide skôr o náhodný melodický postup.

Rozbor nápevov *P*

Ako sme uviedli, „nové“ melódie tropárov z *CP* vo väčšine prípadov jednoznačne pochádzajú z pôvodiny *P*, od ktorej sa odchyľili vďaka subjektívnym i objektívnym príčinám.

Melódie tropárov z *P* na rozdiel od melódií z *CP* dôsledne reflektujú prízvuky textov. Zopár zanedbateľných výnimiek možno v tomto prípade pripísať na vrub nedokonalosti ľudského dieťa, ktoré sa dá vždy zlepšovať.

Pri rozbere tejto pôvodiny *P* sa sústredíme na jednotlivé melodické prvky, a budeme sa snažiť nájsť pôvodnejšie prvky a odlíšiť ich od neskorších „nánosov“ storočí. Každý z pôvodných nápevov obsahuje niekoľko formúl. Formulami tu nazývame krátke melodické, alebo rytmické útvary, ktoré sa aplikujú na liturgický text. Melódia sa vytvára kombináciou týchto formúl, čiže melódia vzniká podľa toho, akým spôsobom sa jednotlivé formuly aplikujú na text. Základná schéma obsahuje tri prvky: úvodnú časť, recitatívnu časť a záverečnú časť. Úvodná časť či introductívna formula sa aplikuje na úvodné slovo, alebo slová daného textu. Jej úlohou je umožniť a uľahčiť spevákovvi začať spievať, a melodicky ho preniesť k druhej formule. Úvodná formula je tiež jednou z troch formujúcich prvkov melódie (úvod, stredná kadencia, záverečná kadencia). Obvykle sa skladá z niekoľkých vzostupných tónov, ale môže mať aj čiastočne recitatívny charakter, čiže ju môžu tvoriť aj opakujúce sa tóny rovnakej výšky.

Druhá, recitatívna formula nepatrí medzi formujúce prvky melódie. Môže byť jednoduchá, obsahuje teda iba jednu recitatívnu plochu, alebo je zložená z dvoch recitatívnych plôch. Jednoduchú recitatívnu formulu tvoria opakujúce sa tóny rovnakej výšky, ktorým predchádza úvodná formula a ktorá sa ukončená záverečnou kadenciou. Zložená recitatívna formula má väčšinou dve časti. Prvú časť predchádza úvodná formula, avšak ukončená je strednou kadenciou, po ktorej nasleduje druhá recitatívna formula. Tá môže byť na rovnakom tóne ako prvá recitatívna formula, ale taktiež môže byť aj na inom tóne. Ukončená je záverečnou kadenciou.

Záverečná kadencia patrí medzi formujúce prvky melódie. Zvyčajne je o pár tónov dlhšia ako úvodná formula, alebo aj ako stredná kadencia. Zakončuje melodický tok skladby a vracia melódiu k svojmu základnému tónu.

Základnú schému môžeme zobrazit' aj nasledujúcim spôsobom:

IF je introduktívna formula, R1 a R2 sú recitatívne plochy rozdelené strednou kadenciou (SK), a FK je finálna kadencia ukončujúca skladbu. Najbežnejšou schémou je schéma so zloženou recitatívnou formulou. Proces aplikovania jednotlivých formúl je jednoduchý. Skladbu vždy otvára introduktívna formula. Po nej nasledujú obidve recitatívne plochy (ak sú), ktoré sa vzájomne striedajú podľa potreby, teda v závislosti od dĺžky textu. Tiež sa môžu striedať s použitím introduktívnej formuly, teda *da capo*, alebo len s použitím strednej kadencie. Stredná kadencia v tomto prípade plní tiež rozdeľovaciu funkciu. Celá skladba je následne ukončená finálnou kadenciou, na ktorú sa dá presunúť z ktorejkoľvek recitatívnej plochy, teda nemusí to byť len plocha R2. Ak je ňou plocha R1, stredná kadencia sa vynecháva a spevák plynule prechádza na finálnu kadenciu. Jednotlivé formuly nemusia byť vždy jednoznačne odlišené. Niekedy môžu splyvať, a podľa potreby sa môžu aj vynechať.

Nasledujúce ukážky predstavujú tropáre počajevského nápevu zaznamenané v irmologi-one z roku 1794. Zachované sú všetky detaily vrátane rozdelenia do taktov. Pri interpretácii taktové delenie ignorujeme, pretože nereflektuje skutočný tok melódie, resp. zloženie jednotlivých formúl.

1. hlas

Introduktívna formula má centrálny tón a^1 , nesený polovou notou. Predchádza ju tón g^1 , ktorý sa môže podľa potreby opakovať. Po tóne a^1 nasleduje zostupný a vzostupný rad tónov (a^1 - g^1 - f^1 - g^1 - a^1), ktorý vynáša melódiu na základný tón recitatívnej formuly, v tomto prípade b^1 . Ako vidíme v ukážke, introduktívna formula má viacero variantov. V prvom takte sa začína tónom a^1 , po ktorom nasleduje spomínaný zostupný a vzostupný rad tónov v štvrt'ových hodnotách. V treťom takte tón a^1 predchádza tón g^1 v štvrt'ovej hodnote a po centrálnom tóne nasleduje skrátená forma zostupno-vzostupného radu, v tomto prípade ide o tóny g^1 a a^1 v osminových hodnotách. V tom istom takte je tento variant obohatený o dve štvrt'ové noty: zostupné g^1 a f^1 . V štvrtom takte sa opakuje rovnaký variant, avšak tón g^1 sa opakuje dvakrát. Šiesty takt obsahuje skrátený variant introduktívnej formuly bez uvedenia tónu f^1 .

Prvá recitatívna plocha je položená na tóne b^1 , rovnako ako aj druhá. Stredná kadencia, ktorá ich rozdeľuje, je komplexná. Je uvedená tónmi a^1 (štvrt'ová s bodkou) a b^1 (osminová), pričom tón b^1 je flexibilný, teda môže sa opakovať a dokáže meniť hodnotu. Nasleduje centrálny tón strednej kadencie, ktorým je v tomto prípade c^2 v polovej hodnote, po ktorom nasleduje zostupný a vzostupný rad tónov podľa vzoru introductívnej formuly, avšak transponované o terciu vyššie (c^2 - b^1 - a^1 - g^1 - a^1). Tento rad vracia intonáciu späť na recitatívny tón b^1 . Varianty strednej kadencie sú centralizované okolo tónu c^2 . V treťom takte je stredná kadencia redukovaná na samotný tón c^2 v štvrt'ovej hodnote, a medzi štvrtým a piatym taktom je opäť vo svojej plnej forme.

Finálna kadencia spočíva v dvoch tónoch: zostupné a^1 a g^1 v polových hodnotách.

Z uvedenej ukážky vieme generovať nasledujúcu jednoduchú schému tropára 1. hlasu počajevského nápevu:

2. hlas

Introductívna formula má centrálny tón c^2 , nesený polovou notou. Predchádza ju rovnaký tón, ktorý sa môže podľa potreby opakovať. Prechod medzi introductívnou formulou a recitatívnou formulou je zabezpečený tónmi b^1 a c^2 v osminových hodnotách, ktoré vynášajú melódiu na základný tón recitatívnej formuly, ktorým je d^2 . Aj v tomto prípade je recitatívna formula zložená. Jej druhá časť má svoj základný tón c^2 , avšak nedostáva sa k nemu prostredníctvom strednej kadencie, ale jednoduchou zmenou tónu z d^2 na c^2 . Recitatívna formula je ukončená troma tónmi v štvrt'ových hodnotách: c^2 , b^1 a a^1 . Finálna kadencia je tematicky zhodná s ukončením recitatívnej formuly, no je obohatená o krátku melizmu b^1 - a^1 v osminových hodnotách, pričom neostáva na tóne a^1 , ako je to pri opakovaní v rámci recitatívnej formuly, ale vracia sa na svoj základný tón b^1 .

Z uvedenej ukážky vieme generovať nasledujúcu jednoduchú schému tropára 2. hlasu počajevského nápevu:

3. hlas

Introduktívna formula má centrálny tón b^1 , nesený polovou notou. Predchádza ju rovnaký tón, ktorý sa môže podľa potreby opakovať. Po centrálnom tóne sa v prípade potreby tiež môže zopakovať rovnaký tón. Prechod medzi introduktívnou formulou a recitatívnou formulou je zabezpečený tónmi a^1 a b^1 v osminových hodnotách, ktoré vynášajú melódiu na základný tón recitatívnej formuly, ktorým je c^2 . Recitatívna formula v tomto prípade nie je zložená, ale v rámci toku textu dokáže podľa vzoru centrálnej kadencie urobiť pomyselnú textovú pauzu s použitím veľkej sekundy smerom nahor, teda tónu d^2 . Recitatívna formula má svoje ukončenie, teda predel pri opakovaní textu vo forme krátkej melizmy $c^2-b^1-a^1-b^1-c^2$. Finálna kadencia vychádza zo spomínaného predelu, ktorý kopíruje a namiesto posledného tónu predelu c^2 používa tóny c^2-d^2 v osminových hodnotách a ukončuje melódiu na základnom tóne b^1 nesenom polovou notou.

Z uvedenej ukážky vieme vygenerovať nasledujúcu jednoduchú schému tropára 3. hlasu počajevského nápevu:

4. hlas

Introduktívna formula nemá centrálny tón, ale tvoria ju dva vzostupné tóny f^1-g^1 v štvrt'ových hodnotách, z ktorých sa jeden aj druhý môžu podľa potreby opakovať. Recitatívna formula tohto

hlasu je zložená. Prvá časť má centrálny tón a^1 , po ktorom nasleduje relatívne zložitá stredná kadencia. Tá je zložená z melizmy $a^1-b^1-a^1-g^1$ v osminových hodnotách, pričom tón určený na prípadné opakovanie je v poradí druhé a^1 . Stredná kadencia ďalej pokračuje tónmi $a^1-g^1-a^1$ v štvrtových hodnotách. Po skončení strednej kadencie nasleduje druhá časť recitatívnej formuly, ktorej centrálny tón je b^1 . Ukončenie recitatívnej formuly zabezpečuje melizma vo forme b^1-a^1 v osminových hodnotách, po ktorých ukončenie pokračuje tónmi $b^1-a^1-g^1-a^1$. Finálna kadencia pozostáva z troch zostupných tónov: $a^1-g^1-f^1$.

Z uvedenej ukážky vieme generovať nasledujúcu jednoduchú schému tropára 4. hlasu počajevského nápevu:

5. hlas

Introdukтивná formula má svoj centrálny tón c^2 , ktorý sa podľa potreby opakuje. Prechod medzi introduktívnou formulou a recitatívnou formulou je zabezpečený tónmi b^1 a c^2 v osminových hodnotách, ktoré vynášajú melódiu na základný tón recitatívnej formuly, ktorým je d^2 . Recitatívna formula je v tomto prípade jednoduchá. Predel pri opakovaní je zabezpečený melizmou vo forme $a^1-b^1-a^1-g^1-a^1-b^1$. Finálnu kadenciu tvoria melizmy $a^1-b^1-c^2-b^1-a^1-g^1$.

Z uvedenej ukážky vieme vygenerovať nasledujúcu jednoduchú schému tropára 5. hlasu počajevského nápevu:

6. hlas

Ukazuje sa, že nápev šiesteho hlasu podľa počajevskej predlohy nemá introduktívnu formulu, ale bezodkladne začína prvou časťou recitatívnej formuly. Tá má centrálny tón c^2 . Prvá časť recitatívnej formuly využíva veľkú sekundu smerom nahor, teda tón d^2 , ako je to aj v prípade nápevu 3. hlasu. Nasleduje stredná kadencia, ktorú tvoria tri zostupné tóny c^2 - b^1 - a^1 v polových hodnotách, z ktorých stredný je určený na prípadné opakovanie. Druhá časť recitatívnej formuly má centrálny tón b^1 a tiež využíva veľkú sekundu smerom nahor, v tomto prípade ide o tón c^2 . Nasleduje predel potrebný pre opakovanie, ktorý pozostáva z melizmy v tvare a^1 - b^1 , pričom tón b^1 sa opakuje podľa potreby. Finálna kadencia je v tomto prípade celkom zhodná so strednou kadenciou, čím vytvára dojem neukončenej skladby.

Z uvedenej ukážky vieme generovať nasledujúcu jednoduchú schému tropára 6. hlasu počajevského nápevu:

7. hlas

Introduktívna formula má centrálny tón d^2 , ktorý sa opakuje podľa potreby. Prechod medzi introduktívnou formulou a recitatívnou formulou je zabezpečený tónmi es^2 a d^2 v osminových

hodnotách, ktoré vynášajú melódiu na základný tón recitatívnej formuly, ktorým je c^2 . Recitatívna formula je zložená a je predelená strednou kadenciou. Tvoria ju melizmy v tvare $es^2-d^2-es^2-f^2$. Po nej nasleduje druhá časť recitatívnej formuly, ktorá obsahuje centrálny tón es^2 . Nasleduje predel pri opakovaní, ktorý je zároveň aj finálnou kadenciou. Tvorí ju melizma $es^2-d^2-c^2-d^2$ v osminových hodnotách a $es^2-d^2-c^2-b^1$ v štvrtových hodnotách. Záverečný tón je tvorený polovou notou.

Z uvedenej ukážky vieme generovať nasledujúcu jednoduchú schému tropára 7. hlasu počajevského nápevu:

8. hlas

Introdukтивná formula nemá centrálny tón, ale utvárajú ju vzostupné tóny $b^1-c^2-d^2$ v štvrtových hodnotách. Prechod medzi introduktívnou formulou a recitatívnou formulou je zabezpečený tónmi c^2 a d^2 v osminových hodnotách, ktoré vynášajú melódiu na základný tón prvej časti recitatívnej formuly, ktorým je es^2 . Nasleduje recitatívna formula, ktorá je aj v tomto prípade zložená. Prechod na druhú časť recitatívnej formuly zabezpečuje akýsi náznak strednej kadencie, ktorý tvoria dva zostupné tóny f^2-es^2 v osminových hodnotách. Druhá časť recitatívnej formuly má základný tón d^2 . Opakovanie prebieha s použitím časti introduktívnej formuly. Finálna kadencia má formu $b^1-c^2-b^1-a^1$ v štvrtových hodnotách a finálny tón b^1 je nesený polovou notou.

Z uvedenej ukážky vieme generovať nasledujúcu jednoduchú schému tropára 8. hlasu počajevského nápevu:

Ukážka, z ktorej sme túto schému generovali, prakticky zapadá do naznačenej schémy ako jeden z možných variantov aplikácie schémy na konkrétny liturgický text. V epilógu naznačujeme aj inú, jednoduchšiu možnosť aplikácie schémy na text nedeľného tropára.

Aplikácia textu na pôvodnú (obnovenú) hudobnú schému

Pre aplikáciu textu na hudobnú schému sme použili tzv. kyjevskú kvadrátnu notáciu, ktorá umožňuje lepšie technické zvládnutie aplikácie textu na hudobnú schému. Princípy čítania tejto notácie sú nasledujúce:

 = C kl'úč, ktorý rovnako ako v modernej notácii (tzv. violový, alebo altový kl'úč) označuje umiestnenie tónu C na tretej linajke. Do modernej notácie sa tento systém prepisuje v husľovom, tzv. G kl'úči, s použitím predznamenanania dvoch bé, ako to nakoniec vidno vyššie pri odvodených schémach.

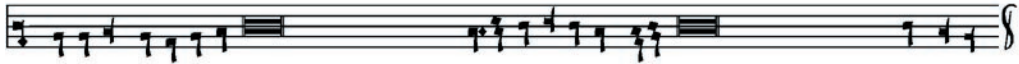
 = polová nota C.

 = štvrt'ová nota C.

 = osminová nota C.

 = nota označujúca recitatívny spev na jednom tóne, v tomto prípade opäť na tóne C.

Tropár, 1. hlas

КІ-МЕ-НИ ЗА-ПЕ-ІАГАНДЪ ѿ ІЗ'-----Л҃СН, ѿ КО-Н-НУМАХЪ СТРЕ-ГОДІИМАХЪ ПРЕЧІНТОЕ ТѢЛО ТРО-Е,-----
 КОС-КРЕАХЪ ѿ-НІ, ТРИДНІЕНЫИ ПІ-СЕ,
 АІ-РД-АИ МІ-РОИ ЖІЗНЬ.
 СЕ-ГО РА-ДИ СІ-ЛИ НЕ-БІЕННА КОПІАХЪ ТН ЖИЗНО-АІ-ВЧЕ: ІА-КА КОС-КРЕ-ІЕНІО ТРОЕМЪ ХРІ-СТЕ:-----
 ІА-КА ІА-РЕ-ТКІО ТРОЕ-МЪ: ІА-КА МО-ТРЕ-НІО ТРОЕМЪ, ІА-НЕ ЧЕЛОУЧКО-АК-ЧЕ.

Tropár, 2. hlas

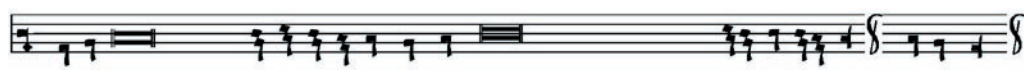
ѿГ-АІ СИНЗ-ШЕАХЪ ІСН КЪ МЕРТН, ЖИКОТЪ РЕЗ-МЕР-ТННІ,
 ТОГ-АІ ААХ(А) ѿМЕРТНІАХЪ ІСН КАН-ІАГАНІЕМАХЪ КО-ЖЕ-СТКА:-----
 ІС-АІ ЖЕ Н ѿ-МЕРШІА ѿ ПРЕСІОДННІАХЪ КО-КРЕІАХЪ І-НІ,
 РЕА СІ-ЛИ НЕ-БІЕННА А РЕЗ-КА-ХЪ,
 ЖИЗНО-АІВ-ЧЕ ХРІ-СТЕ БОЖЕ НАШІА, ІА-КА ТЕ-БѢ.

Tropár, 3. hlas

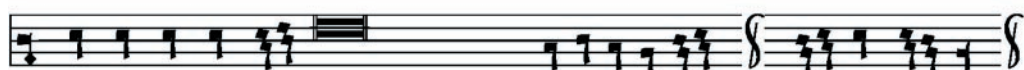
ІА РЕ-----СЕ-АДТЕА НЕ-БЕ-----ІНАА, АА РАДІОУТЕА ЗЕМ-НАА:-----
 ІА-КЪ ІО-ТРО-РН ДЕР-ЖА-ВЪ МЫШІЕНО БО-Е-НО ГО-ПОА,
 ПО-ПРА МЕРТІО МЕРТН, ПЕРКЕ-----НЕЦА МЕР-ТНІАХЪ БІІТН:
 НЗЖ ЧРЕ-КА ААОВА НЗ-БА-ЕН НАЕА,
 Н ПОДА-АЕ МІОКН КЕ-АІ-НО МН-ЛОСТН.

Tropár, 4. hlas

ОѢК—ТАДЮ КО—КРЕ—Е—НІ—А ПРО—ПО—КѢДѢ Ѡ АГГЕЛА ѠѢКЛѢКИЛА ГОСПОДИН Ѡ—ЧЕ—ННІ—ЦЫ,
 Ѡ ПРАДѢДНЕЕ Ѡ—Ѡ—ЖАЕ—НІ—Е Ѡ—КЕР—ГЛА, АПОСТОЛѢМЪ ХВАЛАМЪ—ЕА ГЛА—ГО—ЛА—ХЪ:
 ѠЕ—ПРО—КЕРЖЕА СМЕРТЬ, КО—КРЕ—Е—ХРІ—СТОСЪ КОГЪ, ДАДѢН МІРОМЪ РЕАІЮ МНІ—ЛОСТЬ.

Tropár, 5. hlas

ГО—БЕЗ—НА—ЧАЛНОЕ СЛОВО ѠЦѢ Ѡ ДѢ—ХО—КН,-----
 Ѡ ДѢ—КЫ РОЖДИШЕЕА НА ПЛАЕ—НІ—Е НА—ШЕ,-----
 КО—ПО—НМЪ КѢРНІН, Ѡ ПО—КЛО—НІМ—ЕА,-----
 Я—КѢ БЛА—ГО—КО—АН ПЛОТІЮ ВЪЗЫ—ТИ НА КРЕСТЪ,
 Ѡ СМЕРТЬ ПРЕ—ТЕР—ПѢТИ, Ѡ ВОСКРЕСѢТИ Ѡ—МЕ—РИШЫ—А-----
 СЛА—ВНЫМЪ КО—КРЕ—Е—НІ—ЕМЪ СКО—НІМЪ.

Tropár, 6. hlas

АГГЕЛЪКЛА ѠН—АЫ НА ГРО—БѢ ТКО—ЕАМЪ, Ѡ СТУЕ—ГЪ—ЦНІ ѠМЕР—ТКѢ—ША:
 Ѡ СТО—А—ШЕ МАРІА КО ГРО—БѢ, ѠМЦНІ ПРЕ—НІ—СТАГѢ ТѢЛА ТКО—Е—ГѢ:
 ПАЧНИА ѢНІ АА, НЕ ѠКЛОКЛА Ѡ НЕ—ГѢ: СРЕТНА ѢНІ ДѢ—ВЪ ДАДѢН ЖИКОТЪ КОКРЕСѢНІ ѠЗЪ МЕР—ТВЫХЪ,
 ГОПО—АН, СЛА—ВА ТЕ—БѢ.

Tropár, 7. hlas

РАЗ—ДѢ—ШІА ѢНІ КРЕСТОМЪ ТКО—НІА СМЕРТЬ, Ѡ—КЕРЗА Ѣ—НІ РАЗ—КО—НІ—КЪ РАЕ:
 МѢ—РО—НОНИАМЪ ПАЧЪ ПРЕО—ЖІА Ѣ—НІ, Ѡ А—ПО—СТОЛѢМЪ ПРОПОВѢДТИ ПО—РЕ—ДѢ—А Ѣ—НІ:
 Я—КѢ КОКРЕА ѢНІ, ХРІ—ТЕ БО—ЖЕ, ДА—ДѢН МІРОМЪ КЕ—ЛІ—Ю МНІ—ЛОСТЬ.

Tropár, 8. hlas

СЪ КЫ—ГО—ТЪ ІИЗ—ШЕА Ѣ—НІ, БЛАГО—ТРОБ—НЕ,
 ПО—ГРЕ—БЕНІЕ ПРІ—АА ѢНІ ТРИДНѢ—НО—Е,
 ДА—НАСЪ СКОКО—ДН—ШН СЪТРА—ТЕНІ,
 ЖН—КО—ТѢ Ѡ КО—КРЕ—Е—НІЕ НАШЕ, ГОПО—АН, СЛА—ВА ТЕ—БѢ.

Všetky tieto aplikácie textu na hudobné schémy treba pokladať za návrhy. Z hudobného hľadiska ide o návrhy, ktoré spĺňajú všetky kritériá a zásady byzantskej chorálovej hudby, ako sa vyvinula až po dnes a ako sa využíva vo všetkých slovanských cirkvách konštantínopolskej tradície. Pri tejto aplikácii je možné uplatniť aj drobné zmeny, posuny slabík, prípadne aj mierne odlišné využitie predkladaných formúl. Tento princíp najlepšie poznajú sami kantori, ktorí sa o podobnú aplikáciu snažia pri melódiách *CP*, ktoré sa využívajú v súčasnosti. Podobne, ako pri ostatných tradíciách, aj v tomto prípade je možná flexibilita, je však oveľa ľahšie dosiahnuteľná ako pri spomínaných nápevoch *CP*.

Záver

Podľa charakteru hudby zachovanej v *CP* môžeme konštatovať, že táto zbierka je autentickou pamiatkou interpretácie liturgického spevu svojej doby. V žiadnom prípade však nenapĺňa ambíciu stať sa oficiálnou zbierkou mukačevského nápevu, pretože *de facto* neobsahuje nápevy, ktoré by mohli niesť meno Mukačeva ako miesta svojho vzniku. Existencia mukačevského nápevu, originálnych nápevov, ktoré by vznikli v priestore bývalej Mukačevskej eparchie, sa teda zatiaľ nepotvrdila. *CP* obsahuje nápevy dvoch centier: Lvova a Počajeva. My sme sa venovali výskumu tropárov, ktoré patria do počajevskej tradície. Na tomto mieste si dovoľíme malé konštatovanie: Zdá sa, že mukačevský nápev v úzkom zmysle slova je len mýtus. Azda by bolo transparentnejšie, keby sme aj naďalej používali tieto nápevy, avšak dali by sme im také označenie, aké si naozaj zasluhujú. Veď napr. v ruskej cirkvi sa dodnes používajú rôzne nápevy, ako napr. znamený, kyjevský, grécky, moskovský, obichodný atď. Prečo by sa teda v našej cirkvi nemohli používať rôzne nápevy, ako počajevský, ľvovský, alebo aj iné, ktoré tvoria súčasť našej liturgickej praxe, napr. Blaženstvá sa spievajú na grécky nápev,¹⁰ Vyznanie viery sa dokonca spieva na melódiu ruskej ľudovej povesti o dvanástich zbojníkoch „Жило двенадцать разбойников“.

Predkladané schémy nie sú novým nápevom, ani nie sú infiltráciou cudzieho nápevu na naše územie. Porovnanie a rozbor melódií tropárov z *CP* jednoznačne dokázal, že ide o deformované verzie pôvodných nápevov počajevskej tradície. Tieto sme podrobili rozboru, a pomocou porovnávacej metódy sa nám podarilo extrahovať chorálne melódie, ktoré s najväčšou pravdepodobnosťou pochádzajú minimálne z doby okolo 14. až 15. storočia, alebo možno aj zo skoršieho obdobia. Ide teda o navrátenie pôvodného chorálu na svoje miesto, očistenie melódií od rôznych doplnkov a ozdôb, ktoré dočasným spôsobom priniesli estetické zadosťučinenie dobovému vkusu.

Praktickou výhodou týchto schém je ich jednoduchá aplikácia na akýkoľvek liturgický text, s dôrazom na slovo „akýkoľvek.“ Pri tejto aplikácii je zároveň istota zachovania prízvukov textu, čím sa vyhneme anomáliám, ktoré z dôstojného liturgického textu robia frašku (čo je, žiaľ, zatiaľ bežnou skutočnosťou v mnohých chrámoch na východnom Slovensku). Tieto schémy sa dokážu bez problémov aplikovať aj na slovenský liturgický text; odpadne tak hľadanie rozličných kompromisov, a tak sa vyhneme aj spomínaným prízvukovým anomáliám. Jednou z výhod týchto melodických schém je aj ich jednoduchosť, ktorá zabezpečuje jednoduché uchovanie si v pamäti melodického toku, čo na druhej strane tiež zjednodušuje praktickú stránku spevu priamo počas bohoslužieb.

V tejto štúdii sme sa nevenovali kondákom, ktoré sa v eucharistickej liturgii spievajú spolu s tropármi. Zatiaľ čo hlasy 1, 2, 5, a 7 majú v knihe *CP* rovnaké melódie pre tropáre aj kondáky, hlasy 3, 4, 6, a 8 majú pre svoje kondáky samostatnú melódiu. Tento fenomén sme okrem knihy *CP* pozorovali jedine v knihe *Hlasnospisnec* Izidora Dolnického z roku 1894. Samostatné kondákové hlasy nemá ani počajevská, ani ľvovská tradícia, ba ani žiadna iná slovanská tradícia,

¹⁰ Nejde o melódiu gréckeho chorálu, ako sa spieva v Grécku v súčasnosti, ale o ruský nápev, známy pod názvom „gréckij“ (podobne ako sú v Rusku bežné nápevy „znamennyj“ a „kyjevskij“). Tento nápev má svoje dávne korene v Grécku, preto sa nazýva „grécky.“

¹¹ Zachytili sme zmienku, že odlišné melódie pre niektoré kondáky má tradícia Kyjevo-Pečerskej Lavry, túto informáciu sa nám však zatiaľ nepodarilo overiť.

s ktorou sme pri doterajšom výskume prišli do styku (napr. ruská, srbská, či bulharská).¹¹ Takmer všetky tradície poznajú pre tropáre aj kondáky len rovnaké melódie. Preto túto skutočnosť zatiaľ nechávame na ďalšie skúmanie. Dôležité pre naše poznanie je aj to, že počajevská tradícia, z ktorej pochádzajú aj nami skúmané tropáre, aplikuje na obidva, teda tropár aj kondák, vždy rovnakú melódiu, čo je pre nás dôvodom na vynechanie melódií kondákov.

Dá sa predpokladať, že kniha *CP* potrebuje „revíziu“ všetkých nápevov, ktoré obsahuje. Nejde tu len o úpravu, či dokonca reformu niektorých nápevov, ale aj o doplnenie nápevmi, ktoré *CP* neobsahuje a ktoré sú neoddeliteľnou súčasťou celku miestnej hudobnej tradície. Kniha *CP* však týmto nestráca svoj zmysel. Naopak, je dôležitým míľnikom vo vývine byzantského liturgického spevu na Slovensku, resp. v bývalej Mukačevskej eparchii, lebo nám odкрýva množstvo detailov zo „zákulisia“ vývinu liturgickej hudby na našom území.

Zoznam skratiek a použitej literatúry

CP =	Malinič, J. – Bokšaj, J.: Церковное Простопѣние. Ungvar: 1906.
DMIT =	Dmitrievskij, A. A.: Описание литургических рукописей хранящихся в библиотеках православного востока II. Kyjev: 1901.
EB =	Encyclopaedia Britannica. Micropaedia, 10 vols. Chicago: IL, 1980.
Goar =	Goar, J.: Ἐυχολόγιον sive Rituale Graecorum complectens ritus et ordines divinae liturgiae, officiorum, sacramentorum, consecrationum, benedictionum, funderum, orationum etc. juxta usum orientalsi etc., interpretatione nec non mixobarbarum vocum brevi glossario, aenis figuris et observatt. ex antiquis PP. et maxime Graecor. theologor. expositionibus illustratum. Lutetiae Parisiorum 1647 ¹ ; Venetiis 1730 ² ; Graz 1960 ³ .
Jeffreys, „Tropáριον“ =	Jeffreys, E. M.: Tropáριον. In A. Kazhdan et alii (eds.): The Oxford Dictionary of Byzantium. Oxford: 1991).
King, Rites and Ceremonies =	King, J. G.: The Rites and Ceremonies of the Greek Church in Russia. London: 1772.
Liddell, Scott, Lexicon =	Liddell, H. G. - Scott, R.: A Greek-English Lexicon. Oxford: 1996 ¹⁰ .
Ordo =	Ordo Celebrationis (Poriadok bohoslužieb). Košice 1998.
Parenti, Velkovska, Barberini =	Parenti, S. – Velkovska, E. (eds.): L'Eucologio Barberini gr. 336. Roma: 1995.
Podhájecký, „Tri byzantské liturgie“ =	Podhájecký, J.: Tri byzantské liturgie podľa cyrilskej pamiatky zo 14. Storočia. In Úcta k presvätej Bohorodičke na kresťanskom Východe. Košice: 2005, s. 231-240.
Stefanovič, „Tropáριον“ =	Stefanovič, D. : Tropáριον. In Sadie, S. (ed.): The New Grove Dictionary of Music and Musicians. Oxford: 1980.
Taft, „Prayerbook“ =	Taft, R.: The Prayerbook of Great Prince Volodymyr in NY Public Library Codex Slav. I: A Manuscript and Its Legend. In SOC 9/2 (2005), s. 93-124.
Uspenskij, „Vizantijskaja liturgija“ =	Uspenskij, N. D.: Византийская литургия (Историко-литургическое исследование) 2. In Богословские труды 22. Moskva: 1981, s. 68-115.

Sunday Troparia in the Byzantine-Slavic Tradition in Slovakia

Šimon Marinčák

Sunday Troparia are integral part of the Byzantine liturgical formulary as preserved today in the Churches of Constantinopolitan tradition. In Slovakia, two Churches are bearers of this tradition: the Byzantine-Catholic Church (commonly known as the Greek-Catholic Church), and the Orthodox Church. Research has shown the monastery of Počajev as being the cradle of the music of Troparia used in both Churches in Slovakia. The music, however, has not been preserved in its original form – many changes occurred via oral transmission of chants, but also as a result of inability of singers to sing properly (limits of memory, or changing the voice-range, or personal inability to sing due to lack of education, etc.). This paper shows brief survey of research tracking back the original features of chant itself. The result, although hypothetical, points to possible original form usable in the current practice in Slovakia.

Liturgical text preserved in the liturgical manuscripts and books in use in Slovakia shows two textual redactions: pre-Nikonian, and Nikonian. Although the differences are often minute, sometimes they may influence the musical flow, as they occasionally add or remove few syllables. Here the present paper suggests unifying the practice on Nikonian redaction, but the possibility to retain local variants is also a matter to think of.

ЛЮДМИЛА ШЕВЧЕНКО-САВЧИНСЬКА*

Латиномовна проза України кін. XVI – поч. XIX ст. як джерело історичних відомостей

SHEVCHENKO-SAVCHINSKA, L.: The Latin prose of Ukraine in the 16th to 19th centuries viewed as a source of historical information. *Slavica Slovaca*, 48, 2013, No. 1, pp. 41-51 (Bratislava).

The present article provides insight into early modern Ukrainian Latin prose and, drawing on the writings of Yan Yuzefovich, Yoanikiy Bazilovich, Erasm Sikst and Yosif Ruts'kiy, discusses its artistic and informative value. This is the first time that the Neo-Latin literature of Ukraine is presented to the scholarly public in Slovakia in a broader historical perspective.

Neo-Latin, prose, Ukraine, history, sources.

Історія літератури – один із трьох китів (поряд із теорією літератури та літературною критикою), на яких тримається літературознавство, наука, що вивчає сутність та функціонування в суспільстві художньої літератури. Саме історія літератури досліджує мистецтво слова у зв'язку з розвитком суспільства та інших складників його культури. Подібно до всесвітньої історії, вона включає численні історії окремих національних літератур, але, як і історія людського суспільства, не обмежується переліком фактів у хронологічній послідовності, – ретельно простежуючи всю сукупність художніх творів, їх сприйняття читачами і критикою, спираючись на здобутки теорії літератури, а також філософії, естетики тощо, історики літератури описують динаміку літературно-мистецького життя, напрямів і течій, виявляють особливості та вплив творчості письменників, їхніх окремих творів на сучасні й наступні епохи.

Література та історія – від початку близько споріднені галузі інтелектуальної діяльності: історія – розповідь про події, підтверджені фактами, література – записана розповідь про події, фактами підтверджені або ні (белетристика). При цьому джерелом художньої літератури вважається усна народна творчість; визнаний батько європейської літератури Гомер не записував свої твори, його творчість – яскравий приклад нерозділеності історії та художньої літератури. Спроба чіткого розмежування, здійснена відносно недавно, у XVIII ст. пост-ренесансними послідовниками культу розуму, призвела одразу до двох результатів: 1) історіографія та белетристика зробилися практично антонімічними поняттями (оскільки синонімом до першого було *фактаж*, а до другого – *фантазія*); 2) натомість між історією та літературою несподівано виник новий зв'язок у вигляді історії літератури як галузі літературознавства – відносно молодій науки, що виділилася в окрему галузь знання наприкінці XVIII– на початку XIX ст., а доти розвивалася як галузь філософії та

* Др. Людмила Шевченко-Савчинська, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди, Національний медичний університет імені Олександра Богомольця, вул. Сухомлинського 30, 08401 Переяслав-Хмельницький, Україна.

естетики (хоча перші струнки літературознавчої концепції належать давньогрецьким мислителям Платону й Аристотелю).

Пошуки відповіді на запитання, що виникло першим – історіографія чи художня література? – на перший погляд, ведуть до художньої літератури. Більше за те, за словами Наталі Яковенко, «Вже в еліністичну добу, під впливом тоді ж посталих правил красного письменства (*а історію вважали одним із його жанрів*), історія переймає програмові завдання й технічні навички власне літератури – передусім знамениту тріяду вимог: *docēre* (навчити, переконати), *delectāre* (захоплювати, розважати), *movēre* (подвигнути, спонукати до дій)» [16, с. 19]. На сучасному етапі розвитку історіографії в її структурі виділяють загальну, предметну, проблемну, галузеву. Належачи до галузевих, історія літератури помітно вирізняється серед інших і перебуває найближче до власне історії.

Специфіка історії літератури виявляється в тому, що завдяки синкретизму жанрів у давній період вона може доповнювати різноманітні галузеві історії – наприклад, історію філософії, медицини, права тощо (інтелектуальна проза) та безпосередньо саму історію (історіографічні твори). До такого висновку досить скоро приходять кожен літературознавець-давник, приділяючи історичним відомостям різну кількість уваги – на власний розсуд, залежно від спрямування, мети і методів дослідження. Однак сьогодні історичні відомості ігноруються і літературознавцями, й істориками, які зазвичай не розцінюють як джерело історичних відомостей твір, зарахований до літератури чи бодай до історії літератури. Ця стаття має на меті заохотити і пожвавити (або для початку повернути увагу до необхідності) проведення міждисциплінарних досліджень на стику історії літератури та історії, спорідненість яких прочитується не лише у назвах наук, а й, за ближчого розгляду, на рівні джерел, якими вони послуговуються.

Українські теоретики XVII– пер. пол. XVIII ст., зокрема, наставники Києво-Могилянської академії, вважали, що поети й історики дуже близькі через художні завдання і способи їх досягнення, при цьому спираючись на відоме твердження Аристотеля про незначну різницю між цими двома видами творчості [8, с. 54]. Зокрема Теофан Прокопович вбачав основні відмінності в тому, що в поезії віршована мова, в історії прозова; історик має дотримуватись лаконічності в описах, а поет у розповіді користується свободою; поету можна висвітлювати у творі події згідно з художнім задумом, а історик мусить подавати їх у чіткому хронологічному порядку; історія відрізняється від поетичних творів більш стриманим стилем викладу. Цитована праця була латиномовною, як і більшість давніх методичних рекомендацій з поетики й риторики, створених й апробованих у стінах Києво-Могилянської академії. Згідно з їхніми правилами в Україні писали українською, польською і латиною промови й вірші сотні освічених авторів.

Складний комплекс творів, яким є давня література, наділений великим діапазоном жанрів, стилів, тем та ідей. Його характерні риси – жанрова синкретичність, що особливо яскраво виявилось у прозі, та багатомовність: у літературному вжитку в Україні протягом цього періоду були латинська, польська, книжна і народна українська, старослов'янська, а наприкінці XVIII ст. і російська, немало авторів послуговувалися водночас кількома мовами. Багатокодовість – необхідна умова формування високої культури мислення, що прищеплювалася вихованням вищих навчальних закладів. Позбавлені ідеологічного забарвлення наукові дослідження пам'яток староукраїнської граматичної думки кінця XVI–XVII ст. неминуче приводять до висновку, що в лінгвістичній свідомості авторів взаємодіяли елементи різних мовних систем, що відбивало і специфіку мовної свідомості освічених людей того часу.

З огляду на основний шлях, яким латинська мова поширювалася в ренесансну і пост-ренесансні епохи в Україні, перші згадки про побутування латини в Україні слід шукати в студіях над старопольським письменством. Спроби повернути українській літературі її іншомовні сторінки першим здійснює І. Франко [12, с. 431]. Д. Чижевський у своєму ґрунтовному дослідженні вітчизняного письменства відводить латиномовній творчості окремих розділ, але не зараховує до української літератури письменників-поляків за походженням, пов'язаних долею, а відтак і тематикою своїх віршів з Україною [14, с. 247]. Так само М. Білик розглядає їх як «український елемент у польській літературі XVI ст., писаний латинською мовою» [2, с. 41], виокремлюючи: а) письменників, які визнавали себе українцями-русинами (Павло Русин із Кросна, Станіслав Оріховський, Георгій Тичинський, Григорій Чуй-Русин Самборитянин, Ян Гербурт); б) власне польських письменників і вчених, які писали про Україну (Ян Гербурт Щасний, Ян Гусовський, Бартош Папроцький, Себастьян Кленович) та ін. Загалом, через те, що розвиток національної свідомості у XVI–XVII ст., перебував на початковому етапі, безпомилково визначити приналежність митця до тієї чи іншої літератури непросто. Та й навряд, чи це питання належить до першочергових в неолатиністиці, поки більшість її творів ще тільки чекають на увагу перекладачів і дослідників. Проте вже зараз можемо стверджувати, що парость наділеної специфічними рисами латиномовної поезії, що заслуговує називатися суто українською, була створена вихованцями та викладачами Києво-Могилянської академії після здобуття у її стінах латиною статусу домінуючої мови.

Упродовж минулих двох десятиріч років українські неолатиністичні студії провадяться за кількома напрямками, основними серед яких є: 1) вивчення особливостей «української» латинської мови (Н. Корж, Н. Безбородько, В. Миронова); 2) дослідження явища на прикладі творчості окремих авторів (О. Савчук, О. Лефтерова, О. Трофимук, О. Кошій, Д. Вирський); 3) дослідження за жанрами (історіографія – Р. Щербина, Д. Вирський, етикетна поезія – Л. Шевченко-Савчинська). При цьому більшість згаданих авторів за фахом – класичні філологи, що відповідним чином позначається на доборі ними методологічного інструментарію. Цей факт ще раз доводить, що як історія літератури загалом постала на ґрунті історико-філологічних досліджень, так і історія латиномовної літератури в Україні не може бути написана без історико-філологічного етапу вивчення її генології та поетики шляхом аналізу конкретних творів.

Важливим висновком, який випливає з неолатиністичних досліджень – це те, що термін *українська література* не є абсолютним синонімом до *україномовна література*, зокрема, коли йдеться про давній її період. Більшість авторів послуговувалися кількома, нерідко публікуючи свої творіння у вигляді дво- а то й тримовних видань. Тому поняття *українська література* охоплює також усі свої іншомовні складові, а українське письменство – це не виключно україномовні автори.

Неолатиністам варто частіше акцентувати, що в дослідженнях, присвячених давньому періодові розвитку літератури з притаманною їй жанрово-стильовою синкретичністю, термін *література* вживається в його першому словниковому значенні – «уся сукупність наукових, художніх та ін. творів того чи іншого народу, періоду, або всього людства» [10, с. 529]; а не в другому – «вид мистецтва, що зображує життя, створює художні образи за допомогою слова; художня¹ література – те саме, що література 2» [ibid]. Адже, підходячи до латиномовних надбань із сучасними критеріями належності до белетристики, практично

¹ Художній, -я, -є – основне значення – який стосується мистецтва, відтворення дійсності в образах. [11, с. 170].

неможливо відшукати жодного художнього твору або провести чітку межу між художнім, науковим, публіцистичним, епістолярним та ін. стилями у нинішньому їх визначенні.

Аналіз латиномовних текстів України XV–XIX ст. робить очевидною необхідність послідовного зняття протиставлення белетристики з її вигаданими персонажами й сюжетом як єдиного претендента на звання художньої літератури – літературі факту чи документальній літературі² Це ще одне важливе й актуальне питання, що виходить за межі дослідницького поля історії літератури і переходить у царину її теорії. Розгляд латиномовних творів літератури факту приводить до висновку, що серед її жанрів в Україні переважали щоденниками (зокрема, щоденниками облог), мемуаристика, епістолографія. Жанр подорожніх записів, на відміну від загальноєвропейських тенденцій, в українській неолатиністиці був менш популярним. Якоюсь мірою це компенсується різноманітною, цікавою та численною зарубіжною латиномовною українікою.

Водночас на матеріалі текстів XVI–XVIII ст. через дослідження їхньої генології та поетики, уникаючи недоречного осучаснення, можливо з'ясувати важливі етапи відокремлення і самостійного розвитку різних видів вітчизняної літератури, розвитку стилів, формування белетристики як виду мистецтва. До слова, сучасне сприйняття мистецтва зосереджується на творенні автором художніх образів, однак в окреслені часи мистецтво розуміли як майстерність у певній галузі (практично будь-яка фахова діяльність, доведена до віртуозності, вважалася мистецтвом). Ці особливості зумовлюють необхідність особливого підходу до історико-літературного аналізу латиномовних творів цього періоду.

Наявні відомості про літературно-теоретичну думку в XVI–XVIII ст. свідчать: історіографічна, інтелектуальна, богословська, філософська, епістолографічна проза (внутрішня диференціація через змішування функцій була ще досить слабка) сприймалася швидше як низка літературних жанрів. Д. Наливайко послідовно доводить, що до системи тогочасних прозових жанрів належали історіографія і пов'язана з нею біографія, ораторські жанри – промови, дискусії та декламації, епістолографія (листи, послання тощо), а також полемічна, публіцистична, філософська й наукова література. Ці тексти містять нові подробиці відомих подій (історіографічна проза), а також здатні послужити потужним джерелом інформації про історію розвитку науки (інтелектуальна проза) і церкви (конфесійна література) в Україні, доповнити крайові та галузеві історії. Латиномовну літературу тривалий час не зараховували до української, а отже, неперекладеним і недослідженим залишається цілий масив творів, які через притаманний тому часові синкретизм жанрів є дуже цікавими в історичному аспекті.

Роль, приписувану історії від Античності до початку XX ст., найлаконічніше сформулював Цицерон: «*Historia est magistra vitae* – Історія – це вчителька життя». Цілком логічно, що з запануванням християнства в духовному житті європейців історіографія на багаторічній основі перейшла під пильний патронат релігії. Для цього були й практичні підстави: вести регулярні записи подій протягом часу, що значно перевищував тривалість людського існування, було можливо лише там, де постійно жевріло життя та думка, і монастирі були для цього цілком придатними.

Літопис львівського кармелітського монастиря, віднайдений та частково оприлюднений Володимиром Антоновичем³, має заголовок «*Annales Leopolienses Carmelitanae*»,

² Про літературу факту детальніше – у працях Дж. Барета, А. Жірдара, К. Каколевського, П. Кенделла, Н. Колошук, Р. Кізера, П. Ламарка, Ф. Лежена, С. Олсена, Д. Стауффера, Ц. Тодорова, та ін.

³ Див. тут: <http://litopys.org.ua/sborlet/sborlet01.htm>

хроніка містить численні відомості з історії монастиря, розповідь про походження чудодійної ікони кармелітського монастиря і перелік здійснених нею див. У першій частині повідомляється про заснування обителі кармелітів у Львові бл. 1442 р.; про пожежу під час татарського набігу 1616 р. і відбудову монастирської будівлі. Серед цікавих подробиць з історії монастиря – розповідь про долю п’яти монахів, які 1620 р. вирушили полковими священниками з польським військом гетьмана Жолкевського; про пошесть у Львові 1623 р., спорудження кам’яної будівлі монастиря, розпочате 1625 р. – у цьому ченцям допомагали військові, яким кармеліти були за своїх духівників та ін. Дуже детально описана тут облога міста 1648 р., що дає змогу порівняти її перебіг за іншими джерелами й виявити деякі нові подробиці й/або встановити походження відомостей.

Так, Ян Юзефович, у своєму історіографічному творі, про який ітиметься далі⁴, вказує, що при нападі на кармелітський монастир, «388 осіб жорстоко закатували, понад 120 осіб і малих дітей без ліку, які під дахом храму ховалися, коли несподівано вдерлися козаки, спалили.» [1, с. 145] (тут і далі переклад з лат. – Л. Ш.-С.) – саме такі цифри наводить хронікар-кармеліт, описуючи напад на свою обитель. Якщо пізніші історіографи вдаються до узагальнень («У святому цьому місці понад 14 монахів було замучено» [ibidem]), то автор кармелітського літопису, імовірно, сучасник подій, поіменно називає загиблих братів, яких налічує 12, оскільки «Брати Серапіон Ройовський і Марціан Самбірський, священники, серед мертвих не були знайдені, коли в той час розшукували їх, вірилося, що до татарів у полон потрапили (як і брат Андрій, новонавернений, також тоді захоплений, в кордонах Волощини з їхніх рук утік і в Татарії, в дорозі лих зазнавши, зник)» [1, с. 242].

Кармелітський літописець дуже художньо змальовує пограбування монастирської будівлі козаками: «Всі оздоби, кажу – всі, навіть дах, церкви ордену спалений дотла, вікна, двері, вівтарі посічені, металеве все, кажу – все віддерто»; лише дзвін було врятовано стараннями поважного старця Стефана Топольського, який наважився піти через це до самого Богдана Хмельницького. С. Топольський – вочевидь, один із перших паростків відомої зукраїнізованої династії священників, що може служити ще одним підтвердженням католицького її коріння. Це далеко не єдина золота піщина інформації, яка могла б пригодитися в історичних дослідженнях, зокрема, в мікроісторичних побудовах.

Об’ємна праця літератора та історика Яна Томи Юзефовича «*Annalium urbis Leopoliensis* – Літопис міста Львова» досі залишається маловідомим як для українських, так і для польських науковців – попри те, що вона свого часу стала важливим етапом у розвитку історіографії обох народів. Латиномовний твір, що охоплює події від 1614 до 1700 рр. є результатом багаторічної роботи представника тогочасної інтелектуальної еліти, чие життя та діяльність були пов’язані переважно зі Львовом та з Краковом, оскільки Ян Юзефович був вихованцем і викладачем Ягелонського університету. Належачи до кола церковних очільників і як глибоко духовна людина, Юзефович намагався розпізнати вищий задум у ході історії, вписати в Божий порядок відтворювані ним події. У сприйнятті Я. Юзефовича історія мала виконувати дидактичні функції, передусім даючи приклади моралі та патріотизму, у цьому разі – передусім місцевого.

Вочевидь, Хмельниччина глибоко цікавила львівського каноніка – недарма опис цих подій «на півдні Русі» за обсягом і детальністю не поступається основній темі. Хоча Юзе-

⁴ Назва цього літопису значно довша – «*Annalium urbis Leopoliensis tomus extravagans, juris publici et privati, revolutiones in regno et contingentia...*», так само, як і значно більший за вибірку В. Антоновича (113 сторінок, див. тут: <http://litopys.org.ua/sborlet/sborlet01.htm>) обсяг твору – бл. 1200 стор., підготовка якого до опублікування здійснюється наразі в Україні.

фович дивився на цю війну як на ворожі державі події і саме з цих засад оцінював дії протиборців, однак він спромігся на революційну в річпосполитській історіографії спробу замінити огульні звинувачення пошуками глибинних причин повстання козаків і «сільської черні». Хронікар визнає те, що під час облоги деякі українсько-руські церковні громади (примушені і контрольовані міською владою) допомагали збирати відкуп тощо. Працюючи над своїм літописом, Ян Юзефович також користувався численними рукописними джерелами (приватні записки і щоденники, рукописні акти і документи з магістратського, консисторського, капітульного, та різних монастирських архівів; зробив цілі вставки (іноді на кілька сторінок) із друкованих творів В. Коховського, П. Пясецького, рукописного щоденника І. Божецького; чимало розповідає зі слів «старих і гідних віри людей, очевидців» або переказує те, що «чув від старших наших поляків» [1, с. 121].

Львів залишався адміністративним центром Руського воєводства⁵ упродовж майже трьох століть поспіль, його напрочуд строкатий національний склад як цікава особливість історичного розвитку ще чекає розгляду. Деякі висновки про ставлення до національного питання самих львів'ян можна зробити, розглянувши і порівнявши «Літопис міста Львівова» Я. Юзефовича та розлогий латиномовний твір «Leopolis Triplex – Потрійний Львів» [5], створений упродовж 1665–1672 рр. і присвячений рідному місту його бургомістром, Бартоломеем Зиморовичем. Маючи доступ до міських архівів, Б. Зиморович послуговувався ними для написання своєї праці, крім того, він був очевидцем кількох важливих історичних моментів у житті Львова, зокрема, Хмельниччини.

Серед історичних фактів, які неминуче привертали увагу сучасників, домінували війни, битви, повстання за участю козацтва. Обмежившись у цій розвідці прозою, можемо стверджувати, що найбільш часто й детально змальовуваними в ній були Хотинська битва, Хмельниччина, Північна війна. Щодо другої, то залежно від обсягу й жанру твору в її орбіту авторами втягувалися менш значні події, які передували Визвольній війні чи розцінювалися як її відлуння. Саму Хмельниччину зображували по-різному, але, здебільшого, рідко-хто обмежувався кількома штрихами – зображення тогочасних трагічних подій мало вигляд масштабних полотен, як, наприклад, в історіографічних творах Б. Зиморовича чи Я. Юзефовича. Проте чимало описів облог (Львова, Люблина, Замостя та ін.), баталій (під Корсунем, Жовтими Водами, Пилявцями, Берестечком тощо) були написані й видані окремими збірками. Аналіз численних творів однієї тематики, що належать різним авторам (свідчення очевидців і пізніші рефлексії), робить працю дослідника (як літературознавця, так й історика) цікавішою, збільшує її ефективність, оскільки дає змогу врахувати ширший діапазон сприйняття історичних подій латиномовною автурою та різноманітність засобів вираження.

Ознайомлення з низкою латиномовних хронік (особливо це стосується опису лихоліть XVII ст., навіть виконаних їхніми свідками), порівняння їх з українсько- та полономовними переконує, що без ретельної верифікації даних неможливо визначити справжні розміри трагічних епізодів тієї війни – з огляду на значне охудожнення історіографії, зумовлене синкретизмом жанрів. Тож, мета літературознавця полягає у виявленні впливів описаного Н. Яковенко «синдрому перевернутого світу» на образотворення. Якщо істориком це літературно-психологічне явище істотно ускладнює з'ясування фактів – «неможливо з певністю сказати, чи такі випадки траплялися насправді, чи про них розповідали тому, що *так*

⁵ Про назви і самоназви сучасної України див., напр., тут: Наконечний С. П. Украдене ім'я: Чому русини стали українцями / Передмова Я. Дашкевича. – 3-є, доп. і випр. вид. – Львів, 2001. – 400 с.

мало би бути згідно з сакральним прецедентом, описаним у Святому Письмі» [16, с. 212], то для філолога додаткова літературна оболонка образу є окремим аспектом дослідження.

Праця «Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits... [18] – Короткий нарис фундації Федора Коріятовича», створена наприкінці XVIII ст., значно ближча до власне історіографії, порівняно зі згадуваними творами. «Brevis notitia» й низка праць з історії Закарпаття належать перу протоігумена православного Мукачівського Свято-Миколаївського монастиря Йоанікія Базиловича (1742–1821 рр.); вони створені на багатому матеріалі, зібраному у фондах монастирської бібліотеки та єпархіального архіву. Низка проблем, порушених у «Brevis notitia» (1799–1804 рр.), залишається досі актуальною: Й. Базилович розглядає історію походження русів, їхніх обрядів, шляхи поширення християнської релігії, самої назви; він приділяє велику увагу важливому і наприкінці XVIII ст. питанню розселення слов'ян, їхньої появи на території Закарпаття і Паннонії. Значне місце (з другого по шостий розділ книги II) відведено описові зростання могутності Київської Русі. На основі давньоруських літописів історик характеризує найголовніші досягнення у внутрішній і зовнішній політиці монархів Олега, Ігоря, Ольги. Після описів зовнішньої політики князя Святослава Базилович переходить до викладу деяких цікавих відомостей з історії болгарів, сербів, хорватів, чехів, словаків. Особлива увага, з огляду на специфіку твору, приділена взаєминам Київської Русі і Візантії. Вже на сьогодні відомі десятки подібних творів, раніше не досліджуваних через свою латиномовність, які містять багато цікавих відомостей з суспільно-історичного життя України та її найближчих сусідів.

Антропоцентризм як важлива ідея з комплексу продукуваних відродженням, сприяв появі значної кількості величальних творів упродовж кількох наступних епох (включаючи ті, художньо-ідеологічна платформа яких була відмінною від ренесансної, наприклад, бароко). Це зумовлювалося потужністю імпульсу, завдяки якому гуманістичні ідеї ширилися в європейській культурі. Хоча, за визнанням учених-гуманістів, історик мав бути безстороннім, нічого не вигадувати, писати лише правду, не керуючись ні дружбою, ні ненавистю [7, с. 116], на сторінках пост-ренесансного історіописання розквітає ідеалізуючий біографізм, який тісно сусидить із численними видами етикетної літератури. Основна причина виникнення і сюжетно-композиційний стрижень етикетних⁶ творів – події людського життя. Саме це, тільки в більшому масштабі (опис важливих подій у громадському житті і вчинків визначних осіб) ріднить етикетну літературу з історіографією.

Про їхній тісний сплав (коли формально історіографічний твір писався з метою розхвалити учасника певних подій, або, рідше – арсенал мовно-стилістичних та жанрово-композиційних прийомів етикетної літератури застосовувався автором для звеличення історичної події) свідчить, зокрема, твір «10 жовтня року 1621, або Пам'ятка звятяги і слави...» [17] (1644) Андрія Абрека (народився у Львові /на згадку про рідне місто підписувався у своїх творах як Abrek Andreas Leopold[ita/-iensis] – Львів'янин/, помер 1656 р. у Замості). У «Пам'ятці звятяги і слави» оспівано значну козацько-польську перемогу під Хотиним. Загалом, увесь твір пройнятий ідеєю переконати читача у винятковому значенні, яке мають знання, виховання на добрих прикладах, а, отже, вивчення історії в людському житті. Оскільки Андрій Абрек присвятив усе своє життя навчанню і вихованню студентів, така авторська позиція мала під собою як суб'єктивне, так і об'єктивне підґрунтя: в інтелектуальній сфері Європи практично в цей час (сер. XVII ст.) оформлюється ідейна течія

⁶ Детальніше про етикетну літературу – див. у статті «Етикетна література України латинською мовою: пам'ятки та пізніша рецепція явища»: <http://medievalist.org.ua/statti/etiketna-literatura-ukraieni>

Просвітництва, з притаманною їй домінантою раціоналізму та культом освіченості. Таким чином, історія, що з античних часів вважалася за вчительку життя, посідає особливе місце серед гуманітарних наук. Професор Абрек вбачає в історії скарбницю добрих прикладів і зразків, хто не вчить її – не розвивається.

Завдяки прагненню здобувати нові знання, навчанню за кордоном, в Україні ширяться загальноєвропейські ідеї та тенденції; латинською мовою створюється не лише конфесійна, історіографічна, етикетна, а й тогочасна наукова література. На початку окресленого в нашому дослідженні періоду (кін. XIV–поч. XV ст.), ще зарано говорити про наукову літературу як таку – праці тогочасних учених більш коректно називати інтелектуальною прозою – це наукові трактати, тези філософських диспутів, підручники, конспекти лекцій та творів іноземних авторів. У багатьох з них можна знайти формальні ознаки наукового тексту, зокрема, історію вивчення проблеми, цитати, посилання тощо. Культивованій у добу Відродження раціоналізм, корисність, поміркований індивідуалізм сприяли заповненню літератури сциєнтичною тематикою, котра естетизувалася не менше, ніж рицарські чи монашій чесноти. Вивчення латиномовної інтелектуальної прози, розвиток якої був раціональною відповіддю на виклики і потреби часу, дає змогу істотно доповнити галузеві історії. Її авторами були люди не просто освічені, а високоосвічені, для багатьох із них (Мартин Русин, Юрій Дрогобич, Еразм Сикст, Теофан Прокопович та багато інших) наукові студії стали основною справою їхнього життя.

Доктор медицини Еразм Сикст (1570–1635), був львівським бургомістром. Найвідоміші з його робіт – трактат про термальні джерела у селі Шклі поблизу Львова (Замостя, 1617) та медичний коментар до творів Луція Сенеки (Львів, 1627) [19]. Особливо цікавим для літературознавчих досліджень є «*Commentarius medicus in L. Annaei Senecae opera*». Саме він може слугувати прикладом синкретизму наукового, публіцистичного та художнього стилів в одному творі, де серйозні наукові факти, приклади з власної медичної практики сусідають з цитатами не лише античних лікарів, а й письменників і навіть з поетичними рядками. Кожна з праць цього автора може служити багатим матеріалом для інтертекстуальних студій в добу бароко і заслуговує на окреме докладне дослідження – з огляду на надану їхнім автором можливість поринути в інтелектуально-духовну сферу свого часу і нашого з ним спільного простору.

Характеризуючи на той час практично недосліджену латиномовну сторінку давньої української літератури, Дмитро Чижевський зазначав: «Нарешті, майже всі письменники різних напрямів лишили чимало латинських листів, почасти виданих (напр., 150 латинських листів Сковороди), які в дусі барокової традиції літературно оформлені і тому можуть теж бути цінними джерелами для дослідження поетики того часу та ідеології й освіти авторів листів» [15, с. 320]. «Невигадане» переважає в численних листах, щоденниках, нотатках, біографічних портретах тощо. Провідною жанровою ознакою епістолюмемуаристики залишається суб’єктивне осмислення певних історичних подій, життєвого шляху конкретно-історичної постаті із залученням документів, співвіднесенням власного духовного досвіду автора з внутрішнім світом його героїв, соціально-психологічною мотивацією їхніх дій, рішень і вчинків. Творам мемуарної літератури притаманна документальність, історична достовірність – за визначенням.

Прикладом інформативності епістолярію можуть служити латиномовні листи митрополита Йосипа Рутського (1574 р., м. Рута – 1637 р., с. Дермань), київського митрополита, предстоятеля української греко-католицької церкви (з 1613 р.). Один із листів, адресований «руським вихованцям Грецького колегіуму» (від 08. 11. 1622 р.) досить детально роз-

повідает про вбивство схизматиками шаргородського протопопа, та козаками у Києві – отців Олександра й Ігнатія та братів Кирила і Гедеона; інше послання єпископа Рутського – до єпископа Корсака (від 25. 11. 1633 р., з Рути) повідомляє про напади козаків та православних міщан на уніатських священників [6, с. 248–249]. Сьогодні епістолярія – багате джерело для досліджень, здійснюваних, передусім філологами та істориками. Не менш цікаво, яке місце посідало в духовному житті та який вплив на хід історичних подій, на думку сучасників аналізованих нами епістол, мало листування – приватне й офіційне.

Історіографи здавна використовувати у своїх працях листування як письмові свідчення про ті чи інші події («Зокрема, деталі цієї битви з листів самого Кунцевича, які королю він написав, додаю» [1, с. 206]), чи як альтернативний погляд (наприклад, Ян Юзефович, пишучи про засідку під Жовтими Водами, в яку 1648 р. потрапили поляки, зазначає, що зіткнення з козаками тривало 14 днів – за Коховським, «чи 20 (як у листах приватних можна прочитати)» [1, с. 125]) або самодостатній чинник розвитку подій – Іван Виговський під час облоги Львова 1655 р. передав таємні листи до міської громади, радячи, «щоб заявленого через своїх посланців твердо дотримувалися, щоб не дозволили себе перетягти на бік московитів, власну підтримку обіцяючи» [1, с. 180] тощо.

Листи – не єдиний вид мемуарно-епістолографічної літератури, який Ян Юзефович використовує за джерело історичних відомостей. Для опису другої облоги Львова, здійсненої 1655 р. Б. Хмельницьким спільно з В. Бутурліним, хронікар користується щоденником «молодого Івана Божецького, на той час студента львівського колегіуму отців товариства Ісуса Христа, який нотував все польською, але ясно (...)» [1, с. 170], переклавши діарій латиною. Події описуються за днями, з 28 вересня по 11 листопада. Окремі дати пропускаються, решта описів різні за обсягом – від одного речення до кількох сторінок для подій одного дня (6 і 7 жовтня). На жаль, ми не маємо певності щодо обсягу польськомовного оригіналу діарія – імовірно, Юзефович скоротив початковий текст, згідно з заявленим наміром «переказати стисло».

Новолатинське письменство, з огляду на мову вираження думок та широку гуманітарну освіченість, перебували (іноді мимоволі, не усвідомлюючи цього) в силовому полі ідей Ренесансу. Звідси – намагання бути безстороннім – принаймні формально, прагнення до точності у викладенні історичних фактів, наукових даних (і готовність до їх верифікації), у змалюванні літературних портретів історичних осіб і навіть в етикетних творах. На підтвердження – великий вибір формулювань з арсеналу літературного етикету: запевнення у власній прихильності до істини («Я – людина вельми прихильна до правдивості й короткості» [1, с. 199], «Вибач мені на слові, Миколаю Вольський, хочу на твоєму прикладі довести, що мовлю щиру правду» [7, с. 205]), спростування чужих вигадок тощо.

Водночас (і це одна з формальних підстав говорити про синкретичність давньої літератури) автори латиномовних прозових творів, описуючи історичні події, використовують велику кількість різноманітних художніх засобів. Так, художня мова «Літопису міста Львова» його хроніки рясніє багатошаровими метафорами на зразок: «Так, причаївся вогонь, захований в оманливому попелі, поки закон, який злodianня приборкав, не зневажив Богдан Хмельниченко або Хмельницький – головний підбурювач і палій пожежі того нечестивого бунту» [1, с. 122]. Узагальнюючи відомі нам джерела, можна прийти до висновку, що більшість латиномовних авторів для змалювання подій Визвольної війни користувалися розгорнутою метафорою пожежі: «Вогнище давно тліючої люті проти нас розпалили заводії повстання у Русі нашій» [1, с. 123]. Стійким словосполученням «винищувати вогнем і мечем» позначається обурлива тактика щодо мирного населення з

боку татарів, козаків, московитів: «загибель вогнем і залізом довго і широко завдавали» [1, с. 198]; «Паволоч (...) вогнем і вбивствами знесилена, але непідкорена» [1, с. 202].

Своєрідними, закоріненими в місцеві реалії є символи, використовувані в описах козацтва, повстання, Хмельниччини. Напружене протиборство королівської влади і козацької сили символізувало вдягання та скидання *вуздечки*, небажання її носити тощо. У перекладеній нами частині літопису Я. Юзефовича цей символ трапляється у таких варіаціях: «цю фортецю, міцну вуздечку на козацьку пиху, він таки знищив» [1, с. 123]; «Вуздечку для упокорення на норовливих козаків надягнув» [1, с. 195]; «Козаки, (...) правову державу польського короля, як вуздечку, скинути хотіли» [1, с. 195]. Остерігаючись небезпеки з Півдня («щоб не писав нам закони криваві Дракон азійський» [17, с. 2]), річпосполитське латиномовне письменство до сер. XVII ст. подумки покладалося на козацтво, однак після Хмельниччини великої популярності набуває алегорія *стоголової козацької гідри*, що нею вороже налаштовані автори позначали незнищенність козацького духу («Зрештою Республіка цю гідру багатоголову золотом більше, ніж залізом виховувати прагнула, віддяку собі заробила» [20, с. A2]).

Таким чином, аналізуючи латиномовні праці авторів XV–XIX ст., маємо слухну нагоду спостерігати динаміку розвитку жанрового репертуару вітчизняної літератури: як, скажімо, хроніки XVI ст. у XVII-му наповнювалися тропами, у XVIII перетворювалися на історіографічні твори, що далі еволюціонували в історичну прозу та наукову історіографію; з іншого боку – інтелектуальна проза, що позбувалася зайвої мальовничості, з часом набувала ознак сучасного наукового тексту та ін. Прикметно, що основною тематикою у навіть у жанрах, призначених фіксувати особисте життя (листи, щоденники), виступають політичне й конфесійне протиборство та його активні учасники. Таким чином, ще раз пересвідчуємося у взаємопроникності жанрів тогочасної літератури, а також в інтертекстуальному характері тогочасної історіографії: хронікарі часто робили багатосторінкові вставки не лише з офіційної кореспонденції чи листів історичних діячів, а й зі щоденників приватних осіб – свідків описуваних подій.

Проблема розмежування тогочасної літературно-художньої та інших видів інтелектуальної творчості, як і дослідження впливу римської (латиномовної) традиції на розвиток української культури і всебічне інтердисциплінарне дослідження латиномовних документів і літературних пам'яток залишаються актуальними. Саме для з'ясування таких питань 1995 р. у Львові був заснований Інститут неолатиністики. Прикметною є поява в інтернет-просторі сайтів (наприклад, medievalist.org.ua та izbornyk.org.ua), присвячених давній літературі та її дослідженням, зокрема, латиномовним творам, написаним в Україні протягом XV–XIX ст. Зростання зацікавленості серед науковців переліченими питаннями обіцяє принести свої вагомі результати вже в близькому майбутньому.

Література

- Антонович, В. (упорядник): Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси. 1888.
Білик, М.Й.: Український елемент у польській літературі XVI ст., писаній латинською мовою. In: Слов'ян. літ. еднання. Вид-во Львівського університету, 1959, с. 41–52.
Вигодованець, Н.: Літературне Бароко Закарпаття. Ужгород: Гражда, 2010. 136 с.
Грушевський, М.: Культурно-національний рух на Україні в кінці XVI–XVII віці. In: Жовтень. 1989. № 1, с. 98–108.
Зіморевич, Б.: Потрійний Львів. Leopold Triplic. [ed.] Пер. з латин. Н. Царьової, Наук. комент. І. Мицька and Відп. ред. О. Шишка. Львів: «Центр Європи», 2002. 224 с.

- Косіцька, О. М.: Латинськомовний текст у церковному житті України кінця XVI-XVII ст. (на матеріалі документації Греко-католицької церкви). Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.14. Київ: с.п., 2009. р 19.
- Литвинов, В.: Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія. У 2-х частинах. Київ : «Основи», 1995. pp. Ч.1 – 432 с. Ч.2 – 432 с.
- Маслюк, В.: Латиномовні поетики і риторики XVII – першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні, Київ: Наук. думка, 1983. 236 с.
- Словник укр. мови: В 11-ти т. Київ: Наукова думка, 1973, Т. 4. 840 с.
- Словник укр. мови: В 11-ти т. Київ: Наукова думка, 1980, Т. 11. 670 с.
- Франко, І.: Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова. Зібр. тв. Т. 45. 598 с.
- Циганок, О. Музи-мандрівниці або Шляхами Аполлона. / З історії літературної топіки. In Медієвістика. Вип. 1. Одеса: Астропринт, 1998. С. 58–64.
- Чижевський Д. Література латинською мовою // Історія української літератури. – Нью-Йорк: Укр. вільна академія наук у США, 1956. – 512 с.
- Чижевський, Д.: Антична література в старій Україні. In Філософські твори: в 4 т. Т. 3. К.: Смолоскип, 2005.
- Яковенко, Н.: Вступ до історії. Київ: Критика, 2007. 368 с.
- Abrek A. X.: Octobris Anni MDCXXI seu Monumentum virtutis et gloriae Polonae (...) Typ. Acad. Zamoscen. 1644.
- Bazyłowycz, Ioannikij: Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits... in monte Csernek ad Munkacs. 1799. Cassovia (Košice).
- Sixtus, Erasmus: Commentarius medicus in L. Annaei Senecae opera... Львів : друкарня Шеліги, 1627.
- Zimorowicz, Bartholomaeus: Leopoldis, Russiae Metropolis, a Turcis, Tartaris, Moldavis, Cosacis. Cracoviae, Typis Universitatis. 1693.

The Latin prose of Ukraine in the 16th to 19th centuries viewed as a source of historical information

Людмила Шевченко-Савчинська

It was only in the 20th century that researchers' attention began to be seriously attracted to Ukrainian Neo-Latin literature. Consequently, much of it still remains untranslated and unexplored. Seen from a historian's point of view, Neo-Latin texts are capable of conveying hitherto unknown information concerning historical events or the lives of historical figures (historiographical prose). They also have the potential to provide rich data for the study of the history of science (learned prose) as well as church history (confessional prose) which is true not only for Ukraine but also in the wider context of Eastern Europe where Neo-Latin prose can be viewed as a complementary source of information for both local and national historical studies.

The literature of the early modern period, especially that written in Latin, provides researchers with rich material for pursuing in-depth studies of nonfiction literature while viewing it as a kind of documentary. Research into the Ukrainian Latin prose of the 16th to 19th centuries shows clearly that for a more complete understanding of early modern literary works both analysis of their artistic quality and assessment of their historical veracity are beneficial. Determining the credibility of old texts is possible as a result of comprehensive studies in the history of literature which is a discipline at the intersection of literature and history.

LUKÁŠ ZÁBRANSKÝ*

Ke staroslověnským kompozitům bez řeckého protějšku

ZÁBRANSKÝ, L.: Old Church Slavonic compounds without Old Greek counterparts. *Slavica Slovaca*, 48, 2013, No. 1, pp. 52-60 (Bratislava).

In this study the author examines the issue of Old Slavonic compounds, which do not have formal Greek parallels. Using selected lexemes from canonical and Czech Church Slavonic works, the author analyses the likely reasons for this phenomenon.

Old Slavonic, Old Church Slavonic, Old Greek, compounds, calques.

Záměrem této studie je pokusit se výběrově prozkoumat problematiku lexikální kompozice ve staroslověnském jazyce bez řeckých paralel.

Ve studii jsem vycházel nejprve z excerpce jednosvazkového slovníku Старославянский словарь vydaného v Moskvě v roce 1994 (dále SSr). Kromě toho jsem též vycházel z excerpce Slovníku jazyka staroslověnského - SJS. Tato excerpce doplnila původní korpus kanonických památek o památky mladší, ovšem obsahující texty vzniklé s velkou pravděpodobností již v období cyrilometodějském. Do korpusu excerpt ze SJS byla zahrnuta pouze ta kompozita, která se v předchozím slovníku nevyskytovala, jedná se tedy o korpus doplňující, rozšiřující.

V úvahách o kompozitech bez řecké paralely uvádím vždy staroslověnský doklad v cyrilici (uvedený je tučně, je-li součástí kompozit obsažených v korpusu I či II, tedy excerpce památek obsažených v SSr nebo SJS), případně ekvivalent latinský, je-li relevantní, respektive pro klasifikaci funkční. Jestliže řecký ekvivalent není obsažen přímo v těchto dvou slovnících, ale je dohledatelný v jiných lexikografických příručkách, uvádím jej pro odlišení v hranatých závorkách []. Kdykoliv ve své práci cituji lexém obsažený v SSr či SJS, uvádím znění hesla s paginací včetně dalších údajů pro práci relevantních. Jednotlivé české ekvivalenty, které jsou k staroslověnským heslům připojeny, uvádím podle SSr a SJS; tyto ekvivalenty zapisuji kurzívou.

Z mého pohledu musí kompozitum z formálního hlediska obsahovat dva nereduplikované kořeny a konektém (spojovací morfém). Do souboru excerpovaných kompozit nebyla vřazena nomina propria typu *ВЛАДИМИРЪ* (*Vladimír*, SJS I – s. 195), složené řadové číslovky, navíc nevčleňují ani kompozita s první částí *пол-*, např.: *ПОЛОУДАНЬ* (*polední*, *meshbrino~*, SSr – s. 473), *ПОЛОУНОЩЬ* (*sever*, [*to arktikon mero~*], SSr – s. 473). Za relevantní jsem též nepočítal tzv. skrytá kompozita, tedy taková kompozita, u kterých není uživateli (tedy ani uživateli v IX. století) na první pohled jasná slovotvorná motivace,

* PhDr. Lukáš Zábranský, Ph.D., Katedra českého jazyka a literatury, Univerzita Hradec Králové, lukas.zabransky@uhk.cz.

jako například *гоу́мно*¹ (*humno*, *mlat* SSr – s. 180). *Гу́мно* bylo prostranství, kde se mlátilo obilí pomocí hovězího dobytka tak, že zvířata vyšlapávala zrní z klasů (ESJS, str. 212n.). Do této skupiny patří i lexém *члове́къ*² (*člověk*, SSr – s. 781). Slova takového typu vznikla již v praslovanské epoše. Specifický případ tvoří vzhledem ke své motivaci kompozitum *medvěd* (*ме́двѣдь*, doložené ovšem písemně až ve Sborníku Svjatoslavově z r. 1073 a ve 13 slovech Řehoře Naziánského z 11. století), kdy pojmenování tohoto živočicha podléhá jazykovému tabu v dobách dávných i dnešních³; tuto motivaci (vyhnout se pravému pojmenování) připomíná také Meillet (Meillet 1934, s. 375). Dále nepovažuji za kompozita slova vzniklá reduplikací kořene, např. **gol-gol* (po metatezi likvid) a z toho vyplývající sloveso *глаго́лати* – *mluvit, říkat, pravit, hlásat*, SSr – s. 169-170.

Kompozita ve staroslověnětině zasluhují zvláštní pozornost z několika důvodů. Dokáží zaujmout svou explicitností, exaktností, analytičností, ale i možnostmi klasifikace/analýzy (např. z hlediska slovnědruhového, z hlediska vztahů mezi jednotlivými komponenty, dále z hlediska třídění domácích a cizích, resp. hybridních složenin, z hlediska kalkování apod.).

V souvislosti s analýzou kompozit vyvstává nutnost zkoumat dané lexémy vždy v konkrétním kontextu. To lze vztáhnout nejen na staroslověnské památky, ale i na výskyt kompozit v pozdější, např. české beletrii, kde se často jedná o neologizmy-okazionalizmy. Dovolím si krátký exkurz: například z výzkumu těchto lexémů v české beletrii (nevyklučuje se vliv němčiny) zmíníme pro ilustraci lexikon v Komenského Labyrintu světa a ráji srdce (např. sylaboměrec, zhvězdlhář, velikomocný, Malověd, Darober, Darmotlach⁴) nebo příznakové užívání složenin ve hrách Václava Klimenta Klicpery (např. Rohovín Čtverrohý – dlouhonosý, křivohubý, vinopalník). Staroslověnská kompozita také nacházela své pokračování ve staré češtině; ze staročeské lexikografie je vhodné zmínit Klaretovy slovníky, ve kterých se vyskytují též staroslověnská kompozita. E. Michálek ve své monografii⁵ zmiňuje například *licoměrenství* – *ypocrisis*, kterému ve staroslověnětině odpovídá několik synonymních kompozit: *лицемѣрїе*, *лицемѣрство* a *лицемѣрство*. Výše zmíněný staroslověnský výraz užívala s pozměněným konextem staročeská náboženskovo-zdělavací literatura, zatímco stč. bible dávaly přednost českému *pochlebování* (Bibl Drážď Mt 23,28).

Komplexní metodologie zpracování staroslověnských kompozit byla již časopisecky podána⁶, shrnu jen základní pravidla určující postup analýzy. Při sémantické analýze staroslověnských kompozit pro úplnost poznání je nutné vzít v úvahu několik faktorů. Za obzvláště nosné považuji: formální určení celku na základě formantu, sufixu (tedy celkové formy) S, A, V, C (termín *circumstantivum* je převzat z MČ 2 1986 z důvodu vysoké úrovně zpracování morfosyntaktického modelování a strukturalistického noetického přístupu); formální označení jednotlivých částí s přihlédnutím ke genezi na S-K-S_v, S-K-A_v atp. – v této souvislosti by leckdy bylo prospěšné zavedení tzv. zerové syntaktické funkce či hypobáze (pracovní názvy se nabízejí k diskusi). Na základě detailního poznání částí kompozit určit, zda se jedná o kompozita determinativní⁷ (modifikační

¹ K názorům na výklad částí tzv. skrytého kompozita viz Etymologický slovník jazyka staroslověnského. Praha: 1994, s. 212.

² K názorům na výklad částí tzv. skrytého kompozita viz Etymologický slovník jazyka staroslověnského. Praha: 1990, s. 110.

³ Večerka a kol. píše jak o tabuovém potlačení původního názvu a nahrazení noa popisného typu v nejstarších epochách, tak i o tzv. tabuové antifrází, do které spadají ruské dialektické tvary pro medvěda (novodobá noa pro tento název): Večerka, R. a kol.: K pramenům slov. Uvedení do etymologie. Praha: 2006, s. 175, 176, 181.

⁴ Rozbor děl J. A. Komenského poskytl např. K. Kučera: Jazyk českých spisů J. A. Komenského. Praha: 1980.

⁵ Michálek, E.: Česká slovní zásoba v Klaretových slovnících. Praha: 1989, s. 39-40.

⁶ Zábranský, L.: K metodologii zpracování staroslověnských kompozit. In Češtinář XX, 2009/2010, s. 97-107.

⁷ U determinativních typů dále postihnout syntaktické vztahy mezi jednotlivými komponenty (Dokulil 1962, s. 132-133), rozeznávají se tak složeniny: předmětné, podmětné, příslovečné, přívlasktové a doplňkové.

nebo mutační), nebo o koordinativa s příznakem integrity, lze-li to určit; následuje analýza významu dle předchozího výsledku a systémové zařazení složeniny do tematické množiny (existuje-li); definovat sufix, formant druhé části kompozita, dle něj specifikovat onomaziologické kategorie.

Od počátku formování spisovného slovanského jazyka byla věnována pozornost co nejvěrnějšímu překladu řeckého textu, a v důsledku toho je závislost na řecké předloze značná. Tak je možné taxonomicky vyčlenit jednotlivé formy vlivu řečtiny na staroslověnštinu. Lze rozvíjet Večerkovy podtypy přejímání⁸, na jedné straně z živé mluvené řečtiny, na druhé straně pak z literárních předloh staroslověnských překladů. Problematikou vlivu řečtiny na lexikum staroslověnštiny se zabývali i další vědci. Zajímavá jsou v této souvislosti například zjištění A. Vaillanta, který se zabývá i jinými vlivy na staroslověnštinu, než jen řeckými. Vaillant podotýká (Vaillant 1974, s. 774), že většina kompozit ve staroslověnštině, překladovém jazyku, jsou kalky z řečtiny, nebo mají jejich podobu, nechybí ovšem ani na řečtině nezávislá kompozita: *лицемѣръ* (*licoměrník, pokrytec, upokriř-, upoulo-*, SSr – s. 309), *вѣльмоѡ* (*velmož, toparch-*, SSr – s. 112, Supr), *лѣторасль* (*letorost, výhonek, ratolest, blasto-, blasthma, klado-*, SSr – s. 315, Supr), *цѣтонимство* (nevěstinec, ř. ekvivalent není doložen, SSr – s. 776, Supr). Miklošič má v Lexiconu *цѣтонимца* – meretrix, ale neuvádí žádnou řeckou předlohu, Sreznevskij v *Materialch* má *цѣтонимць* „лихоимец“ ze Zlatostruje 12. století rovněž bez řecké předlohy; lze se důvodně domnívat, že odpovídající řecké kompozitum neexistuje. Co se týče jiného vlivu při kalkování než řeckého, Vaillant uvádí toliko několik izolovaných příkladů. Kompozitum *милосръдъ* (milosrdný, *oiktirmwn, eusplagcno-, ilew-, filagaqo-*, SSr – s. 326), obecně dnes považované za kalk latinského *misericors*, považuje Vaillant (dle mého názoru nepodložené) za důsledek vlivu řeckého, ale i latinského *armahairts* (obě – tedy lat. i gót. kompozitum – má stejnou významovou platnost⁹). Jiní badatelé považují vznik tohoto stsl. kalku z latinského kompozita prostřednictvím gótského ekvivalentu za nejistý (ESJS 8, s. 476). V případě kompozita *виноградъ* (1. *vinice, vinohrad, ampeľwn*, 2. *vinná réva, vinný kmen, ampelo-*, SSr – s. 115) a stejného slovotvorného typu *врътоградъ* (zahrad, *khpo-*, SSr – s. 123) pokládá Vaillant první za kalk gótského *weinagards*, druhé za kalk rovněž gótského *aurtigards*; *воѡвода* (*vojevůdce*, SSr – s. 121) je s velkou pravděpodobností výsledkem překladu starohornoněmeckého *herizogo*, avšak řecké *strathgo-* je stejného významu a skladu, otázku nelze uzavřít s jednoznačným výsledkem¹⁰.

K problematice kalkování vydal monografii též N. Molnár (Molnár 1985); jádro jeho práce pojednává o jednotlivých řeckých kalcích ve staroslověnštině, práce je dosti atomického charakteru (dáno analýzou jednotlivých izolovaných lexémů včetně mnohých kompozit), nechybí však syntetizující závěr.

Z českých paleoslovenistů se kromě R. Večerky kompozity zabývala I. Páclová¹¹. Ve své studii zkoumala kontinuitu staroslověnské a byzantské vzdělanosti v českém prostředí XI. století, její práce je tedy zaměřena pouze na okruh českokírkevněslovanských památek; konkrétně vyjmenovává a třídí všechna kompozita doložená v těchto památkách: Besědy Řehoře Velikého, pseudoevangelium Nikodémovo a II. legenda svatováclavská. Důležitá jsou tato kompozita zejména z toho hlediska, že nemají konkrétní řeckou předlohu, mají však často předlohu latinskou, nejsou povětšinou tedy originální. Z. Hauptová¹² se pokusila postihnout vztahy mezi dubletami

⁸ Večerka, R., Vliv řečtiny na staroslověnštinu. In LF 94, 1971, s. 129-151.

⁹ Viz Helm, K.: Gotische Grammatik. Halle: 1928, s. 177.

¹⁰ Možný vliv obou forem, tedy staroslověnské i starohornoněmecké, připouští např. bulharský etymologický slovník (Български етимологичен речник, Том I. София: 1971, s. 172-173).

¹¹ Páclová, I.: K otázce lexikálních grécismů v staroslověnských památkách s latinskou předlohou. In Studia palaeoslovenica. Praha: 1971, s. 277-284.

¹² Hauptová, Z.: K otázce analýzy staroslověnského lexika. In Slavica 37, 1968, s. 226-234.

ve staroslověnských textech. Podle Hauptové lze rozlišit množiny: a) lexikální výpůjčky jako takové, b) střídání grécismu a domácího slova, c) střídání grécismu a kalku, d) kalky samotné, e) střídání kalku a domácího slova, f) střídání různě tvořených kalků, g) slova hybridní.

Zatímco I. Pálová a Z. Hauptová zaměřují své studie na různé slovtvorné formy (izolovaná slova, sousloví i kompozita), pak E. Bláhová (Bláhová 1996, s. 261-271) přináší studii věnovanou přímo kompozitům ve staroslověnské terminologii. Vyslovuje domněnku, že většina staroslověnských kompozit reflektujících řecké jednoduché výrazy vznikla v cyrilometodějské době, kdy bylo nutné vytvořit termíny pro nové pojmy. Posléze analyzuje konkrétní kompozita (ЗАКОНОПРѢСТѢПНЪ; ЛЮБОДѢИ, ПРѢЛЮБОДѢИ) vzhledem k jejich řeckým předlohám.

Studii věnovanou vlivu řeckých kompozit na staroslověnská vypracovala také V. S. Jefimova (Jefimova 2007). Jako výchozí materiál jí posloužila kartotéka řecko-staroslověnského indexu¹³ z Oddělení paleoslovenistiky a byzantologie Slovanského ústavu AV ČR, v. v. i. Jefimova analyzuje původ jednotlivých typů staroslověnských kompozit, možnosti kalkování a analogie (působení určitých modelů kompozit).

Za nejvíce inspirativní odrazový můstek můžeme považovat vydělení skupin ekvivalentů v rámci vztahu řečtina → staroslověňština, jak je podala Ralja Cejtin v práci Лексика древнеболгарских рукописей X-XI вв (Cejtin 1986, s. 208-211). Vymezuje zde 6 skupin řecko-staroslověnských lexikálních paralel: první skupina, kdy řecké kompozitum má ve staroslověňštině paralelu v jednoduchém lexému – např. **nikhforo~** - побѣдителѣ (Supr 467:25); **klhronomia** – достояніе, наслѣдіе (Mt 21:38 Zogr Mar As Sav; v hesláři ŘSI /dále jen HŘSI/¹⁴ najdeme však i jiné překlady: наслѣдованіе, наслѣдствіе, наслѣдство, наслѣдєніе, обѣтованіе, часть). Podobně u dvojice **kakourgia** – злѡба (Sin Ps34:17) nacházíme v HŘSI též kompozitum злѡдѣиство, vedle toho i jednoslovné проказѣство. Druhou početnou skupinu představují řecká kompozita, která jsou ve staroslověňštině přeložena souslovími, např.: **qaumatourghma** - чѡудєсноє дѣло (Supr 317:27, vedle toho však v HŘSI je doložen i ekvivalent jednoslovný a kompozitum - чѡдо, чѡдѡдѣианіе). Podobně řecké kompozitum **yeudoproftai** má svůj protějšek ve staroslověňštině v sousloví – лѣи прѡрѡци (Zogr Mk13:22 – zde HŘSI nenabízí další synonymum, slovo лѣи прѡрѡкз však existuje a je doloženo za daný řecký ekvivalent v mladších památkách); podobný příklad vidíme u dvojici **yeudomartu~** - лѣ сѡѣдѣтелѣ, např. Mar Mk13:22; v HŘSI doloženo také лѣсѡсѡѣдѣтелѣ a лѣи сѡѣдѣтелѣ (zde není zcela jasné, zda se jedná o kompozitum nebo o sousloví). Třetí skupinu vymezuje Cejtin jako nesložená řecká slova přeložená do staroslověňštiny souslovími, např.: **kosmo~** - всѣ мирз (Zogr Mar As J18:37 – opět v rámci HŘSI nalézáme další překladové možnosti v podobě izolovaných slov: вѣкз, краса, лѣпѡта, мирз, народз, свѣтз). Čtvrtá je množina lexémů, kdy řecké nesložené slovo má ekvivalent ve staroslověnském kompozitu, např.: **udria** – водѡносз (v HŘSI nacházíme i překlad tvarově jednoduchým вѣдро), **klpo~** - врзѡградз (v HŘSI též врзтз, врзтзпз, градз, оградз), **monaco~** - чрьнѡризѣць (je doloženo také nesložené чрьньць a přejaté мзнихз), právě tato skupina je pro náš výzkum zcela zásadní. Nosná je v jiném ohledu též skupina pátá, kdy řecké sousloví má svůj ekvivalent ve staroslověnském kompozitu, např.: **geou numfh** – вѡгѡнєвѣста. Šestá je početná skupina příkladů, v nichž došlo ke kalkování řeckého kompozita na kompozitum staroslověnské a některé modely kompozit nacházejí tendenci k téměř šablonovitému užití, např.: **filoptwco~** - любѡнищѣ. Na výše uvedených příkladech vidíme, že ani situace

¹³ Ke genezi a korpusu památek řecko-staroslověnského indexu viz Zábranský, L.: Řecko-staroslověnský index – možnosti a limity. In: Svět za slovy a jejich tvary, svět za spojením slov. Olomouc: 2008, s. 218-221.

¹⁴ Řecko-staroslověnský slovník-index vzniká v rámci grantu na půdě Slovanského ústavu AV ČR, v. v. i., heslář používám s laskavým svolením vedení SLÚ.

v domnělých skupinách nebývá jednoznačná. Stěžejní je v našem případě zjistit, kdy staroslověnské kompozitum vzniká originálně, a pokusit se tuto genezi vysvětlit.

Zatímco o přejatých stsl. kompozitech z řečtiny, kalcích a hybridních kompozitech toho bylo napsáno již velmi mnoho, samostatnou a do jisté míry nevřaditelnou otázkou mezi stsl. kompozity zůstávají útvary, které nemají jednoznačně odpovídající řecký protějšek. V opačném směru pohledu (ř. → stsl.) existují též ř. kompozita bez odpovídajícího protikladu ve staroslověnině. Tuto situaci pozorujeme např. u přejímky z řečtiny ακροτομος (*skála, útvar, akrotomoř*, SSr – s. 67, Euch Ps), která nemá žádné slovanské varianty.

Několik stsl. kompozit bez adekvátní ř. předlohy lze interpretovat jako možné kalky či polokalky gótských či starohornoněmeckých paralel. Týká se to hybridního kompozita skladu S-K-S: МАЛЖЕНА (*manželé*, nominativ maskulina duálu, ř. doklad neexistuje, SSr – s. 322, Ryl 56a12 – ЛУТЪ БЖ(ДЕТЪ МАЛЖЕН)ОМА • ЖЕ НЕ СЪХРАНИ(С)ТЕ ЛОЖА НЕСКЕР(НЪ)НА¹⁵. U tohoto lexému srovnáme výskyt v památkách z doplňkového korpusu SJS – (zde řecká paralela existuje – *oi gamikw~ sumbiounteř*, SJS II – s. 183, Const Sud Zap), v Životě Konstantinově je v textu popisného charakteru (legenda – typický i typizovaný žánr) – ДВА МАЛЖЕНА БЪСТА ОУ ЦАРА НЪКОЕГО ВЪ ЧЪСТИ ВЕЛИЦЪ – Const 12, Lavrov 22,5, zatímco v památkách právních se tento termín vyskytuje ve formulacích upravujících občanskoprávní vztahy manželů s ostatními lidmi. Spadají sem též kompozita koordinační typu S-K-S, u kterých se předpokládá působení gótských vlivů: ВИНО-ГРАДЪ, ВРЪТОГРАДЪ. Kompozitum skladu C-K-S ЛИХОКЛАТЕА (*křivá přísaha*, SSr – s. 308, má s největší pravděpodobností starohornoněmeckou předlohu „meinswart“ /blíže k tomuto ESJS /7/ - s. 422/, v současné němčině je Meineid = *křivá přísaha*, schwören = *přisahat*, není tedy vyloučeno, že se jedná o kompozitum podle německého vzoru).

V četnějších případech se nabízí jiná hypotéza, jak vysvětlit stsl. kompozita bez adekvátní ř. předlohy. S největší pravděpodobností se jedná o důsledek produktivity slovanského slovesa, resp. příslušného komponentu v kompozitech. Svou částečnou roli tu místy bezesporu hraje i stylová platnost. Týká se to termínů právní povahy, o kterých psala již E. Bláhová (Bláhová 1996, s. 261-271), kde lze pozorovat nepostižitelnou tendenci k přesnosti vymezení negativních jevů z pohledu křesťanské etiky, tedy jasně pojmenovat jednání neslučitelné s křesťanskou morálkou. Tento aspekt se vztahuje na zkoumaná kompozita s druhou částí deverbální: ЛЮБОДѢИЦА (*smilná žena, nevěstka, pornh*, SSr – s. 316), ЛЮБОДѢИНИЕ (*smilstvo, porneia*, SSr – s. 316), ЗАКОНОПРѢСТѢПНЪЗ (zde ovšem nelze zcela vyloučit nepřímé i přímé řecké vzory¹⁶, *zločinec, paranomwz*, SSr – s. 228, Sin Supr). Důvod, proč se v některých památkách objevuje tento ustálený termín – ЗАКОНОПРѢСТѢПНЪЗ místo dostačujícího nesloženého přesného kalku – БЕЗАКОНЪЗ, může být právě ve větší míře explicitnosti vyjadřovaného obsahu dané složeninou podtrhující dějový element druhou částí deverbálního charakteru s přesnou vnitřní předmětnou vazbou. Frekvencovaná substantiva označující v nejstarších památkách ctnosti (je zde patrná velká variabilita) – БЛАГОДѢТЬ (*milost, přízeň, cariř*, SSr - s. 87) а БЛАГОДАТЬ (*milost, přízeň, cariř, carisma*, SSr - s. 86-7), obě nevznikají jako kalky ř. kompozit. Pohlížíme tedy na tuto problematiku stejně jako Molnár (Molnár 1985, s. 88): „We can read БЛАГОДѢТЬ and БЛАГОДАТЬ in the Marianus, variatim, for the Greek *cariř*. (Actually, however, БЛАГОДѢТЬ seems to point back to a compound

¹⁵ ESJS, s. 453: „Nejčastěji je csl. *malžena* pokládáno za semikalk germ. **māl-wīp* nebo **māl-kone* „manželka“; germ. **māl*- odpovídá sthn. *mahal* „úmluva, manželská smlouva“, něm. *Gemahl* „manžel“. Původní význam csl. *malžena* by pak byl * „žena pojatá slavnostně, tedy smlouvou“. Sémantický přechod od „vdaná žena“ k du. „manželé“ je však nejasný.

¹⁶ Byť toto kompozitum je v konkrétních dokladech kanonické staroslověnině nazíráno jako literární polokalk, není vyloučen zprostředkovaný vliv příbuzného kompozitního předmětného deverbativa ЗАКОНОПРѢСТѢПНИКЪ (SJS I - s. 642), které již v stsl. památkách obsahuje mimo jiné i řecký ekvivalent *parabath~ nomou*. Za přijatelnou považují pracovní hypotézu, že se v konkrétním kompozitu ЗАКОНОПРѢСТѢПНЪЗ jedná o literární polokalk vzniklý ovšem na základě příbuzného kalku.

euergesia in Greek.) But while the Ostromir applies *благодать* consistently, the Assemani, Zographus and Nikolja Gospel only know the form *благодѣтъ*. On the basis of these facts we must consider the variant *благодѣтъ* as an older one. “Tím je sice vyřešena otázka posloupnosti původu této dvojice, další však zůstávají.

Podobně s jinými autory tedy připouštíme jako velmi pravděpodobný rozhodující vliv sloves *дати + дѣяти*. Vliv slovesa *дѣяти* se též projevuje v předmětových substantivech označujících osoby s druhým členem deverbálním v podobě *-дѣти*: *чародѣти* (*kouzelník*¹⁷, *čaroděj*, *epaoido~*, *farmako~* - v řečtině nejsou kompozita, SSr – s. 776); na vytvoření kompozita *чародѣти* mohl mít vliv i kalk *зълодѣти*. O komponentu *-дѣти* a jeho starobylosti psala dříve R. M. Cejtin (Cejtlin 1977, s. 248). Složenina *добродѣти* (*dobře činící člověk*, *agaqopoio~*, SJS I – s. 493) není řeckým kalkem překládajícím řecké *eu-*. Obecně kompozita s druhou částí deverbativní *-дѣти* nebývají považovány za kalky z řečtiny, jak o tom psali již badatelé dříve. Jefimová (Jefimova 2007, s. 121) zmiňuje celou skupinu staroslověnských synonym, jež nelze co do původu považovat za kalky z řečtiny, vymezuje však i takové kompozitum s druhou deverbativní částí *-дѣти*, které co do původu řeckým kalkem s největší pravděpodobností je. Dle ní – k tomuto postoji se přikláníme - kompozita typu *люבודѣти* překládající ř. *moicali~* *porno~* byla vytvořena praslovanskou slovtvorbou na základě slovesa *дѣяти*, které vešlo do staroslověnského lexika z mluvené slovanské řeči, stejně jako i *прѣлюבודѣти* (*moicali~*), *чародѣти* (*epaoido~* i *epaoidia*), *стоудодѣти* (*arsenokoith~*); na druhou stranu kompozitum *зълодѣти*, kterého bývá užíváno jako paralely za řec. *kakopoio~* i *ka-kourgo~* v evangelních textech, nevzniklo bez vlivu řeckých protějšků (Bláhová 1996, s. 269).

Specifické je též deverbální kompozitum spadající do přírodní oblasti bez řeckého protějšku: *лѣторасль* (*letorost*, *výhonek*, *blasto~*, *blasthma*, *klado~*, SJS II – s. 156), které na rozdíl od morfologicky podobného synonyma *новорасль* (*výrosteček*, *odnož*, *neofuton*, SSr – s. 382, Psalt) vzniklého též z l-ového participia (X-K-S,) neobsahuje řeckou kompozitní analogii a první substantivní část (*лѣто*) plní sekundární funkci cirkumstantiva¹⁸ (okolnostní pád – lokál), tedy původní význam je *růst v létě* (*létem*). Nelze ovšem vyloučit analogické působení formy staroslověnského kalku *новорасль* (*výrosteček*, *odnož*, *neofuton*, SSr – s. 382, Psalt), a tak i sekundární vliv řečtiny.

Jiným typem v rámci předmětných kompozit s vnitřní syntaktickou vazbou předmětnou bez ř. protějšku je činitelské jméno *дрѣводѣла* (*tesař*, *tektwn*, SSr – s. 199), slovtvorná motivace vzniku kompozita jako výsledku kompozice slovního spojení *дřeво* a *дѣлати* není zcela jednoznačná¹⁹, je to však jedna z velmi pravděpodobných možností. E. Bláhová (Bláhová 1996, s. 262) v návaznosti na úvahy Ralji Cejtin k tomu dodává, že nelze jednoznačně určit, zda je *дрѣводѣла* dochované ve starozákonních textech původní, anebo jestli se jedná o mladší variantu za ř. přejímku *тектонъ*. Životné maskulinum *масопустъ* (*masopust*, [*apokrew*], SSr – s. 341, As En Sav) připouští etymologický výklad²⁰ dokládající možnost kalkování z románských jazyků, který

¹⁷ Staroslověnské *чародѣти(ца)* souvisí významem slova s českým *kouzelník*, u kterého došlo dle I. Němce (Němec, I.: Rekonstrukce lexikálního vývoje. Praha: 1980, s. 11) k posunu lexikálního významu změnou jakosti, kdy sekundární význam slova *kouzlo* (eskatotérský kousek) vznikl záměnou nereálnosti děje za rys existence zdánlivé.

¹⁸ Podobně *letorost* považuje též za příslovečnou složeninu M. Helcl: Podstata komposice a její podíl na rozhojňování slovní zásoby jazyka českého. Strojopis disertační práce. Praha: 1957, s. 108.

¹⁹ J. Rusek (Dzieje nazw zawodów w językach słowiańskich. Warszawa: 1996, s. 74) interpretuje vznik tohoto kompozita jako výsledek spojení *dervo* a *dělati* a dále si všímá omezeného výskytu v rámci kanonických památek (pouze Supr). K čemuž v recenzi publikace J. Ruska podotýká E. Bláhová, že obsah některých názvů může být vágní, tedy ř. *tektwn* nese též význam *kovář*, *kovotepec*, jak uvádějí i řecké slovníky – W. Pape (1906). In: Bláhová, E.: Rusek, J.: Dzieje nazw zawodów w językach słowiańskich. In Slavia 1998, 67, s. 509.

²⁰ Rejzek vykládá české kompozitum *masopust* za pomoci csł. podoby, která připouští souvislost druhého členu se slovesem pustit. Význam by pak zněl: *den, kdy se odkládá maso*. Nejpravděpodobněji se jedná dle Rejzky o kalk z románských jazyků (Rejzek, J.: Český etymologický slovník. Praha: 2001, s. 366).

je ve shodě s vnitřní předmětnou vazbou. Rozhodujícím faktorem se tu jeví být opět produktivita slovesa. Do skupiny stsl. kompozit bez ř. protějšku spadají také jednotky s druhou částí deverbální ve vnitřním syntaktickém vztahu podmětném: *водотѣчь* (*tok vody*, **ceimarro**, SSr – s. 120, Supr) a *листопадъ* (*říjen*, **oktwbrro**, SSr – s. 307, En). U kompozita *листопадъ* potvrzuje hypotézu vzniku ze sousloví ESJS (viz blíže ESJS /7/, 1997, s. 425-426), přičemž se jedná o složeninu praslovanského dědictví a původně označovala celé období, kdy listí ze stromů opadává, nikoliv pouze jeden měsíc. Ústup povědomí o slovtvorné motivaci lze doložit tím, že později je v češtině toto kompozitum přiřazeno k měsíci jedenáctému v běhu roku, avšak původně šlo nepochybně o říjen²¹ (v říjnu většina stromů shazuje listí, zatímco v listopadu až na výjimky /např. bříza/ je listí ze stromů již spadané). Zde tedy šlo o vytvoření názvu zahrnující explicitní postižení ročního období²² v předpisemné éře. K předpisemným praslovanským kompozitům zachyceným ve stsl. bez ř. protějšku též řadíme kompozitum *браточчадъ* (*synovec*, *bratrův syn*, **adel fidou**, **aneyio**, SSr – s. 101, Supr), ve kterém dativní konektém poukazuje k posesivitě, jedná se však evidentně o determinaci a mikrosyntaktický vztah je tu atributivní. Tato stará složenina vznikla z důvodu tendence k jasnému, explicitnímu vymezení příbuzenského vztahu.

Kompozita s první částí *водо-* (srovnej lat. *aqua-ductus*) vyvolávala a vyvolávají vědeckou diskusi. Výše uvedené *водотѣчь* vyskytující se v našem materiálu dle Supraslského kodexu může být porovnáno s Miklošičovým pozdějším dokladem z Ilovecké kormčí knihy (srbská redakce - 1262) v podobě *водоточъ*, který toto kompozitum překládá latinským *aquae ductus*, ale vyskytuje se též za **ceimarro** (*potok*)²³. Lze tedy uvažovat i o latinském vlivu projevujícím se eventuálním vnitřním přejímáním, tedy kalkováním. Miklošič uvádí celou škálu podobných kompozit, ve významu „kanál“ představuje lexémy *водотечеѣние* (**udrorroo**), *водотечъ*. Avšak kompozitum *водотѣчь* nese také význam „řeka“ (též v Srbské kormčí knize).

Za poněkud odlišný typ z hlediska geneze považujeme stsl. kompozita bez ř. protějšku s vnitřním vztahem předmětným, která označují nádobu na vodu: *водоносъ*, *водонось* (*nádoba na vodu*, **udria**²⁴, SSr – s. 119-120). Vedle těchto dvou složenin existuje ještě třetí synonymum s rozdílnou druhou deverbální částí: *водочрпъ* (*vědro /na čerpání vody/*, **udriskh**, SJS I – s. 206). Tato vnější kompozita, kde je míra explicitnosti vyjadřovaného obsahu snižena na minimum, tj. na koncovku (pozůstatek kmene), jsou s největší pravděpodobností výsledkem potřeby vyššího stylu v daném kontextu. Překladatelé tu z povahy evangelních textů pociťovali posvátnou úctu k popisované situaci a k předloze, a tedy jednoslovný výraz by jim v konkrétním kontextu připadal jako příliš všední a prostý. Evidentně se jedná o písemná (textová) kompozita, a nikoliv o kompozita předpisemné praslovanské éry. Zejména tu běží např. o pasáž Svatby v Káni Galilejské, kdy je zřejmé, že pro vystižení (popis) zázraku proměny vody ve víno se jeví být jako adekvátní použití lexikálního prostředku složeného, který patří do vyššího stylu: *ѣтъ ѣ тоу водоносъ камѣнъ шестъ · по очищению юдѣскоу* J 2,6 Zogr Mar As Ochr. Ke kompozitům, jejichž originální vznik bez podílu řecké předlohy můžeme vysvětlit stylovými potřebami, patří sociální označení mnicha²⁵, kde je první člen ve vnitřním syntaktickém vztahu atributivním a

²¹ Českému slovu *říjen* např. významově odpovídá chorvatské *listopad*.

²² Záměrem práce není osvětlovat různé jazykové reflexe percepce času v myslech uživatelů. Rozbor širokého záběru podal již J. Sokol (Čas a rytmus. Praha: 1996).

²³ Miklošič v tomto významu uvádí dále lexém *водоточнѣ* a *водоточнѣ*.

²⁴ V řeč. nejsou odpovídající substantivní kompozita; **udrodoceion** nebo **udroqkhk** jsou velké sběrače vody – cisterny. Existuje ovšem v řeč. adjektivní kompozitum se stejným mikrosyntaktickým předmětným vztahem: **udroforo**. Může se jednat o nepřímý řecký vzor, který se projevil na vzniku substantivizované stsl. formy, ta pak vykazuje prostřednictvím pouhé pádové koncovky nižší míru sémantické informace než kompozita s výraznějším sufiksem.

²⁵ Současně se jedná o komplikované vysvětlitelné přenesené pojmenování.

jedná se o vnější kompozita vzniklá kombinováním způsobem (kompozice a sufixace): бѣлоризыць (*laik*, ř. nemá adekvátní kompozitum, SSr – s. 106, Euch), чрыноризыць (*mnich, monach, anacorchth*, SSr – s. 783, Supr, řečtina má paralely obsahové, nikoliv formální), kde explicitnost vyjádřeného obsahu kompozit je minimalizována na sufix -ыць, který je pro tvoření sufixálně-kompozitního charakteru příznačný (Jefimova 2006, s. 53). Další možností, jak vysvětlit vznik slovanské antiteze pojmů бѣлоризыць – чрыноризыць, je právní problematika (neboť v právních památkách byli laici a duchovní za týž přestupky trestáni jinak²⁶, a bylo tedy nezbytné je od sebe nezaměnitelně termínem odlišit).

Zcela nevřaditelným zůstává mezi stsl. kompozity bez řeckého protějšku specifické цѣтоньство (*nevěstinec*, SSr – s. 776); sufix -(ь)ство se vyskytuje u většiny abstrakt ve staroslověněštině, u této složeniny se lze důvodně domnívat, že odpovídající řecké kompozitum neexistuje, neboť Miklošič ani Sreznevskij neuvádějí řecké předlohy. Druhá část kompozita je deverbální, ze slovesa имати, lexém tedy lze rozložit na dvě slova имати а цѣта. Frekventovaný výraz označující toto místo ve stsl. je бѣдѣлище, které je též deverbální, ovšem nesložené (od бѣдѣти srov. též stsl. бѣдѣница a rus. блудница). Podstata dějovosti²⁷ в цѣтоньство je však zcela jiného charakteru než u synonymního nesloženého бѣдѣлище (*místo neřesti, porneion*, SSr – s. 93). Je zde explicitně a analyticky zdůrazněn finanční zřetel, tedy proces finanční transakce (s jistým negativním sémantickým nábojem²⁸ daným významem slova цѣта), avšak explicitní nepřijatelnost jevu z pohledu křesťanské morálky tu překvapivě netkví se smilstvu, nespíš právě proto nacházíme tento výraz jen jako hapax legomenon v Supraslském kodexu.

Staroslověnská kompozita bez řecké paralely jsou jednotky, jejichž geneze je různorodá. Na několika výrazných případech jsem se pokusil objasnit, že mohla vznikat jednak sekundárním vlivem nepřímých řeckých i staroslověnských vzorů, jednak z potřeb stylových a dále je možnou příčinou produktivity sloves a jejich předmětných vazeb. Velmi sporadicky se při vzniku stsl. kompozit setkáváme i s jinými možnými vlivy než řeckými: gótskými, latinskými a starohornoněmeckými.

Seznam zkratk

csl. – církevní slovanština, církevněslovanský

lat. – latinsky, latinský

rus., r. – rusky, ruský

řec., ř. – řecky, řecký

srov. - srovnej

stsl. – staroslověněština, staroslověnský

SJS a SSr – viz literaturu

S (substantivum), A (adjektivum), V (verbum), C (circumstantivum), X (jakýkoliv slovní druh), K (konektém), Z (jakýkoliv slovní druh), S – K – S_v (v – dolní index v označuje fakt, že druhá část kompozita byla odvozena od slovesného či jiného základu), X^s – horní index ukazuje, jakou mikrosyntakticky danou sekundární funkci plní komponent

²⁶ Pojednání o teorii práva ve středověku podal J. Sokol (Moc, peníze a právo. Plzeň: 2006, s. 187-200.).

²⁷ Zatímco v dalších epochách byl zdůrazňován u tohoto slova jiný aspekt (prostorový), viz české a internacionální bordel (jehož základ se často vyskytuje v různých angl. novodobých kompozitech: *blackboard, surfboard, snowboard, keyboard, whiteboard, skateboard* atp.). J. Rejzek (Český etymologický slovník. Voznice: 2001, s. 86.) slovo *border* vysvětluje ze stfr. *border*, které dle něj neslo význam „bouda z prken“. To vše má podle něj základ ve vulgárnělatinském *bordum – *prkno*.

²⁸ Sreznevskij uvádí ze Zlatostruje z 12. století цѣтоньство „lichvár“; v tomtéž významu ho uvádí i Miklošič ze slovníku P. Alekseeva (Cerkovnyj slovar', 1817-1819).

Seznam památek

Památky jsou citovány dle SJS: viz Úvod LXII-LXXVI.

Literatura

- BLÁHOVÁ, E.: Kompozita v staroslověnské terminologii. In *Slavia* 1996, 65, s. 261-271.
- DOKULIL, M.: Tvoření slov v češtině I (teorie odvozování slov). Praha: 1962.
- ЦЕЙТЛИН, Р. М.: Лексика древнеболгарских рукописей X-XI вв. София: 1986.
- ЕФИМОВА, В. С.: Старославянская словообразовательная морфемика. Москва: 2006.
- ЕФИМОВА, В. С.: О старославянском калькировании как специфическом способе словообразования, In: *Byzantinoslavica*, 2007, LXV, s. 117-128.
- Etymologický slovník jazyka staroslověnského. Praha, od r. 1989.
- FÄLT, E.: Compounds in contact, A Study in Compound Words with Special Reference to the Old Slavonic Translation of Flavius Josephus **Peri tou Ioudaikou poleμου**. Uppsala: 1990.
- HAUPTOVÁ, Z.: K otázce analýzy staroslověnského lexika. In *Slavia* 1968, 37, s. 226-234.
- HAVLOVÁ, E.: Několik poznámek ke staroslověnským kalkům. In B. Skalka (ed.): *Příspěvky ke slovanské filologii*. Brno: 1999.
- HELCL, M.: Podstata komposice a její podíl na rozhojňování slovní zásoby jazyka českého. *Strojopis disertační práce*. Praha 1957.
- MEILLET, A.: *Le slave commun*. Paris: 1934.
- MICHÁLEK, E.: Česká slovní zásoba v Klaretových slovnících. Praha: 1989.
- Mluvnice češtiny 2. Praha: 1986.
- MOLNÁR, N.: The calques of Greek origin in the most ancient Old Slavic Gospel Texts. Budapest – Köln – Wien: 1985.
- PÁCLOVÁ, I.: K otázce lexikálních grécismů v staroslověnských památkách s latinskou předlohou. In *Studia paleoslovenica*. Praha: 1971, s. 277-284.
- RIBAROVA, Z.: Indexy k Staroslověnskému slovníku. Red. E. Bláhová. Praha: 2003.
- Řecko-staroslověnský index (I Prolegomena) – Index verborum graeco-palaeoslovenicus (hl. red. E. Bláhová), Praha: 2008.
- Slovník jazyka staroslověnského – Lexicon linguae palaeoslovenicae (hlav. red. J. Kurz), Praha od r. 1958, I. 1966, II. 1973, (hlav. red. Z. Hauptová) III. 1982, IV. 1997. – zkratka SJS
- SOKOL, J.: *Člověk a náboženství*. Praha: 2004.
- СПРЕЗНЕВСКИЙ, И. И.: Материалы для словаря древне-русского языка I-III, Санкт-Петербург: 1893-1912.
- Старославянский словарь (по рукописям X – XI веков). Москва: 1994. – zkratka SSr
- ŠLOSAR, D.: Česká kompozita diachronně. Brno: 1999.
- VAILLANT, A.: *Grammaire comparée des langues Slaves IV, La formation des noms*. Paris: 1974.
- VEČERKA, R.: Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků. Olomouc – Praha: 2006.
- VEČERKA, R.: Vliv řečtiny na staroslověnštinu. In *LF* 1971, 94, s. 129-151.
- VEPŘEK, M.: Česká redakce církevní slovanštiny z hlediska lexikální analýzy. Olomouc: 2006.
- ZÁBRANSKÝ, L.: *Kompozita ve staroslověnštině*. Hradec Králové: 2012.

Old Church Slavonic compounds without Greek counterparts

Lukáš Zábranský

The aim of this study was to try to selectively explore the issue of lexical composition in the Old Slavonic language without Greek parallels. The author's approach was based on excerption of canonical works and also of later works, which, however, also contain texts written most likely already in the period of Cyril and Methodius.

Since the beginning of the formation of the literary Slavonic language, the attention was paid to the most precise translation of the Greek text and consequently the dependence on the Greek model is substantial. In addition to the Greek influence on the emergence of Old Church Slavonic compounds, the limited number of Latin and Old High German paradigms also needs to be considered.

Verbal productivity, specifically the productivity of the respective component in compounds (the second one with microsyntactic objective construction), can often be observed in originally formed Old Slavonic compounds. Stylistic validity represents another important factor, not only in the case of legal terms.

ROZHLEDY

МАРИНА ВАЛЕНЦОВА*

Словакистика в России: краткий обзор

VALENTSOVA, M.: Slovak Studies in Russia: A Consice Overview. *Slavica Slovaca*, 48, 2013, No. 1, pp. 61-71 (Bratislava).

The fate of Slavic studies in Russia is complicated and it had its ups (late 19th and early 20th century) and downs (1920s and 1930s), but until now there has been a multidisciplinary tradition of studying all Slavic peoples, their languages, literature, history and culture. The article introduces readers to the Slovak studies in Russia beginning with the first research on Slovaks, which appeared when interest in Slavs in other countries was just emerging in Russia (P. I. Keppen). Further on the works of the first Russian Slavists sent by universities to Slavic lands “with research tasks” are considered. Those scientists (O. M. Bodyansky, I. I. Sreznevsky, P. P. Preys, V. I. Grigorovich and following) gathered knowledge on Slovak (but not only) dialects, folklore and the way of life, culture and history of the people and laid foundation for the studies of the next generation of Slavists (M. P. Petrovsky, T. D. Florinsky, A. I. Stepovich, N. V. Yastrebov). The current state of investigations in Slovak language, literature, history and culture is represented by contemporary Slovak studies, which are concentrated in the Institute for Slavic Studies in Moscow, Moscow State University, Saint-Petersburg State University. In the article main researchers and their works and publications are presented. The article is based on general research into the history of Slavic studies carried out by leading Russian scientists (L. P. Lapteva, M. A. Robinson, M. Ju. Dostaľ) and special studies devoted to the history of Slovak studies in Russia (L. N. Smirnov, N. A. Kondrashov and others).

History of Slavic studies; Slovak studies in Russia, Slovak language; Slovak literature; Slovak culture.

Изучение словацкого языка, литературы, истории, культуры, этнографии, фольклора, или *словакистика*, является составной частью славяноведения и неотделима от его истории в России. Судьбам русской славистики посвящено немало работ (Бернштейн 1967, Славяноведение 1979, Робинсон 2004, Лаптева 2005, Лаптева 2012), в том числе специально истории словакистики (Кондрашов 1957, Смирнов 1987, Смирнов 1995). Уделяли внимание этой проблематике и чехословацкие исследователи (напр., Лациок 1968). В статье мы будем опираться на эти и другие работы, в основе которых – многолетний труд по собиранию и осмыслению фактов российской истории науки.

Как наука славяноведение зародилось в России во II половине XVIII в. и связано, в первую очередь, с именем М.В. Ломоносова (кстати, перечисляя славянские языки и признавая их родство, он называл среди них и словацкий язык). Настоящее накопление данных о зарубежных славянах, изучение живых славянских языков и литератур, древностей и письменных памятников началось в XIX в. В организации славистических исследований в России в XIX в. большую роль сыграл кружок Н.П. Румянцева и А.С. Шишкова, к которому примыкал А.Х. Востоков.

* Dr. Marína Valencová, PhD., Institut slavianovedenija RAN, Leninskij prospekt 32-A, 119334 Moskva.

В первые десятилетия XIX в. словаки, находившиеся в составе Венгрии, были известны в России как «венгерцы», а их язык как «славяно-венгерский»; только в 1830-1840-х годах, после путешествий по славянским странам русских ученых, знакомства и установления связей с общественными и научными деятелями этих стран, словаков (как их называли тогда – «словенцев») стали отличать от «богемцев» и «венгерцев».

Одним из первых русских ученых, который собирал и публиковал сведения о словацком языке, был Петр Иванович Кеппен (1793-1864), историк, географ, этнограф, статистик, академик Петербургской академии наук. В 1821-1824 гг. он объехал ряд европейских стран, познакомился со многими славянскими учеными, писателями и общественными деятелями, среди которых было немало чехов и словаков. В 1825-1826 гг. в России Кеппен издавал журнал «Библиографические листы», в котором печатал также сведения о жизни, народных обычаях, языке и литературе словаков. Автор опирался как на личные наблюдения, так и на высказывания П.И. Шафарика, Я. Коллара, Ю. Палковича, Ф. Палацкого и др., слышанные им в разговоре с этими выдающимися деятелями славянского возрождения во время своего путешествия. Кеппен фактически признавал самостоятельность словацкого языка; например, он писал о «литературе двух языков: богемского и словацкого, которые по всем правам могут стоять один подле другого» (цит. по: Смирнов 1995: 312). В журнале Кеппена рассказывалось также о жизни и деятельности А. Бернолака, о его языковой реформе, об изданных им трудах; печатались материалы о диалектной дифференциации словацкого языка (на основании классификации словацких говоров П.И. Шафарика и Я. Коллара). При этом Кеппен отмечал, что «чистейшим или собственно так называемым словацким языком почитают наречие, которое употребляется в горах, именуемых Татрами» (Смирнов 1995: 312).

Новый этап в развитии славяноведения, в том числе и в изучении словацкого языка и народа, начинается в 1835 г. в связи с открытием в четырех ведущих российских университетах (Московском, Санкт-Петербургском, Казанском и Харьковском) кафедр Истории и литературы славянских наречий. В то время информации о зарубежных славянах в России практически не было, поэтому для налаживания преподавания было решено отправить наиболее талантливых выпускников в длительную командировку по славянским странам с целью ознакомления с языком, историей, культурой, бытом, древностями славянских народов, для установления контактов с зарубежными славистами, сбора письменных памятников древнего периода, литературы. Первыми русскими славистами, с успехом выполнившими столь трудную задачу по сбору основных сведений о славянских народах, ставшими затем профессорами славистических кафедр, были соответственно О.М. Бодянский, П.И. Прейс, В.И. Григорович, И.И. Срезневский.

Словацкий язык привлек внимание уже первых русских славистов. Например, Осип Максимович Бодянский (1808–1877), филолог, историк, археограф, писатель, переводчик, издатель древних памятников, фольклорист – за время командировки основательно изучил многие живые славянские языки, в том числе словацкий, познакомился с культурой славянских народов и установил дружеские отношения с зарубежными славистами, в том числе, с Я. Колларом. Бодянский же перевел на русский язык и издал в России труды Шафарика: в 1843 г. «Славянскую этнографию» (*Slovanský národopis*), в 1848 г. – «Славянские древности» (*Slovanské starožitnosti*).

Наибольшее внимание словацкому языку уделил Измаил Иванович Срезневский (1812–1880), выдающийся русский филолог-славист, этнограф, палеограф. Еще в 1832 г. он опубликовал в Харькове «Словацкие песни», записанные им у словацких торговцев («дротарей», «олейкарей»), ходивших по южной России. Через 10 лет, во время путешествия по славянским странам он хорошо изучил словацкий и чешский языки, познакомился со мно-

гими видными общественными деятелями, учеными и литераторами (П.И. Шафариком, Я. Колларом, Л. Штуром, Я. Голлым, Ф.Л. Челаковским и др.). В одном из писем к матери он пишет: «Вечер провели мы вместе с Штуром Людевитом и Годжей Михаилом и побратались на всю жизнь. Такими братьями гордиться могу» (цит. по: Лаптева 2005: 292).

За время командировки Срезневский собрал большое количество словацкого материала, который, к сожалению, почти весь остался неопубликованным (за исключением пословиц малогонтских словаков и купальской песни шаришских словаков, отдельных выбранных слов и дневниковых листов). В рукописных материалах Срезневского хранятся записи об отдельных словацких говорах (тренчинском, жилинском, шаришском, гемерском, муранском и др.), образцы разных говоров (земплинского, шаришского, чернолеготского), записи сотацких песен, словацких сказок, преданий, обычаев и т.п. Особенно важной частью архива являются его «Материалы для словаря наречий горных словаков», которые явились результатом обработки и систематизации собранной им диалектной, преимущественно среднесловацкой, лексики (записанной непосредственно в селах, по которым он путешествовал пешком, а также выписанной из лексических собраний Цт. Зоха, С. Халупки, Ш. Дакснера, Л. Рейса, А.Г. Шкультети, Ю. Томбы, Б. Носака и из сборника словацких песен Я. Коллара) – всего около 7000 словацких слов и свыше 700 выражений). Часть этих материалов с введением, в котором описывалась данная часть архива, была опубликована (Кондрашов 1958). Как пишет Н.А. Кондрашов, «словацкие друзья помогали Срезневскому в собирании материала и хорошо знали, что ему удалось собрать. Л.Штур поэтому уже в 1843 г. писал ему: *Dobře učiníš, že pojednáš o rozličnosti podnářečí slovenských předložíš, k čemuž nikdo jiný ani tolik zkušenosti ani tolik materiálu nemá*» [Будет хорошо, если ты напишешь статью о различиях в словацких поднаречиях, в чем ни у кого другого нет ни такого опыта, ни такого количества материалов] (Кондрашов 1958: 104). Срезневский также расспрашивал об обычаях, присутствовал на традиционной свадьбе, записывал сказки, пословицы, песни (среди записанных им слов – обрядовая лексика, например, *beluše* – угощение в доме невесты, устраиваемое для женщин (зволен.), *bosnan* – калач, который кума посылает роженице в дар; *kračun* – рождество (Шариш, Спиш, Гемер, Новоград), *pohreb* – девушки приносят в гроб подруги или юноши цветы и венец. Девушки несут на цинторин [кладбище – прим. МВ] юношу, а юноши девушку. Траур белое или белое с черным). Представлены в Словаре и слова, связанные с домашним бытом и хозяйством, обозначающие продукты питания, одежду и обувь, профессии и занятия, названия рельефа, животных и птиц, плодов, растений и животных и др.

Сведения о словацком языке были использованы И.И. Срезневским в научных трудах, а также в университетских лекциях по славянской филологии, которые он читал в 40-70-х гг. в Харьковском, потом в Петербургском университетах и в Главном педагогическом институте. Это были сведения о признаках словацкого языка, его диалектном членении, истории, о его месте в кругу славянских языков; о языковой реформе, осуществленной в 40-х гг. Л. Штуром и его последователями, и т.п. В 40-50-х гг. Срезневский признавал самостоятельность словацкого языка, что отразилось в его курсах лекций «Словацкое наречие», «Правописание словацкого наречия», но позднее, в 60-70 гг. он уже считал его диалектом «чехословенского наречия» (ср. в лекциях: «Судьбы чехословенского наречия», «Чехословенское наречие») (Смирнов 1987: 180-181).

И.И. Срезневскому как диалектологу посвятил отдельную статью Н.И. Толстой. Высоко оценивая собранные ученым материалы, его научную прозорливость, автор отмечал, что Срезневский, работая в то время, когда еще не были написаны труды по словацкому языку и диалектологии Л. Штура, М. Годжи, М. Гатталы и др., собрал «материал из разных зон,

обратив основное внимание на ту, которая вскоре была выделена и избрана писателями и филологами в качестве диалектной базы нового словацкого литературного языка» (Толстой 1999: 271) и что заслуги русского ученого надо оценивать в контексте того времени, когда о словацкой диалектологии еще не было речи (там же: 281).

Во II пол. XIX – нач. XX вв. славяноведение в России переживает подъём. Усиливается дифференциация входивших в славистику дисциплин, развиваются исторические, этнографические и другие исследования; происходит обособление собственно литературоведческих исследований.

К этому периоду относится научная деятельность В.И. Ламанского, который после командировки «с ученой целью» за границу в 1862-1864 гг., во время которой он посетил также славянские земли Австрийской империи, в 1865 г. был избран доцентом на кафедру славянской филологии Петербургского университета, где читал лекции по истории и литературе славян, в том числе словацкой.

Филолог-славист Мемнон Петрович Петровский (1833-1912) еще до отъезда в командировку свободно говорил на всех славянских языках. В отчетах, регулярно присылаемых в Россию, он докладывал также о своем изучении истории Венгрии, характеризовал литературу словаков и сообщал, что для газеты «Ден» написал статью «Магьяризм и словаки»; в Пеште-Будине он «положил себе задачей не только ближе познакомиться с языком словаков, до сих пор не установившимся в своих литературных формах благодаря множеству различных оттенков – смотря по соседству с теми или другими неславянскими наречиями, но и познакомиться с литературною деятельностью словаков, преимущественно со времен Л. Штура, деятельно принявшихся за разработку своего книжного языка» (цит. по: Лаптева 2005: 564). Словацкому языку (называемому им «словенское наречие» или «словенская речь») он посвятил главу в труде «Материалы для славянской диалектологии» (1866). Признавая самостоятельность словацкого языка, Петровский охарактеризовал территорию и границы его распространения, указал численность его носителей (около 3 млн.), опираясь на труды Шафарика, Коллара, Годжи, Гатталы, Шемберы осветил вопрос о диалектном членении словацкого языка, выделил характерные языковые черты, в том числе отличающие его от чешского (отсутствие стяжения, звука ř, наличие ô, мягкого l', вокализация редуцированных ь, ъ в o, e). Ученый фактически поставил вопрос о диалектной основе словацкого языка, указал на наличие нескольких литературных школ, основанных на языке разных говоров. Как писал Л.Н. Смирнов, «фактически это был первый целостный, обширный очерк словацкого языка, опубликованный русским ученым» (Смирнов 1995: 313-314).

Еще одна работа по словацкому языку появилась в России в 1897 г. Это краткая статья А.А. Соколова о языке и литературе словаков, в которой были затронуты вопросы диалектного членения словацкого языка (по классификации Коллара-Шафарика и Годжи, к которым автор предложил, однако, добавить «русско-словацкое» наречие) (Смирнов 1995: 315).

Подробнее о диалектологии словацкого языка и его месте в семье славянских языков писал профессор Киевского университета Тимофей Дмитриевич Флоринский (1854-1919). Он высказывался в пользу самостоятельности словацкого языка, вопреки распространенному в то время взгляду на него как на наречие чешского. Флоринский писал, например, что сравнительное изучение всех славянских языков приводит к заключению, что «словацкий язык, несомненно, ближе к чешскому, чем к какому-либо другому, но не составляет с ним единого целого, а занимает свое особое, самостоятельное место в славянской семье языков» (цит. по: Смирнов 1987: 183-184). Профессор Флоринский создал и необходимое для вузовского обучения пособие – «Лекции по славянскому языкознанию», вторая часть которого (Киев, 1897) была посвящена западославянским

языкам. Это были очерки отдельных славянских языков, которые должны были помочь студентам-филологам при изучении этих языков и одновременно подвести итоги современному изучению этих языков. Описание чешского, словацкого, польского, кашубского и вымершего полабского языков включало, помимо информации по грамматике, сведения о диалектах, историю изучения каждого из языков, богатую библиографию, описание языковой территории, важнейшие исторические сведения. Так, Флоринский особо отмечал «высокую ценность» словацкого языка «для сравнительной славянской грамматики, особенно ввиду занимаемого словацким языком срединного географического положения на славянской территории»; в своих «Лекциях» он дал детальное описание местных словацких «наречий» и «поднаречий» – наиболее полное научное описание словацких диалектов на то время (Смирнов 1987: 184).

Примерно в это же время в целях установления культурных связей со словаками Петербургское славянское общество издало «Карманный русско-словенский словарь» (Турчанский Мартин, 1892), составленный Л. Мичатеком, и «Дифференциальный словенско-[словацко] русский словарь» (Турчанский Мартин, 1900) (Кондрашов 1957: 169-170).

Статьи о славянских литературах включались в российские энциклопедии, например, для Энциклопедического словаря Брокгауза-Ефрона ряд статей («Словацкая литература», «Чешская литература» и др.) написал Андроник Иоаникиевич Степович (1857–1935), который состоял приват-профессором в Киевском университете вплоть до 1924 г., когда кафедра славянской филологии была упразднена. Степович был также автором статей «К столетию рождения Я. Коллара», «Я.А. Коменский», «Павел Шафарик» и др. – для других изданий,

Командировки российских ученых в славянские земли продолжались и в конце XIX в. По направлению Санкт-Петербургского университета в Хорватии, Словакии и Галиции побывал славист Николай Владимирович Ястребов (1869-1923). А письме Шахматову он писал, что «у хорватов мадьяризация мало заметна», здесь мадьярской речи не слышно, а «у словаков дела очень, очень худы. Веет могилой. Люди – Гурбан, Шкультетый – очень милые; зато – что особенно грустно – задумчивый Шкультетый – словацкая академия, университет, ученое общество – все вместе, в одном лице» (цит. по: Лаптева 2005: 228-229).

По мнению историков, в течение всего XIX в. славяноведение в России развивалось по восходящей линии, к концу столетия и в начале XX в. оно достигло расцвета и стало занимать авангардные позиции. Славистов готовили в университетах России, в 7 из которых существовали кафедры славянской филологии, где преподавались славянские языки, литературы и история славянских народов, славянские древности и др. Специальной кафедры истории славян не было. Славистические дисциплины преподавались также на Высших женских курсах, существовавших практически при всех российских университетах. «К этому времени в России сформировалось понимание славяноведения как комплекса дисциплин. Русские ученые исследовали прошлое всех зарубежных славян и все стороны их материальной и духовной жизни, в то время как ученые славянских стран сосредоточивали свои усилия главным образом на истории своего народа, на изучении национального языка и культуры (Лаптева 2005: 806).

После Октябрьской революции 1917 г. и установления нового политического режима славяноведение было объявлено «буржуазной наукой», не соответствующей новой идеологии. Против славяноведения началась борьба, направленная на постепенное уничтожение недавно процветавшей науки. В 20-30-е годы университеты были закрыты или преобразованы в институты народного образования, славяноведение в них не преподавалось, профессора-слависты либо ушли в эмиграцию, либо умерли; уцелевшие ученые и профес-

сора были репрессированы (сосланы или расстреляны) в 30-е годы по сфабрикованному «делу славистов».

Однако уже в конце 1930-х годов – сначала в Москве и Ленинграде – наметился новый подъем славистики, в основе которого лежали общественно-политические причины. В связи с тем, что во время и после Второй мировой войны стала ощущаться необходимость в славистических кадрах, в нескольких университетах была организована подготовка славистов-филологов: возникли кафедры и группы в университетах Москвы, Ленинграда, Киева, Львова, Минска, Воронежа, Харькова, Саратова, в АН УССР. На рубеже 1946-1947 гг. было создано центральное комплексное славистическое учреждение, с 1968 получившее название Институт славяноведения и балканистики АН СССР. В 1956 г. организован Советский комитет славистов.

На филологическом факультете Московского университета славянское отделение открылось в 1943 г., во время Великой Отечественной войны, специализация по словацкому языку и литературе началась с 1949 г. (к первым «чистым» словакистам, выпуска 1954 г. принадлежал выдающийся литературовед Ю.В. Богданов, о котором ниже).

К значительным славяноведческим трудам того трудного времени относится капитальный труд Афанасия Матвеевича Селищева (1886-1942) «Славянское языкознание» (М., 1941), ставший учебником для вновь набранных студентов-славистов. Западнославянским языкам целиком посвящен первый том этой работы. Он включает четыре раздела: языки чешский и словацкий, сербо-лужицкий, польский с кашубским и язык полабских славян. Хотя чешский и словацкий включены в одну главу, словацкому посвящены отдельные подглавы, включающие, как и другие главы, разделы по политической и культурной истории народа и истории языка, перечень памятников письменности, очерки по орфографии, грамматике современного литературного языка, образцы литературных и диалектных текстов со словариком к ним, а также подробные библиографические ссылки.

Первые аспиранты славистической кафедры были выпускниками русского отделения филологического факультета. Как писал в своем дневнике С.Б. Бернштейн, тогда заведующий кафедрой, «опыт рискованный, но ждать выпускников славянского отделения нельзя» (цит. по: Досталь 2003: 40). Одним из первых послевоенных словакистов был Н.А. Кондрашов, защитивший кандидатскую диссертацию по теме «Категория личности и неличности в словацком языке» (1949 г.). В 1956 г. вышло в свет написанное им учебное пособие «Славянские языки» (в 1986 г. – 3-е издание).

В настоящее время в Московском государственном университете им. М.В. Ломоносова словацкая группа набирается раз в пять лет. Изучение языка продолжается с первого по пятый курс, в том числе практические занятия ведет приглашенный лектор из Словакии.

Все лингвистические дисциплины по словацкому языку в МГУ ведет профессор К.В. Лифанов; литературоведческие – профессор А.Г. Машкова. Для чтения спецкурсов приглашаются также сотрудники Института славяноведения РАН. В лучших традициях университетского образования преподаватели создают также учебники и учебные пособия, ведут научную работу.

Сфера научных интересов К.В. Лифанова – история и грамматика словацкого языка, история словацкого литературного языка. Он автор более 70 научных публикаций, в том числе монографий: «Морфология словацкого языка» (М., 1999), «Язык духовной литературы словацких католиков» (М., 2000), «Генезис словацкого литературного языка» (М., 2001). В последней книге 2001 г. автор доказывает, что вопреки более ранним предположениям словацких лингвистов, словацкая письменность отличалась от пражской уже с XVI столетия. После 1530-х годов изменения, происходящие в чешском письме, постепенно переста-

ли перениматься словацкими писателями. Были заложены собственные традиции, сначала в церковных (как католических, так и лютеранских), позже и в административных текстах. Развивающаяся письменность сохранила некоторые грамматические особенности, устаревшие к тому времени в чешском языке, и кодифицировала собственно словацкие черты, отличные от чешских. Автор считает, что для рассматриваемого периода можно говорить лишь об одном общепризнанном литературном языке, в основе которого были западно-словацкие диалекты и что «руководство стиля» Бернолака 1790-х годов не было новой стандартизацией, а скорее кодификацией состояния, складывавшегося с начала XVII века.

Недавно вышло учебное пособие, написанное К.В. Лифановым, - «Диалектология словацкого языка» (М., 2012).

Профессор А.Г. Машкова – литературовед и переводчик. Сфера ее научных интересов: словацкая проза XX века, течение словацкого натурализма; словацко-русские и словацко-европейские литературные связи. Она читает также курс «Словацкая культура». А.Г. Машкова – автор более 150 научных работ, в том числе трех монографий: «Словацкий натурализм (30–40-е годы XX века)» (М., 2005), в которой исследуются философские корни, влияние западноевропейских авторов, национальные истоки и поэтика натуралистской прозы, представленной творчеством Л. Ондрейова, М. Фигули, Д. Хробака, Ф. Швантнера; «Slovenský naturizmus v časopriestore» (Bratislava, 2009); «Словацко-русские литературные связи: страницы истории» (М., 2012).

В составе коллектива авторов (Н. В. Шведова, З. Беран и др.) А.Г. Машкова принимала участие в создании учебника по истории словацкой литературы в России: «Словацкая литература. Ч. I: От истоков до конца XIX века» (М., 1997); была соавтором учебного пособия «Словацкая литература 1945–1985 гг. Проза» (М., 1987), научным редактором учебного пособия «Словацкая литература. Ч. II: XX век» (М., 2003), в работе над которым участвовали специалисты из МГУ им. М.В. Ломоносова, Института славяноведения РАН, Института мировой литературы РАН; Университета Я.А. Коменского, Института словацкой литературы САН, Института театра и кино САН.

История Словакии преподается и изучается сотрудниками кафедры истории южных и западных славян исторического факультета МГУ. Кафедра была образована в 1934 г., но начала функционировать она только в 1939 г. В настоящее время родственная кафедра существует в Санкт-Петербургском университете, а курс истории зарубежных славянских народов читается практически во всех «классических» университетах России.

Специализация по кафедре предусматривает обязательное углубленное изучение одного или нескольких славянских языков, которое обеспечивает кафедра славянских языков Факультета иностранных языков МГУ. В свою очередь, преподаватели исторической кафедры читают общий курс «История южных и западных славян» также для славистов филологического факультета МГУ.

Сотрудники кафедры успешно сочетают учебную и методическую работу с исследовательской деятельностью. В область научных интересов доцента З.С. Ненашевой входит история Чехии и Словакии; история общественной мысли у славянских народов Австро-Венгрии XIX–XX в.; славянские народы монархии Габсбургов в годы Первой мировой войны и др. Е.Ф. Фирсов занимается проблемами: Т.Г. Масарик и Россия; словаки, сербы, словенцы, хорваты, чехи в России и др.; он автор «Очерка истории Словакии. XX – нач. XXI в.» в книге «Словацкая литература» (Ч.П. М., 2003), ему принадлежит создание «Историографии южных и западных славян» (М., 1988) и мн. др. Н.В. Волостнова посвятила себя исследованию новейшей истории Словакии, Чехии и Закарпатья; движения Соппротивления в годы Второй мировой войны.

В Санкт-Петербургском университете помимо кафедры истории славянских и балканских стран, славистика представлена на филологическом факультете. Приказ об организации кафедры славянской филологии был подписан в 1943 г., но кафедра начала действовать с 1944 г. До 70-х гг. словацкий язык здесь не преподавался (Мещерский, Дмитриев 1969).

В настоящее время кафедра славянской филологии готовит студентов на пяти отделениях, в том числе на словацком. Преподавание словацкого языка связано в именем доктора филологических наук Р.Х. Тугушевой, которая является одним из авторов вузовского учебника (Мистрик Й., Тугушева Р. Словацкий язык. М., 1981), а также автором монографии «Очерки по сопоставительной лексикологии чешского и словацкого языков» (СПб., 2003) и ряда др. работ.

Основным академическим научным учреждением, занимающимся в настоящее время словацкой проблематикой, является Институт славяноведения РАН. Здесь работают ученые лингвисты, литературоведы, историки и культурологи, занимающиеся разработкой широкого спектра вопросов науки о славянах.

Разработкой лингвистической проблематики – широкого круга вопросов истории и современного состояния словацкого языка, вопросов славянской лексикографии, истории славяноведения, русско-словацких научных и культурных связей долгие годы занимался доктор филологических наук Л.Н. Смирнов (1928–2001). Ему принадлежат монографии: «Глагольное видообразование в современном словацком литературном языке (М., 1970), «Словацкий литературный язык эпохи национального возрождения» (М., 2001). Л.Н. Смирнов – автор разделов в коллективных монографиях «Национальное возрождение и формирование славянских литературных языков» (М., 1978), «Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху зрелого феодализма (М., 1988) и др. Одним из первых в отечественной науке он стал разрабатывать вопросы становления словацкого литературного языка. Под его руководством был подготовлен коллективный труд «Роль переводов Библии в становлении и развитии славянских литературных языков» (он также автор введения и главы о словацком языке) (М., 2002). Л.Н. Смирнов внес значительный вклад в словацкую лексикографию и в отечественную историографию.

В области словацкой диалектологии и карпатского языкознания работала Е.Н. Овчинникова.

Проблемами этнолингвистики, изучением связей языка и мышления, языка и традиционной народной культуры, в первую очередь, на словацком, и шире – общеславянском материале; лингвистическими проблемами карпатистики; сбором и обработкой лексики и терминологии традиционной культуры словаков, в том числе в сравнении с другими славянскими традициями, занимается канд. филол. наук М.М. Валенцова. Она является автором около 180 научных работ, в том числе одним из авторов этнолингвистического словаря «Славянские древности» (М., 1995–2012), энциклопедии «Славянская мифология»; активно ведет полевые исследования, в том числе в Словакии.

Строго лингвистические, но и переводческо-поэтические материи привлекают Д.Ю. Вашенко (Анисимову): в сфере ее интересов семантика, грамматика, лингвопоэтика, этнолингвистика, социоллингвистика, словацко-венгерские языковые контакты. Она автор ряда переводов произведений художественной литературы со словацкого и венгерского языков.

Изучению литературного процесса в Словакии посвящено научное творчество Ю.В. Богданова, И.А. Богдановой, Л.С. Кишкина, Н. В. Шведовой, Л.Ф. Широковой.

Юрий Васильевич Богданов (1932–2010) – выдающийся славист, крупнейший в России исследователь словацкой литературы. Он был одним из основных создателей «Истории словацкой литературы» (1970), одним из авторов трехтомной «Истории литератур запад-

ных и южных славян» (1997, 2001), двухтомной «Истории литератур стран Восточной Европы» (1995, 2001). В его разделах в этих обобщающих фундаментальных трудах дана целостная картина становления и развития словацкой литературы. Ю. В. Богдановым написано немало работ и по отдельным историко-литературным и теоретическим проблемам, опубликованным в коллективных трудах и сборниках, в том числе «Проблемы синхронизации национального и общеевропейского литературного развития (на материале словацкой литературы)», «О восприятии русской литературы в Словакии» (2009). Ю. В. Богданов известен также как активный пропагандист и популяризатор словацкой литературы – переводчик произведений словацких писателей на русский язык, автор предисловий и комментариев, составитель сборников и антологий (Хорев 2010, www.inslav.ru).

И.А. Богданова изучала историю словацкой литературы и культуры XIX в., участвовала в написании обобщающих коллективных трудов, в частности, «Истории словацкой литературы» (М., 1970).

Кандидат филологических наук Н. В. Шведова – исследовательница словацкой литературы XIX–XX вв., преимущественно поэтического творчества словацких писателей, переводчик. Изучает романтизм, символизм, сюрреализм в словацкой литературе, связи словацкой и русской литературы, в том числе вопросы типологии словацкого и русского символизма в сравнительном плане. Исследует философские аспекты поэзии 1880-х – 1940-х гг. (в 2005 г. вышла ее монография «Философские мотивы в словацкой поэзии (конец XIX – первая половина XX века)»). Она автор глав о словацкой литературе XVIII – 80-х гг. XIX в. в коллективном труде «История литератур западных и южных славян» (М., 1997. Т. 2) и ряда глав в учебнике «Словацкая литература» (М., 1997–2003. Ч. 1–2). Переводит поэзию со словацкого и польского языков.

Л.Ф. Широкова – специалист по словацкой литературе XX в., изучает словацкую прозу второй половины XX в., особенности словацкого постмодернизма 1990-х гг., современную словацкую драматургию, новейшие явления в литературном процессе Словакии. Она автор монографии «Художественный мир В. Шикuly» (М., 2006). Ею написаны разделы по словацкой драматургии в коллективном труде «История литератур Восточной Европы после Второй мировой войны» (М., 1995–2001. Т. 1–2). В переводе Л. Ф. Широковой вышел ряд произведений словацких писателей.

Л.С. Кишкин (1918 – 2000) исследовал творчество чешских, словацких и российских поэтов, художников и других деятелей культуры, занимался русско-чешскими и русско-словацкими связями в области культуры. Одна из его монографий – «Словацко-русские литературные контакты в XIX в. Разыскания, исследования, сообщения» (М., 1990).

Проблемы словацкой литературы затрагивались также в трудах С.В. Никольского – исследователя истории славянских литератур XIX–XX вв. и межславянских литературных связей, особенно истории чешской и словацкой литератур.

Плодотворно ведутся в Инславе исторические исследования Словакии, в том числе в рамках Венгрии, Австро-Венгрии и Чехословакии.

Большое количество работ посвятила исследованию русско-чешских и русско-словацких культурных и научных связей М.Ю. Досталь. Ее перу принадлежат работы: «И. Срезневский и его связи с чехами и словаками» (М., 2003), статьи “Z dejín rusko-slovenských vedeckých vzt’ahov v prvej polovici 19. storočia” (1988), «О.М. Бодянский в кругу идей Я. Коллара» (2003), «История языка и литературы словаков в лекционном курсе М.Т. Каченовского 1838 г.» (2005). «Východ-Zapád» a Slováci v predstavách ruských univerzitných slavistov (Место «славянского мира» и словаков в оппозиции Восток – Запад в представлениях первых университетских славистов) (2010) и мн. др.

Преимущественно историю Чехии и Словакии исследует В.В. Марьина. Она занимается изучением положения крестьянства в Чехословакии и других странах Центральной и Юго-Восточной Европы, разработкой проблем «Чехи и словаки в годы Второй мировой войны (1939-1945) и «Чехословакия в период «народной» демократии 1945-1948 гг. и строительства социализма», «Чешская и словацкая историография».

Г.П. Мельников – специалист по истории и культуре Чехии и Словакии в Средневековье и раннее Новое время, исследователь истории и современного состояния зарубежных славянских культур. Автор учебника «Культура зарубежных славянских народов» (М., 1994) и соответствующих разделов в учебнике «История культуры стран Западной Европы в эпоху Возрождения» (М., 2001).

Э.Г. Задорожнюк специализируется по новейшей истории Чехии и Словакии (Чехословакии), а также стран Центральной и Юго-Восточной Европы. Она изучает историю диссидентского и оппозиционного движений и историю «бархатной» революции в Чехословакии, исследует вопросы постсоциалистического развития Чехии и Словакии, работает в области исторической персонологии. Автор нескольких монографий, участвовала в написании и редактировании коллективных трудов, в том числе: «Чехия и Словакия в XX веке: Очерки истории» (М., 2005. Кн. 1–2), «Революции и реформы в странах Центральной и Юго-Восточной Европы 20 лет спустя» (М., 2011) и др. Э.Г. Задорожнюк – член международной редколлегии словацкого журнала «Historický časopis» (Bratislava), член Российской части двусторонней Комиссии историков России и Словакии.

История Чехии и Словакии находится в фокусе исследований Е.П. Серапионовой. Помимо прочего она изучает положение национальных меньшинств в межвоенной Чехословацкой республике, российско-чешские и российско-словацкие отношения, проблемы русской эмиграции в Чехословакии. Ряд работ она посвятила жизни и деятельности чешских и словацких политиков – Т. Г. Масарика, Э. Бенеша, М. Штефаника. Е.П. Серапионова – автор разделов о Чехии и Словакии XX в. в учебном пособии для студентов «История стран Центральной и Юго-Восточной Европы XX века» (М., 1997), очерков в обобщающем коллективном труде «Чехия и Словакия в XX веке: Очерки истории» (М., 2005. Кн. 1–2).

Этнографический аспект изучения словацкого народа разрабатывается в Институте этнографии РАН. Наиболее авторитетным ученым является Н.Н. Грацианская. Среди опубликованных ею работ монография «Словаки. К проблемам этнокультурной истории» (М., 1994), соответствующие главы в коллективных трудах «Календарные обряды и обычаи в странах Зарубежной Европы» (М., 1973-1983) и «Рождение ребенка в обычаях и обрядах. Страны Зарубежной Европы» (М., 1997).

В Москве словацкий язык и другие аспекты словакистики изучаются также в Московском государственном институте международных отношений (МГИМО), который готовит сотрудников МИДа и дипломатических миссий. Как основной иностранный язык словацкий преподается с 1990 г. на кафедре языков Центральной и Юго-Восточной Европы. Специалисты-международники со знанием словацкого языка выпускаются на факультетах международной журналистики, международных отношений, международного права.

В других российских университетах, где работают славянские (или русско-славянские) кафедры (например, в Воронежском, Нижегородском, Тюменском госуниверситетах, Башкирском национальном университете) словацкий язык не входит в число преподаваемых. Однако словацкая проблематика присутствует в трудах ученых других научных центров и городов России. Например, активно работает по данной теме доктор исторических наук, профессор Марийского государственного университета, Г.В. Рокина. Среди изданных ею

монографий «Теория и практика славянской взаимности в истории словацко-русских связей XIX в.» (Казань, 2005), «Ян Коллар и Россия: история идеи славянской взаимности в российском обществе первой половины XIX в.» (Йошкар-Ола, 1998) и др.

Словацкий народ, его язык, культура, литература, история уже почти два столетия постоянно привлекают внимание российских ученых, культурных и общественных деятелей. Накоплен большой материал, свидетельствующий о давних российско-словацких связях и контактах, в том числе между простыми людьми, определениями для которых могут быть слова «дружба», «понимание», «близость мировосприятия». В настоящее время в России не только изучается язык и культура Словакии, не только переводятся и издаются произведения словацких авторов, ставятся пьесы словацких драматургов, но и развиваются другие типы контактов – как в гуманитарной, так и в экономической и политической сфере, что в свою очередь, вновь делает актуальным и необходимым изучение словацкого языка и культуры.

Литература

- Бернштейн 1967 – Бернштейн С.Б. Советской славянской филологии 50 лет // Советское славяноведение, 1967, №5. С. 77-93.
- Венедиктов Г.К. К начальной истории славистической кафедры в московском университете // Советское славяноведение. 1983. №1. С. 92-99.
- Вялова С.О. К вопросу о русско-словацких культурных связях 60-70-х гг. XIX в. // Советское славяноведение. 1968. №2. С. 73-75.
- Досталь 2003 – Досталь М.Ю. Кафедра славянской филологии МГУ (1943-1948). К 60-летию основания // Славяноведение. 2003. №5. С. 32-47.
- Досталь М.Ю. Кафедра истории южных и западных славян МГУ накануне и в годы Великой Отечественной войны (к 65-летию основания) // Славяноведение. 2004. №4. С. 48-68.
- Исследование славянских языков и литератур в Высшей школе: достижения и перспективы. Информационные материалы и тезисы докладов Международной научной конференции 21-22 октября 2003 г. под ред. В.П. Гудкова, А.Г. Машковой, С.С. Скорвида. М., 2003.
- Кондрашов 1957 – Кондрашов Н.А. Изучение западнославянских языков в России и в СССР // Вопросы славянского языкознания. Вып. 2. М., 1957. С. 153-174.
- Кондрашов 1958 – Кондрашов Н.А. Материалы для словаря горных словаков, собранные И.И. Срезневским // Jazykovedný časopis. 1958, №1-2. S. 103-116.
- Лаптева 2005 – Лаптева Л.П. История славяноведения в России в XIX в., М., 2005.
- Лаптева 2012 – Лаптева Л.П. История славяноведения в России в конце XIX – первой трети XX в. М., 2012.
- Лациок М. Русская славистика и словацкий язык // Советское славяноведение. 1968. №2. С. 65-72.
- Мещерский, Дмитриев 1969 – Мещерский К.А., Дмитриев П.А. Русское и славянское языкознание в Петербургском-Ленинградском университете за 150 лет (1819-1969) // Вестник Ленинградского университета. 1969. №2. С. 80-91.
- Робинсон 2004 – Робинсон М. А. Судьбы академической элиты: отечественное славяноведение (1917- - начало 1930-х годов). М., 2004.
- Русские и словаки в XIX-XX вв.: Контакты, взаимодействие, стереотипы. тезисы докладов Международной научной конференции (М., 2-4 октября 2007 г.), приуроченной ко второму заседанию Комиссии историков России и Словакии. Отв. ред. М.Ю. Досталь. М., 2007.
- Славяноведение 1979 – Славяноведение в дореволюционной России. Библиографический справочник. Отв. ред. С.Б. Бернштейн. М., 1979.
- Смирнов 1995 – Смирнов Л.Н. К истории изучения словацких диалектов в дореволюционной России // Dialectologia slavica. Сб. к 85-летию С.Б. Бернштейна. М., 1995. С. 311-317 (там литература).
- Смирнов 1987 – Смирнов Л.Н. Из истории словакистики в России // Л.А.Булаховский и современное языкознание. Киев, 1987. С. 178-185.
- Сотрудники Института славяноведения Российской академии наук. Библиографический словарь. М., 2012.
- Толстой 1999 – Н.И.Толстой. И.И. Срезневский–диалектолог // Избранные труды. Т. 3. Очерки по славянскому языкознанию. М., 1999. С. 267-284.
- Шведова Н.В. Современные исследования в области словацкого языка и литературы (эл. ресурс: <http://www.mecenat-and-world.ru/37-40/shvedova2.htm>).

SVORAD ZAVARSKÝ*

Voces locutionesque Latinitatis Slovaciae e litterarum monumentis excerptae IV
(Príspevok k mapovaniu slovnej zásoby latinskej literatúry slovenskej proveniencie)

ZAVARSKÝ, S.: Voces locutionesque Latinitatis Slovaciae e litterarum monumentis excerptae IV. A Contribution to the Study of the Vocabulary of Latin Literature in Slovakia. *Slavica Slovaca*, 48, 2013, No. 1, pp. 72-75 (Bratislava).

This contribution is a sequel to the Latin lexical excerpts published by the author in the previous issues of *Slavica Slovaca*. The present material comes from Martinus Szent-Ivany, *Solutiones non solutiones cujusdam pastoris Augustani Viginti quatuor dubiorum Catholicorum*, Tyrnaviae 1703 [SnS].

Slovak Latinity, Lexicon, Neo-Latin, Martin Sentiváni (1633-1705)

Cast. Sebastianus Castellio, 1515-1563; **Celt.** Conrad Celtis, 1459-1508; **Colet** Ioannes Coletus/John Colet, 1457-1519; **Er.** Desiderius Erasmus, 1469?-1536; **Facund.** Facundus, 6. stor.; **Gaud.** Gaudentius, 4. stor.; **Gelas.** Gelasius I, 6. stor.; **Hal.** Georgius Halonius/Georges d'Haluin, ca. 1470-1536/37; **Liberat.** Liberatus, 6. stor.; **More** Thomas More/Morus, 1477/8-1535; **Pavlin.** Pavlinus Mediolanus, 5. stor.; **Pazm.** Petrus Pazmany, 1570-1637; **Plant.** Christophorus Plantinus, ca. 1520-1589; **Ps.-Arn.** Pseudo-Arnobius; **Rustic.** Rusticus, 6. stor.; **Salut.** Coluccio Salutati, ca. 1331-1406

acceptio, -onis f význam, koncept, predstava, *significatio* – **a)** *secundum hanc acceptionem vocabuli* [SnS 116] **b)** *Imperium Germanicum constat multis, ac varijs provincijs... inter quas... est etiam Archiducatus Austriae, & juxta hanc acceptionem, Archidux Austriae modernus... non est Imperator... sed per Electionem* [SnS 117] / Krebs – vo význame *significatio* / pro *significatione* nl.

aperto ore deglutire prijímať čo nekriticky, „zožrať“, *avide et inconsulte admittere alqd* – *Lutherani... admittere horrent, quas Ariani, Anabaptistae & Calvinistae, aperto deglutunt ore* [SnS 41] / (Vulg., Deut 11: *quos aperto ore suo terra absorbit*; Sen., *Ad Lucilium Ep. 72: vidisti aliquando canem... frustra panis aut carnis aperto ore captantem?*; Martial., *Epigram. 5, 55: Cur mitis aperto respicis ore Iovem?*)

appretio, -are uznávať, pokladať za dôležité, *agnoscere* – *Catholici utrumque hunc finem adventus Christi appetunt, & necessarium esse... judicent* [SnS 25] / Blaise ~ *apprécier, évaluer, vendre (à tel prix)* [Vulg., Tert., Hier.] / Latham <XII, XV> / Niermeyer / Hoven ~ *to appreciate, to attach much importance to* [Hal.] / Bartal ~ 1. *pretium dependere, solvere* 2. *pretio conducere, in pretio habere* /

* Mgr. Svorad Zavorský, PhD., Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava.

catasta, -ae f klada, trlica, *instrumentum supplicii* – *Ad secundum verò dubium mirè se torquet D. Solutor... & velut in catastam attractus, jam hoc, jam illud loquitur.* [SnS 109] / OLD ~ *a platform on which slaves were exposed for sale* / Blaise ~ *lit de supplice* / Bernolák ~ *Klada, Trlica*

censuro, -are kritizovať, *carpere, reprehendere* – *Modum Ecclesiae Catholicae in decidendis controversis opinionibus... debuisset potiùs collaudare, quàm indirectè censurare* [SnS 47] / Bartal ~ *exagitare, perstringere* <1466>

certifico, -are uist'ovať *koho, fidem facere, persuadere alci* – *non vult significare, se habere certitudinem Fidei (quà ipse certificetur) de dilectione Romanorum, sed moralem tantum persuasionem* [SnS 70] / Blaise ~ *confirmer, assurer, rendre sûr* [Itala, Aug.] / Latham ~ *to inform, assure, certify* <VIII, XI, XVII> / Niermeyer <XIII> / CorTh / Bartal ~ *certiorem facere, nunciare* [Chronicon Dubnicense, 1476]

complicatis manibus nečinný, nečinne, so založenými rukami, *iners* – *D. Solutor nihil respondet... Ne tamen complicatis manibus ex certamine discessisse videatur, sic exclamat...* [SnS 99] / (Amand Herman, *Desertum Pharan mystice explicatum*, Brunae 1711, p. 74: *Quod pictores vel suis representationibus confirmant, tristes & desides complicatis manibus pingentes.* Juan de Pineda, *Commentaria in Job*, Tom. II, Coloniae Agrippinae 1603, p. 742: *hyems iners est, & deses, quod homines cogat desidere inertes, & manibus complicatis*)

determinatus, -a, -um určítý, konkrétny, *certus* – *per prudens iudicium assentiens uni parti determinatae* [SnS 10] / Blaise ~ *déterminé, fixé* [Aug. Civ. 12, 21] / Latham ~ *definite* (angl.) <XIV> / Hoven ~ *déterminé, défini* [Colet] / Bartal: *determinate ~ certo, definite* [Pelb., Pazm.] / (Alphonsus Liguori, *Medulla theologiae moralis*: uni determinatae parti assentire; Libertus Fromondus, *Labyrinthus sive de compositione continui liber unus*, Antverpiae 1631, pag. 151: *aliqui certae & determinatae parti*; Francesco Suaréz, *Opus de Divina gratia*, Lugduni 1620, pag. 77: *certus, & determinatus actus in specie, & indiuiduo*; Luca Pinelli, *De virtute seu energia, & admirandis Sacrosanctae Missae effectibus libro duo*, Coloniae 1608, lib. I, pag. 167: *Sacerdos aliquis propter acceptum stipendium... Missam certam, & determinatam dicere obligatus est, puta Missam Mortuorum...*; Marcin Šmiglecki, *Logica*, 1618)

dubietas, -atis f nejednoznačnosť, *ambiguitas, dubitatio* – *Nemo autem Catholicorum arguit Scripturam Sacram esse alicujus Imperfectionis in dogmatibus...* *Néque dubietatis* [SnS 141] / Blaise ~ *doute, hésitation* [Rustic., Cassiod., Gaud., Aug.] / Nolte † / Krebs – *nesk.*

elumbatus, -a, -um argumentačne slabý, *ineptus, enervatus* – *Omnino elumbata est haec tua excusatio* [SnS 229] / OLD: *elumbis, elumbus adj. ~ having a dislocated hip* / Blaise: *elumbis* [Prud.] / Latham: *elumbio* <c 1180>, *elumbo* <1620> ~ *to enervate* / NWL: *elumbo ~ läh-men* <1447> / (M. A. Fardella, *Animae humanae natura ab Augustino detecta*, Venetiis 1698, pag. 180: *Animus quodammodo enervatus, elumbatus, ineptus, atque invalidus ad severiora studia prosequenda.*)

impertinens, -ntis impertinentný, *ad causam non pertinens, ad rem nihil pertinens* – *Viden', quàm Cavillatio tua sit prorsus ridicula, ac planè impertinentissima.* [SnS 89] / Niermeyer ~ *unerheblich* <XIII> / Nolte – *barbarum*

incertitudo, -inis f neistota, *dubitatio, incertum* – *considerans incertitudinem mortis* [SnS 130] / Blaise ~ *incertitude, état incertain* [Greg.] / Nolte – *barbarum*

inconnexe adv. nekonzekventne, nedôsledne, *inconsequenter* – *nulla enim Secta magis inconnexè suam doctrinam tradit, quàm Lutherana* [SnS 40] / Blaise: *inconnexus ~ sans jointure, simple* <IV>

instar fumi evanescere byť irelevantný (v argumentácii), vytratiť/vypariť sa ako dym, *nihil ad rem facere* – *Tota haec probatio illius, instar fumi evanescit.* [SnS 52] / (Marcello Palingenio

Stellato, *Zodiacus vitae*, 10, 665-6: Si tamen est quicquam in vita hac pulchrumque bonumque / Fumi instar, nebulaeque fugit; 12, 313-5: O fragilis nimium... vita/... nimium brevis atque incerta, recedens / Fumi instar. Citované podľa / Secundum Perseus Digital Library.)

interminatio, -onis f hrozba, *comminatio, interdictum* – **a)** *quam praecepit Christus, ut audiamus sub interminatione, quod qui eam non audiverit, sit habendus sicut Ethnicus* [SnS 175] **b)** *Clara siquidem est interminatio S. Joannis: Apocalypsis 22. v. 18. Si quis apposuerit...* [SnS 202] / Blaise: interminor, -ari ~ *menacer* (fr.) [Pavlin., Lact., Cassiod., Liberat.] / Nolte ~ *Das bedrohliche Verbot, comminatio, interdictum saevum* – suspectum

interturbo, -are tr. prerušiť, narušiť, *interrumpere* – *Seriem Verorum Pontificum, nunquam fuisse interturbatam* [SnS 216] / OLD intr: ~ *to cause trouble by interrupting* / Blaise ~ *troubler, déranger* / Latham ~ *to disturb, interrupt* <c 1536> / Hoven: interturbatio ~ *empêchement* [Plant.] / (Ch. Maire, R. J. Bošković, *De litteraria expeditione per pontificiam ditionem ad dimetiendos duos meridiani gradus*, Romae 1755, pag. 40: Aliis interea curis distentus Artifex, quadrantis constructionem produxit in annum integrum..., quod... nostrorum... observationum seriem pluribus vicibus interturbavit)

irreflexe adv. neuvážene, bez rozmyslu, *inconsulte* – *Instantia proinde haec, est valde irreflexe à Domino Solutore obruta*. [SnS 117] / Blaise: irreflexus ~ *qui ne se recourbe pas* [Boet.] / Latham: irreflexibilis ~ *unswerving* <IX, X>, irreflexus ~ *not bent, rigid* <XIV> / Bartal ~ *inconsiderate, imprudenter* [Franciscus Rakoczy, *Confessiones et Aspirationes Principis Christiani*]

mica rationis → vel micam rationis habere

more psitacorum ako papagáj, bez poznania významu, *sine significatus cognitione* – *Suppono etiam, quod nec ipsi existiment sufficere, si ordinans, proferat formam ordinaturus more Psitacorum, sed mor humano* [SnS 220] / (O papagájovi a jeho schopnosti napodobňovať ľudskú reč píše / De psittaco eiusque facultatibus sermonem humanum imitandi scribitur apud Mart., Apul.)

mutua intelligentia vzájomné porozumenie, *mutua rerum animorumque cognitio* – *haec omnia commoda, uti sunt pax, tranquillitas, unanimitas, uniformitas, concordia, mutua intelligentia* [SnS 38] / (Charled du Moulin, *Nova et analytica explicatio*, Parisiis 1562, p. 212: nulla lex dispensat in verbis aptis, nec in eorum auditu, nec in praesentia, sed in sola intelligentia verborum..., quando contrahentes sunt diversae linguae... Et nimis pudendo errore lapsus est Alciat. ... & quidam alij dicentes, mutuam intelligentiam non requiri pro forma)

oretenus adv. ústne, *coram, verbis* – *rogavit me, ut ea, quae ille mihi exposuit partim oretenus, partim scriptotenus sua dubia... in ordinem redigerem* [SnS 129] / Nolte – pro *coram*, ait Scioppius, multi vulgo dicunt, barbare ac nove / Swedenborg ~ *by direct personal contact, face to face*

per decursum temporis postupom času, *progressu temporis* – *Si Lutherus per decursum temporis, primò caepit à Spiritu Sancto illuminari* [Sns 243] / Blaise: decursio ~ *course de la vie* [Tert.]; decursus ~ *découlement, évolution, suite (dans le temps)* [Tert.] ~ *suite (d'un développement)* [Boet.] / CorTh: per decursum temporis / Latham: decursio annorum ~ *lapse of years* <c 1407> / Latham: decursus (*ppp*) ~ *elapsed* <c 1178> / Niermeyer: decursio ~ *Lauf der Zeit oder des Lebens*

phantasticus, -a, -um neskutočný, vymyslený, *imaginarium* – *actum illum... non esse verum actum Fidei, sed imaginarium, phantasticum, putativum* [Sns 71] / Blaise ~ *imaginaire, irréel* [Ps.-Arn.]

prioritas, -atis f prvenstvo, *ratio, qua quid tempore vel jure prius est* – *quod ille prioritate ordinis non contentus fuerit* [SnS 78] / Niermeyer ~ *Vorrang, Vorzug* <XIII> / Nolte – *scholasticis & recentioribus* ICTis frequens est; ceterum barbarum

putatitius, -a, -um pomyselný, neskutočný, *imaginarius* – → *phantasticus* / Blaise: *putativus* ~ *putatif*, *imaginaire*, *non réel* [Tert., Hier.] / Hoven ~ *supposed*, *imaginary* [Cast.1563] / NWL ~ *scheinbar* <XVII> / CroALa <XVIII> / Bartal

pugnus ad oculum päť na oko, niečo neprimerané, *res inepta* – *Altera autem instantia desumpta à Lucifero à Domino Solutore... est prorsus pugnus ad oculum*. [Sns 49] / (Por. nemecké prislovie / Conf. proverbium Germanicum: *Es passt, wie die Faust aufs Auge*.)

scriptotenus *adv.* písomne, *litteris* → *oretenus*

specificatio, -onis f špecifikácia, bližšie určenie, *definitio* – *quinam sint apud Lutheranos articuli Fidei... essentialis ac Fundamentales & horum mihi peto dari specificationem* [SnS 136] / Blaise: *specifico*, -are ~ *être spécifié*, *être placé sous telle ou telle espèce* [Boet.] *spacificus* ~ *spécifique*, *propre à l'espèce*, *constituant une espèce* [Boet.] / Hoven ~ *specification* <XV>

specifico, -are špecifikovať, *definire*, *speciatim notare* – *si quis objecerit grave aliquod crimen alteri, obligatur, specificare factum, de quo alterum accusat* [SnS 50] / Blaise ~ *être spécifié*, *être placé sous telle ou telle espèce* (fr.) [Boet.] / Latham ~ *to specify*, *classify* <VIII, IX, XII, XVII> / Hoven ~ *to specify*, *to clarify* [Salut., Celt., More] / Bartal ~ *litteris consignare*, *speciatim notare*

subintelligo, -ere rozumieťčo implicitne, *intelligere*, *subaudire* – *Secundum Fidem... jam fuerunt Christiani etiam Abraham... nam nullum aliud nomen est homini propositum, in quo... salvari possit... & Patres (subintelligit etiam veteris Testamenti) æquè ac nos. Actor. 15. v. 11.* [SnS 119] / Blaise ~ *comprendre implicitement* [Tert., Aug., Hier.] / Nolte – *est verbum grammaticorum, ceterum vitiosum*

subterfugium, -ii n. vyhýbanie sa, únik (v argumentácii), *effugium* – *digressiones siquidem hujusmodi sunt mera subterfugia difficultatum solvendarum* [SnS 7] / OLD: *subterfugio*, -ere ~ *to slip away*, *avoid*, *dodge*, *evade* / Blaise ~ *subterfuge* (fr.) <VI> [Facund.] / Niermeyer ~ *Ausflucht*, *Ausrede* (germ.) <XII> / Latham ~ *hiding-place*, *refuge*, *subterfuge*, *evasion* (ang.) <XII, XV> / Hoven ~ *refuge* (fr.) [Er.] / Bartal ~ *effugium* <1365>

susdeque bez ladu a skladu, jedno cez druhé, *susque deque* – *D. Solutor hic, sus deque cuncta commiscet, omniâque confundit*. [SnS 140] / (Abraham Bzowski, *Monile gemmeum Divae Virgini Mariae sacrum*, Coloniae Agrippinae 1615, pag. 105: *si susdeque omnia supera & infera misceantur*; V novolat. literatúre sa vyskytujú spojenia / In *litteris neolatinis* hae locutiones occurrunt: *susdeque miscere*, *habere*, *vertere*; *omnia susdeque habere*)

vel micam rationis habere mať štipku rozumu, *rationis compotem esse* – *Et quis vel micam rationis habens hoc eidem credat?* [SnS 23] / (Frekventované v 17. storočí. / *Saepe occurrit saec. XVII°.*)

Venereus nepotulus záletník, plejboj, *amator impudicus* – *quem Catholici pro Corruptore, & Venereo Nepotulo, non pro interprete Scripturæ Sacrae habent* [Sns 110] / (Gelasius Cyzice-nus, *Commentarius actorum Nicaeni Concilii*, Lutetiae 1599, pag. 282: *mulierum complexibus tamquam venereus aliquis nepotulus sese oblectabat*; Grzegorz Knapski, *Thesaurus Latino-Polono-Graecus* ~ *Fryerz*)

undequaque zo všetkých strán, v každom ohľade, *undique* – *Ait: Undequaque fore impossibile, ista puncta... comprobare* [SnS 91] / Latham: *undequaque* <c 1250, c 1470>, *undiquaque* <1380> ~ *on every side* / Swedenborg ~ *in all directions* / Bartal: *undiquaque* ~ *undique* / Krebs – nl. *für undique*

LADISLAV KAČIC, SVORAD ZAVARSKÝ, PETER ŽEŇUCH*

Cantus Catholici (1655): The First Slovak-Latin Catholic Hymnbook

KAČIC, L., ZAVARSKÝ, S., ŽEŇUCH, P.: *Cantus Catholici (1655): The First Slovak-Latin Catholic Hymnbook*. Slavica Slovaca, 48, 2013, No. 1, pp. 76-78 (Bratislava).

The Slovak-Latin *Cantus Catholici* hymnbook was an important means of Catholic renewal in Slovakia. This 17th-century printed book, of which only two copies are now extant, is a source of valuable information for different fields of study. Up to now, research has concentrated mainly on the hymnological and liturgical aspects of the hymnbook. Our aim is to present a broader interdisciplinary view of *Cantus Catholici* by joining the different approaches of musicology, slavistics and Neo-Latin philology. Being a bilingual publication, the hymnbook provides a rich source for the study of Latin-vernacular relations. Another particularly interesting aspect of the hymnbook is the way in which it affected the paraliturgical chant tradition of the Byzantine-Slavonic church in Eastern Slovakia. The following text was presented at the poster session of the 15th Congress of the International Association for Neo-Latin Studies in Münster, Germany, 5–10 August 2012.

Cantus Catholici, Benedikt Šölliši SJ, Cyrillic paraliturgical hymns, Latin-Slovak relations

Slovensko-latinská verzia Šöllišeho katolíckeho spevníka Cantus Catholici (1655) predstavovala významný nástroj rekatolizácie na Slovensku. Táto stará tlač zo 17. storočia, ktorá sa nám zachovala iba v dvoch exemplároch, je zdrojom cenných informácií pre viaceré vedné disciplíny. Dosiaľ sa výskum sústreďoval najmä na hymnologické a liturgické aspekty spevníka, no naším cieľom je Cantus Catholici predstaviť v širšom interdisciplinárnom kontexte, a to tak, že sa pokúsime skĺbiť rozdielne prístupy muzikológie, slavistiky a novolatinskej filológie. Ako dvojazyčný spevník poskytuje Cantus Catholici bohatý materiál pre výskum latinsko-slovenských vzťahov. Ďalším osobitne zaujímavým aspektom spevníka je jeho vplyv na paraliturgickú piesňovú tradíciu v prostredí byzantsko-slovanského obradu na východnom Slovensku. Tento príspevok bol prezentovaný formou postera na 15. kongrese medzinárodnej neolatinistickej asociácie v Münsteri (5.-10. august 2012).

Historical background

At a church synod held in 1629 in Trnava (Tyrnavia), whose agenda was to face an urgent need of reform within the Roman Catholic church in the Hungarian Kingdom, it was also agreed that religious songs to be sung at liturgical celebrations should be carefully selected and purged of heretical contents. Another Trnava synod, summoned in 1638, decreed that an official Catholic collection of hymns should be published in print. This decision was probably motivated by the appearance of a Protestant hymnal (*Cithara Sanctorum*) in 1636. The aim envisaged by the two Catholic synods was finally accomplished by P. Benedictus Szölliši SJ (1609-1656) in the early 1650's. B. Szölliši was a missionary endowed with a rare talent of communicating with simple and uneducated people and, despite of a serious leg disease, he carried out his missionary duties with zeal and patience. He compiled a Hungarian-Latin and a Slovak-Latin version of the *Cantus Catholici* hymnbook during his stay in Szendrő (now Hungary), Košice, Kláštor pod Znievom

Mgr. art. Ladislav Kačic, PhD., Mgr. Svorad Zavorský, PhD., Doc. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc., Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava

and Spišská Kapitula (now Slovakia). The Hungarian version was published in 1651, the Slovak hymnal followed in 1655. Both were printed by Laurentius Brewer in Levoča. It is noteworthy that the two versions are absolutely independent as regards their contents. The Slovak *Cantus Catholici* hymnbook was later issued in a second, slightly extended edition in 1700 by the Jesuit University Press of Trnava (Tyrnavia).

Contents of the hymnbook and its sources

The *Cantus Catholici* hymnbook contains a total of 304 hymns and 280 melodies. Out of these, seventy (70) hymns are Latin, many of them accompanied by vernacular versions. Benedictus Szöllősi's compilation draws mainly on two early 17th century Czech/Moravian hymnals published in Olomouc – *Kancyonál* of Jan Rozenplut (1601) and *Pjsně Katholické* of Jiřík Hlohovský (1622). Besides, Szöllősi borrowed texts from Protestant hymnbooks, too. Unlike its protestant counterpart entitled *Cithara Sanctorum* (1636), *Cantus Catholici* was not a book for the people but it was meant to serve as a guide for cantors whose task was to lead the people's chant. The *Cantus Catholici* hymns were sung at liturgical celebrations, particularly in minor rural churches as well as in the churches of some religious orders (e. g. Franciscans, Piarists). The hymnbook contains vernacular chants for the Ordinary of the Mass (Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus), vernacular and Latin hymns for the seasons and feasts of the liturgical year (Advent, Christmas, Lent, Easter, Marian feasts, etc.), doctrinal songs related to the Catechism and others. There are several musical sources attesting to the significance of the *Cantus Catholici* hymns for the liturgical practice of the 17th-18th century Slovak Catholics. Among these the most important is the official liturgical book *Cantionale rituale* compiled by P. Nicolaus Hausenka ab Immaculata Conceptione BMV SchP in 1681 and used until the mid-18th century. Precious information comes also from the 17th century *Tabulatura Vietoris* and from the hymnbooks of P. Paulinus Bajan OFM (1721-1792) in which the actual practice of organ accompaniment to the *Cantus Catholici* hymns is recorded.

Latin-vernacular relations

The songs of the hymnbook are preceded by a short Latin dedication addressed to the provost of the Spiš chapter (Spišská Kapitula), Georgius Soos, containing some very interesting information about early 17th century liturgical practice in Slovakia as well as about the author's historical awareness. Szöllősi thinks it highly probable that in Slovakia there had been a continuous vernacular chant tradition stretching from the times of Sts Cyril and Methodius, i. e. from the late 9th century, until his own days. He regards his edition of religious songs as a return to their original purity after they had been spoiled by transcription errors and non-Catholic doctrines. He informs us that in the beginning of the 17th century a part of the Canon of the Mass was in some churches conducted in the vernacular language. And in his own days, Kyrie, Gloria, Credo were still sung in the vernacular in a number of places. Although majority of the vernacular hymns of *Cantus Catholici* had been taken over from earlier sources, there are some translations/paraphrases that have not been registered prior to their appearance in the hymnbook of 1655. The Latin texts of the hymnbook and the relationship to their vernacular counterparts have not received due attention so far. The Latinity of *Cantus Catholici* has been viewed as a general, non-specific phenomenon and for that reason as uninteresting. In fact, the opposite is true. It is interesting to note that the ratio of the Latin texts in the *Cantus Catholici* is higher than in the case of its Moravian models. Whereas in the hymnals of Rozenplut and Hlohovský they take 16% and 9% of the contents respectively, almost one quarter (23%) of the hymns of *Cantus Catholici* are Latin.

Influence in the sphere of the Byzantine-Slavonic church

In the territory of present-day Slovakia, the spheres of the Slavonic West (Slavia Latina) and East (Slavia Byzantina) have been in contact for centuries. The Cantus Catholici hymnbook exerted influence also within the Byzantine-Slavonic church (then referred to as Ecclesia Graecis) in Eastern Slovakia where many of the religious songs that can be found in the hymnbook were adopted and handed down in Cyrillic script. It must be kept in mind though that the Cyrillic records were mostly taken at a later time and reflect a living chant tradition in the milieu of the Byzantine-Slavonic church. So far twenty-one Cyrillic manuscript hymnbooks from the regions of Spiš, Šariš, Zemplín and Uh have been catalogued. They contain a number of texts in which influence of the Slovak (Roman Catholic and Protestant) hymnic production can be detected. The texts adopted by the Byzantine-Slavonic church were modified and accommodated according to the character of the local liturgical language. Some of the religious songs – chiefly the most popular ones – underwent linguistic changes spontaneously, often even without being recorded in writing. Others were transcribed faithfully. Nevertheless, they, too, exhibit regular traits of local linguistic usage. In these manuscript hymnbooks written in Cyrillic script, we can find Slavonic translations/paraphrases of some well-known Latin hymns such as: *Omnis mundus jucundetur* (Часть радѣти веселости свѣтъ нѣмалъ нѣтъ); *En Virgo parit Filium* (Народѣсія хѣ пнѣ веселѣ сѣа); *Gratulare, Virgo singularis* (Ей панѣка змѣленого сѣнка на породѣла); *Puer natus in Bethlehem* (Дѣтѣко сѣа народѣло); *Jesu Salvator, mundi amator* (Ісѣ Хрѣте нѣтъ мѣловниче); *Nobis est natus hodie* (Веселѣи на днѣ дѣньнаста); *Spiritus Sancti gratia* (Дхѣ пнѣ свѣи сѣей мѣсти), etc.

Bibliography

- DUFKA, Vlastimil SJ: Cantus Catholici (1655) – Il primo libro stampato dei canti Catholici per la liturgia e per la catechesi in Slovacchia. Trnava: Dobrá kniha 2007, 307 s.
- FERENCZI, Ilona – HULKOVÁ, Marta (Ed.): Tabulatura Vietoris saeculi XVII. Musicalia Danubiana 5, Bratislava: Opus 1986.
- KAČIC, Ladislav: Cantus Catholici a dobová liturgická prax na Slovensku. (Cantus Catholici and the historical liturgical practice in Slovakia.) In: Cantus Catholici a duchovná pieseň 17. storočia v strednej Európe / Cantus Catholici und das Kirchenlied des 17. Jahrhunderts in Mitteleuropa (Ed. Ladislav Kačic). Bratislava: Slavistický kabinet SAV 2002, s. 67–82.
- KAČIC, Ladislav (Ed.): Cantus Catholici a duchovná pieseň 17. storočia v strednej Európe / Cantus Catholici und das Kirchenlied des 17. Jahrhunderts in Mitteleuropa. Bratislava: Slavistický kabinet SAV 2002.
- RUŠČIN, Peter: Duchovné piesne notovaných sloveských katolíckych spevníkov 17. storočia (The hymns of the 17th-century Slovak Catholic noted hymnbooks. PhD dissertation), 2 vol., Bratislava: Ústav hudobnej vedy SAV 1999.
- VILIKOVSKÝ, Jan: Cantus Catholici. In: Bratislava, IX (1935), Bratislava, s. 269–306.
- WEISS-NÄGEL, Stanislav SJ: Kto je autorom spevníka Cantus Catholici? (Who is the author of the Cantus Catholici hymnbook?) In: Kultúra, 7 (1935), s. 426–429.
- ZAVARSKÝ, Svorad: Príspevok k slovensko-latinským jazykovým vzťahom v predbernolákovskom období. (Remarks on the Slovak-Latin language contacts before 1780.) In: Pohľady do vývinu slovenského jazyka a ľudovej kultúry (Ed. Ján Doruľa). Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV 2008, pp. 140–150.
- ŽEŇUCH, Peter: Patria cyrilské paraliturgické piesne do kontextu slovenskej kultúry? (Do Cyrillic paraliturgical hymns belong to the context of Slovak culture?) In: Slavica Slovaca, 2008, roč. 43, č. 2, s. 97–107
- ŽEŇUCH, Peter: Kyrillische paraliturgische Lieder. Edition des handschriftlichen Liedguts im ehemaligen Bistum von Mukačevo im 18. und 19. Jahrhundert. Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Reihe B. Editionen. Band 23. Zugleich: Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae. Vol. II. Köln - Weimar - Wien: Böhlau Verlag 2006. 982 S.

* This publication is the result of the project implementation: European dimensions of the artistic culture in Slovakia (ITMS 26240120035) supported by the Research & Development Operational Programme funded by the ERDF.

SPRÁVY A RECENZIE

Odišiel už aj Vladimír Gregor

21. marca 2013 skonal vo veku nedožitých 86 rokov Vladimír Gregor, jeden zo zakladateľských pracovníkov Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV (pri jeho vzniku v roku 1995 Slavistický kabinet SAV).

Vladimír Gregor sa narodil 26. marca 1927 v Lazoch pod Makytou, študoval na gymnáziu v Žiline a Trenčíne, rímskokatolícku teológiu v Banskej Bystrici. Po likvidácii teologických seminárov v roku 1950 nemohol toto štúdium dokončiť. Po absolvovaní základnej vojenskej služby v pracovnom technickom prápore prešiel viacerými robotníckymi zamestnaniami; spolu s manželkou sa staral o zaopatrenie a výchovu syna a dvoch dcér. V roku 1969 sa zásluhou riaditeľa Jozefa Ružičku stal pracovníkom Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave, kde v oddelení dejín slovenčiny našiel pracovné zaradenie, v ktorom mohol efektívne uplatniť nielen svoju odbornú pripravenosť (najmä vynikajúcu znalosť latinčiny i primerané ovládanie nemčiny), ale pre svoju neúnavnú, obetavú pracovnú zaujatosť a ustavične prítomnú nezištnú prejavovanú ochotu byť k dispozícii svojim kolegom radou i pomocou stal sa akousi mŕkvou, no celkom samozrejmom, nepostrádateľnou súčasťou svojho pracovného kolektívu. Natoľko prirodzenou a samozrejmom, že si ju „v jeho prípade“ nebolo treba „nemuselo sa“ nijako osobitne všimnúť alebo nedajbože oceňovať.

Uvedená angažovaná zainteresovanosť Vladimíra Gregora zanechala svoju pečať na viacerých významných úspešne realizovaných vedecko-spoločenských aktivitách. Ako príklad spomeniem nenahraditeľnú činnosť V. Gregora vo funkcii jediného pracovníka sekretariátu Slovenského komitétu slavistov v čase prípravy a priebehu 11. medzinárodného zjazdu slavistov v Bratislave alebo práce súvisiace s prípravou faksimilného vydania rukopisu Kamaldulskej Biblie a s vypracovaním časti odborných komentárov k samému textu tejto Biblie.

V kostole a na cintoríne v Záhorskej Bystrici sme sa 25. marca 2013 rozlúčili so vzácnym človekom, verným synom Slovenska.

Ján Doruľa

Ján Jankovič, robotník prekladu a vedy, sedemdesiatročný

PhDr. Ján Jankovič, DrSc., hovorí, že sa nemieni hanbiť za to, že dlhé roky pracuje ako robotník prekladu,

vedy a popularizácie výskumov slovensko-chorvátskych vzťahov.

Hoci je známy a oceňovaný aj v Chorvátsku i na Slovensku, predsa však preň platí biblické, že doma je ťažko byť prorokom.

Patrí medzi tých, ktorí vedu síce začali robiť v zrelšom veku, no nič nezameškal. Ba čo viac, v kvalite i počte vedeckých publikácií predbehol nielen väčšinu generačných kolegov, ktorí sa vedecky etablovali ihneď po skončení vysokej školy, ba v mnohom predbehol aj svojich mladších kolegov. Je prekladateľom, publicistom a vedcom par excellence, lebo vždy pozorne študoval vedeckú prácu svojich predchodcov, učiteľov a profesorov. Venuje sa slovenskej i chorvátskej literatúre, problematike teórie prekladu, ale aj dejinám, v ktorých vidí odraz súčasného myslenia i nedostatkov dnešných čias, ale aj silu obrovskej kultúrnej súdržnosti Slovákov i Chorvátov vždy, teda v každom čase, keď sme to potrebovali my i oni, lebo obidvaja sme naši, lebo nie sme tí druhí, ani iní, ale takí istí.

Ján Jankovič napísal desiatky významných vedeckých štúdií v domácich i zahraničných časopisoch, je pozyvaný na domáce i zahraničné vedecké podujatia, komentuje vydania a píše doslovy do významných edícií literárnych diel, spracúva vedecké a odborné posudky pre vydavateľstvá, divadlá, vypracúva expertízne články a kritiky.

Vydal viacero zásadných vedeckých i odborných knižných prác, ktoré vzbudili značný ohlas na Slovensku i v Chorvátsku a v jednej i druhej krajine získali významné ocenenia. Nezakladá si však na cenách ani na funkciách, lebo, ako vraví, nemá rád úradovanie. Napriek tomu istý čas (krátko a vraví, že z donútenia v rokoch 1999-2000) fungoval ako zástupca riaditeľa Ústavu svetovej literatúry SAV a pracoval tam aj ako predseda vedeckej rady tejto inštitúcie. Je však dlhoročným aktívnym členom a podpredsedom Slovenského komitétu slavistov.

Svoje sily rozložil rozumne tak, aby každý moment svojho vedeckého záujmu venoval výskumu slovensko-chorvátskych kultúrnych a literárnych vzťahov. Bilaterálne slovensko-chorvátskej kultúrne vzťahy vníma v kontexte komplexnej slavistickej problematiky ako súčasť poznávania duchovného bohatstva slovanského sveta a slovanského kultúrneho dedičstva.

Svoje hermeneutické myslenie o slovenskej literatúre a kultúre ukázal pri náročnom, systematickom a dlhodobom výskume problematiky, ktorú príznačne označil ako „zríniada.“

Pre poznanie slovensko-chorvátskych vzťahov sa celý tento komplex vedeckovýskumnej práce zhŕňa v dvojdielnom faktami, komentármi a udalosťami nabitom monografickom spracovaní *Legendy o grófovi Zrinskom*, ktoré vyšlo s finančným príspevkom Spoločnosti autorov vedec-

kej a odbornej literatúry vo vydavateľstve Veda v rokoch 2010 a 2011.

V tradičnej a faktografickej (i dnes už hanlivo *pozitivistickej*) rovine, ale predovšetkým v širokom kontexte ľudovej poézie, humanistickej a barokovej tvorby i na pozadí romantických zobrazení a realistických a moderných stvárnení Ján Jankovič sleduje základný prúd nazerania na problematiku s protichodným či až negatívnymi odozvami (napríklad v angažovanej literatúre stredodunajského priestoru). Ján Jankovič vždy prikladá precízny komentár, v ktorom nechýba kritický pohľad aj na budovanie pomyselných pomníkov. Jánovi Jankovičovi sa v tomto diele podarilo výstižne a perspektívne bez vedľajších politizujúcich, mytologizujúcich, diskreditujúcich alebo znevažujúcich efektov ponúknuť literárny obraz o tradícii a ideovom odkaze typickom pre slovanské národy (a nielen pre ne), ktoré tvrdo zápasili o svoju identitu v bývalom Uhorsku. Hoci portrét Zrinského má výrazné črty biografie, jeho život je doložený na pozadí historických faktov a reálií, v legendách i poetických textoch v slovenskom i chorvátskom literárnom kontexte utvára model, ktorý v rozličných štádiách vývinu každého národa umožňuje utvoriť obraz o potrebách a záujmoch spoločnosti.

Dovoliť si zakončiť parafrázou zo zríniady Janka Jankoviča: Legenda o hrdinoch národno-emancipačných zápasov bude trvať dovtedy, kým bude živá nespravodlivosť medzi národmi, lebo ani v jednom pomníku nemožno hľadať iba víťazstvo nad porazeným. Na mieste každej bitky sa podnes sprítomňujú súboje obidvoch – hrdinu i porazeného, ale prezentuje sa tu najmä historický kapitál kultúrnej identity a pamäti národov. V súčasnosti sa mnohým aj už spomínaným pripisuje atribút „malé“. O ich deklarovanej „malosti“ však už nesvedčí ich významný podiel na formovaní kultúrnych dejín Európy.

A takými sú práve naše národy – slovenský i chorvátsky.

Na mnógaja i blagája léta!

Peter Žeňuch

Medzinárodná konferencia v Ríme k jubileu príchodu sv. Cyrila a Metoda

V dňoch 25. a 26. februára 2013 sa v Ríme uskutočnila medzinárodná konferencia *SS. Cirillo e Metodio fra i popoli slavi: 1150 anni dall'inizio della missione* (Svätí Cyril a Metod medzi slovanskými národmi – 1150 rokov od začiatku ich misie). Konferencia sa uskutočnila z iniciatívy dvoch významných Slovákov žijúcich v Ríme, kardinála Jozefa Tomka, emeritného prefekta Kongregácie pre evanjelizáciu národov, a arcibiskupa Cyrila Vasiľa, sekretára Kongregácie pre východné cirkvi, ktorý dlhodobo spolupracuje so Slavistickým ústavom Jána Stanislava SAV a ďalšími slovanskými akademickými a vedeckými inštitúciami. Organizátormi konferencie boli Pontificio Istituto Orientale (Pápežský východný ústav) a Pontifi-

cia Università Gregoriana (Pápežská Gregorova univerzita) v spolupráci s Kongregáciou pre východné cirkvi a Pápežským slovanským ústavom sv. Cyrila a Metoda v Ríme a podporilo ju aj Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky. Rokovacím jazykom konferencie bola taliančina. V mene rímskeho pápeža Benedikta XVI. zaslal účastníkom konferencie pozdravný telegram štátny sekretár kardinál Tarcisio Bertone.

Na začiatku programu bola archijerejská svätá božská liturgia v bazilike Santa Maria Maggiore, teda na mieste, kde rímsky pápež Hadrián II. odobril slovanský preklad svätej liturgie a ďalších bohoslužieb. Predsedal jej vладыka Ján Babjak, prešovský metropolita a arcibiskup, spolumslúžili viacerí gréckokatolícki biskupi zo Slovenska, Česka, Ukrajiny, Grécka a Talianska. Spieval zbor gréckokatolíckych seminaristov z Prešova.

Akademická časť prvého dňa konferencie sa uskutočnila v Pontificio Istituto Orientale (Pápežskom východnom inštitúte). Na úvod pozdravil prítomných rektor univerzity prof. James McCann SJ, a po ňom kardinál Jozef Tomko. Moderátorom prvého bloku bol vладыka prof. Dimitrios Salachas, apoštolský exarcha pre katolíkov byzantského obradu v Grécku a emeritný profesor kanonického práva na Pápežskom východnom inštitúte. Úvodný príspevok predniesol prof. Mons. Viliam Judák, nitriansky sídelný biskup. Načrtol historicko-geografickú situáciu od tzv. synody na Dunaji (796) až do konca 9. storočia a poukázal na viaceré politické a cirkevné udalosti, bez ktorých nemožno úplne pochopiť vyslanie a pôsobenie cyrilometodskej misie na našom území a ťažkosti, s ktorými táto misia musela zápasit. Vладыka prof. Cyril Vasil' sa vo svojej prednáške venoval ekleziologickej situácii vo vzťahoch medzi Byzanciou a Rímom a jej vplyvom na cyrilometodskú misiu. Poukázal na rozdielne vnímanie jednoty v byzantskej a latinskej cirkvi, kánony, ktoré určovali postavenie Konštantínopolského patriarchátu a ich recepciu. Spomenul zmenu jurisdikčného rozdelenia teritórií za ikonoklastického cisára Leva III. a jej dlhodobé a vážne následky na vzťahy medzi starým a novým Rímom. Politické zmeny v Novom Ríme (zavraždenie logotéta Teoktista) mohli azda prispieť k ukončeniu Metodovej štátnickej kariéry a k úteku sv. Cyrila do monastiera. Rovnako spory medzi zástancami Fótia a Ignáca o legitímneho patriarchu mohli byť jedným z dôvodov, prečo cyrilometodská misia bola vyslaná bez biskupa.

Druhý blok prednášok otvoril kardinál Gianfranco Ravasi, predseda Pápežskej rady pre kultúru, ktorý porovnával vplyv prekladov Svätého písma na vývoj rôznych kultúr a to počnúc od Targumu cez Septuagintu, Vulgátu a cyrilometodský preklad až po Lutherov preklad a tzv. King James Version. Vo všetkých prípadoch znamenal preklad Biblie mimoriadny prínos pre rozvoj kultúry a jazyka. Poukázal tiež na rozličné kritériá pre autenticnosť prekladu a posvätnosť textu. Potom nasledovala prednáška prof. Christiana Hannicka z univerzity vo Würzburgu, ktorú pre jeho neprítomnosť prečítali. Venoval sa v nej otázke slávania liturgie v ľudovom jazyku z teologického a pastoračného hľadiska.

Po obedňajšej prestávke nasledoval ďalší blok, ktorému predsedal kardinál Franc Rodé, emeritný prefekt Kongregácie pre zasvätený život. V krátkom príhovore ocenil význam svätých Cyrila a Metoda pre cirkev a súčasnú spoločnosť. Moderátorom bol Mons. Stanislav Zvolenský, bratislavský rímskokatolícky arcibiskup. Pre neprítomnosť prof. Richarda Čemusa z Pápežského východného inštitútu prečítali jeho prednášku s názvom *Byzantsko-slovanská misia: politický alebo náboženský fenomén?* Autor okrem iného poukázal na paralelu so súčasnosťou, keď Európa opätovne potrebuje dialóg Východu a Západu, ktorý v 9. storočí vynikajúcim spôsobom uskutočňovali svätí solúnski bratia. Európa dnes opätovne potrebuje aj východnú kresťanskú spiritualitu. R. Čemus poukázal tiež na prínos nedávno zosnulého kardinála Tomáša Špidlíka pre poznanie a akceptovanie východnej spirituality v katolíckej cirkvi. Po ňom nasledovala prednáška Andreja Škovieru zo Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV. V prvej časti sa venoval učenikom svätých Cyrila a Metoda, menám, ktoré sú známe, možnostiam, ako svätí bratia učeníkov získavali a ich pôsobeniu v rámci misie na našom území a neskôr u južných Slovanov. V krátkosti predstavil osudy známych učeníkov. V druhej časti sa venoval skupine svätých sedmopočetníkov, prameňom a problematike ich interpretácie, významu hypotézom o vzniku tejto skupiny a niektorým aspektom ich spoločnej úcty (bohoslužobným textom a ikonografiou). Záverečný príspevok prvého dňa konferencie predniesol Šimon Marinčák z Centra spirituality Východ–Západ Michala Lacka Teologickej fakulty Trnavskej univerzity. V prvej časti sa venoval prameňom, ktoré sa zmieňujú o bohoslužbách slávených cyrilo-metodskou misiou a poukázal na to, čo z nich možno dedukovať. Kým prevažná časť údajov o bohoslužbách v životoch sv. Cyrila a Metoda svedčí o používaní byzantského obradu, sú aj texty, ktoré naznačujú používanie latinského obradu. Druhá časť príspevku bola venovaná výkladu 11. kapitoly Života Metoda a liturgii svätého Petra. Š. Marinčák podal ucelený prehľad jednotlivých teórií k tejto problematike. Po každom bloku príspevkov sa uskutočnila diskusia k predneseným referátom.

Druhý deň konferencie sa začal slávením svätej omše v kaplnke Pontificia Università Gregoriana, ktorej hlavným celebrantom bol kardinál Jozef Tomko. Akademická časť programu sa uskutočnila vo veľkej aule tejto univerzity. Prvému bloku príspevkov predsedal kardinál Stanisław Dziwisz, krakovský arcibiskup, a moderoval ho Mons. Nikola Eterović, generálny sekretár synody biskupov. Na úvod prítomných pozdravil rektor univerzity prof. François-Xavier Dumortier SJ. Úvodný príspevok predniesol vладыka Dimitrios Salachas, ktorý venoval významu sv. Cyrila a Metoda v magistériu blaženého Jána Pavla II. Zameral sa najmä na apoštolský list *Egredie virtutis* a encykliku *Slavorum apostoli*, zhmúľ ich hlavné myšlienky a poukázal na dejinnú súvislosť (1100. výročie buly Jána VIII. *Industriae tuae*, 100. výročie encykliky *Grande munus* a začiatok pravoslávno-katolíckeho teologického dialógu). Vyjadril tiež názor, že dekrét Druhého vatikánskeho koncilu o ekumenizme *Unitatis redintegra-*

tio v 14. a 18. bode akoby opisoval dielo svätých Cyrila a Metoda. Poukázal aj na rozdiel vo výkone primátu rímskeho pápeža voči východným a západným katolíkom. Pražský arcibiskup kardinál Dominik Duka predniesol príspevok s názvom *Ekleziologická vzia sa sv. Cyrila Metoda vo vzťahu k ekumenizmu*, v ktorom poukázal na aktuálnosť ich diela a podobnosť vtedajšej a dnešnej situácie v oblasti vzťahov medzi cirkvami ale aj vo vzťahoch cirkvi a spoločnosti.

Druhý blok príspevkov sa niesol v misiologickom duchu. V prvej prednáške sa prof. Gianfranco Colzani z Pontificia Università Urbaniana v Ríme venoval spôsobu misionárskej práce sv. Cyrila a Metoda a súčasným misionárskym metódam. Hodnotil význam písma a písomníctva pre kultúru a pre misie, pričom okrem cyrilo-metodskej misie sa zaoberal aj Wulfilovou misiou medzi Gótmami (zostavenie gótskej abecedy a preklad Biblie) a svätým Mesropom, tvorcom arménskej abecedy a prekladateľom Biblie do arménčiny. Poukázal tiež na fakt, že každá pastoračná aktivita, aj misionárska, pramení z liturgie, ktorá je epifániou (zjavením Boha). Po ňom vystúpil Mons. Salvatore Fisichella, predseda Pápežskej rady pre novú evanjelizáciu. Vyzdvihol prínos a vzor sv. Cyrila a Metoda, ktorí našli spôsob, ako urobiť evanjeliu dobrú zvesť pochopiteľnou, vnímateľnou a citeľnou pre Slovanov svojej doby. Keďže kultúra je dynamická, vyvíja sa, aj evanjelizácia musí byť dynamická, musí „rozprávať“ jazykom danej kultúry.

Poobedňajšiemu bloku predsedal kardinál Josip Bozanič, záhrebský arcibiskup. Moderátorom bol vладыka Kiro Stojanov, apoštolský exarcha pre katolíkov byzantského obradu v Macedónsku. Príspevok prof. Samira Khalila Samira SJ z Pápežského východného inštitútu bol pustený z videozáznamu, keďže prof. Khalil Samir sa nemohol konferencie osobne zúčastniť. Rozoberal dišputu sv. Cyrila s moslimami, pričom poukázal na viaceré podobné dišputy, ktoré sa medzi kresťanskými a islamskými teológmi odohrali v 8.-10. storočí. Niektoré z nich boli aj zapísané (najstaršia je medzi kalifom a biskupom Timotejom z r. 781) a mnohé témy a argumentácie v nich sú podobné dišpute v 6. kapitole Života Konštantína-Cyrila. V tom období si kalifovia často pozývali vzdelancov na svoj dvor na podobné dišputy. V 9. storočí tiež prišlo kvôli sérii ponižujúcich zrážok k zhoršeniu postavenia kresťanov v arabských krajinách. Profesor Stjepan Krsacic, OP, z Pápežskej univerzity sv. Tomáša (tzv. Angelica), sa v svojom príspevku venoval kontinuite cyrilo-metodskej myšlienky. Knieža Rastislav chcel mať vlastný jazyk, vlastnú cirkevnú štruktúru a vlastnú kultúru a tak sa stať rovnocenným partnerom vtedajších európskych mocností, čo by mu zároveň zaistilo aj politickú nezávislosť. Tieto myšlienky oživali v istých obdobiach v rôznych slovanských národoch a štátoch (napríklad v Čechách, v Poľsku), ale len Chorváti si dokázali kontinuálne udržať slovanský bohoslužobný jazyk v latinskom obrade, a to vďaka tvrdeniu, že hlaholika je dielom sv. Hieronyma.

Po bloku prednášok nasledoval okrúhly stôl, ktorý moderoval vладыka Cyril Vasiľ. Zúčastnili sa na ňom Di-

mitrios Salachas, Gianfranco Colzani, Andrej Škoviera a za neprítomných Richarda Čemusa a Christiana Han-nicka sa diskusie zúčastnil Šimon Marinčák a Ľuboslav Hromják. Dimitrios Salachas odpovedal na otázky ohľadom kánonov ekumenických koncilov týkajúcich sa prednosti jednotlivých patriarchátov a ich ekumenického významu. Gianfranco Colzani odpovedal na otázku, ako kresťanstvo prispieva k budovaniu identity národov. Andrej Škoviera odpovedal na otázku, či a prečo sú svätí Cyril a Metod významní pre slovanské národy dnes a či je odôvodnené si ich tak intenzívne pripomínať a oslavovať ich. Odpovedal aj na otázku o súčasnom stave a smerovaní slavistiky a jej aktuálnych výzvach. Šimon Marinčák reagoval na otázky o minulosti a možnej budúcnosti liturgickej hudby u Slovanov. Ľuboslav Hromják z Teologického inštitútu v Spišskom Podhradí pri Teologickej fakulte Katolíckej univerzity odpovedal na otázky o problematike katolíckeho slavizmu a pontifikátu rímskeho pápeža Leva XIII. Záverečné slovo predniesol kardinál Jozef Tomko, ktorý poďakoval všetkým prítomným, syntetizoval výsledky rokovaní konferencie a zhrnul význam cyrilometodskej misie pre minulosť i prítomnosť Európy.

Konferencia vzbudila mimoriadny záujem, o čom svedčil nezvyčajne vysoký počet poslucháčov (v prvý deň na Pontificio Istituto Orientale bolo rokovanie dokonca prenášané videokonferenciou z veľkej auly do ďalšej posluchárne, ktorá bola zaplnená študentmi) aj prítomnosť mnohých špičkových odborníkov z rôznych oblastí z rôznych rímskych akademických ustanovizní. Vďaka tomu, že národná púť do Ríma, ktorú organizovala Konferencia katolíckych biskupov Slovenska, bola načasovaná do obdobia konania konferencie, sa na nej mohli ako poslucháči zúčastniť aj mnohí Slováci; v auditoriu bolo vidieť najmä kňazov, ale prišli aj viacerí slovenskí biskupi. Medzi hosťami boli východní katolícki biskupi z mnohých európskych krajín, a to nielen slovanských; okrem aténskeho exarchu Dimitria Salachasa boli prítomní aj vladyka Donato Oliverio z Eparchie Lungro v južnom Taliansku a vladyka Fülöp Kocsis z Níredházy v Maďarsku. Na záver možno skonštatovať, že konferencia bola aj úspešnou prezentáciou a zviditeľnením slovenskej vedy. Zároveň bola dôstojným pripomenutím si dvoch veľikánov našich dejín, ktorých životné osudy boli významne spojené aj s Večným mestom.

Andrej Škoviera

Konferencia v Novom Sade pri príležitosti 200. výročia skonu Juraj Ribaya

V Novom Sade (Srbsko) sa konala v dňoch 22. – 23. februára 2013 medzinárodná konferencia pri príležitosti 200. výročia úmrtia významného slovenského lingvistu, slavistu a zberateľa Juraja Ribaya pod názvom *Juraj Ribay 1812 – 2012: život a dielo*. Konferenciu zorganizoval Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov v Novom

Sade, Katedra slovakistiky Filozofickej fakulty v Novom Sade a Katedra slavistiky Filologickej fakulty v Belehrade. Finančne aj organizačne konferenciu podporili Národnostná rada slovenskej národnostnej menšiny a Veľvyslanectvo Slovenskej republiky v Belehrade.

Na konferencii odznelo trinásť referátov (referát neprítomného M. Kovačku prečítala Z. Čížiková) jazykovedcov a bibliografov zo Srbska, Česka a Slovenska.

Agáta Klimeková zo Slovenskej národnej knižnice v Martine na základe Ribayovho životopisu a ďalších historických dokumentov priblížila v referáte *Zbierkotvorná a bibliografická činnosť Juraja Ribaya* Ribayovu knižnicu, jeho zberateľské aktivity pri jej rozširovaní, osudy knižnice pred smrťou Ribaya aj po nej, upozornila na tie časti knižnice, ktoré sa viažu k Slovensku. Súkromnú knižnicu Juraja Ribaya pokladá za prvú špecializovanú knižničnú zbierku a predobraz Slovenskej národnej knižnice.

Jan Pišna z Knižnice Strahovského kláštora v Prahe v referáte *Knihovna Jiřího Ribaye* sa zaoberal rozčlenením Ribayovej súkromnej knižnice, spôsobmi, ako získaval Ribay knihy do svojej zbierky, minuciózne popísal Ribayovu zberateľskú vášň, sústredil sa aj na ekonomickú stránku získavania kníh v tom čase. Zaujímali ho osudy kníh, ktoré sa po Ribayovej smrti dostali na územie Česka, do dnešnej Národnej knižnice ČR, Moravskej zemskej knižnice a pod.

Zuzana Čížiková z Katedry slavistiky Filologickej fakulty Belehradskej univerzity v referáte *Staré české a slovenské tlače v Ribayovej knižnici v Országos Széchényi Könyvtár v Budapešti* analyzovala Katalóg českých a slovenských tlači do roku 1800 (autori Gedeon Bors a István Kafer, 1970) zo zbierok knižnice Országos Széchényi Könyvtár v Budapešti a zisťovala, ktoré knihy pochádzajú z knižnice Juraja Ribaya, kde (Berlín, Praha, Viedeň, Pešť) a za koľko ich kúpil, komu predal, akými inými knihami sa inšpiroval, aké poznámky do kníh písal a pod. Zistenia dala do súladu s jeho životnými osudmi a pridala tak kamienok do mozaiky jeho vedeckého a osobného profilu.

Aneta Homzová z Katedry slavistiky Filologickej fakulty Belehradskej univerzity v príspevku *Libri Russici, Serbici et Valachici v knižnici Juraja Ribaya* dotvára obraz J. Ribaya ako paleoslavistu tým, že charakterizuje a klasifikuje knihy v knižničnom katalógu *Catalogus Vernalis Bibliothecae Slavo-Bohemicae Georgii Ribay, Slavi Trenchiniensis* pod názvom *Libri Russici, Serbici et Valachici*, caractere Cyrillico. Zoznam tvorí 58 cyrilských spisov, z toho sú 4 rukopisy a 54 tlači. Venuje pozornosť tzv. ruským, srbským a valašským cyrilským spisom, t.j. cyrilskej rukopisnej a tlačovej produkcii pochádzajúcej prevažne z konca 18. storočia v miestnych redakciách cirkevnej slovančiny. Upozorňuje aj na unikát Ribayovej zbierky — cyrilskú tlač *Kratka azbukvica, i kratak kerstjanski katoličanski nauk: složen u slavinski jezik Petra Canisia* z roku 1696, ktorú pomohol vydať v Trnave Leopold Kolonič, ostrihomský arcibiskup, zakladateľ univerzitnej tlačiarne v Trnave, a na ďalšie vzácne exempláre Ri-

bayovej zbierky, napríklad *Slavenoruský lexikón* Pamva Beryndu zo 17. storočia, významné lexikografické dielo starej ukrajinčiny, ktoré okrem cirkevnoslovansko-ukrajinského slovníka obsahuje aj výklad toponým a antroponým. Vrcholom Ribayovho zberateľstva cyrilských tlačí je tiež *Ostrožská Biblia* z roku 1581, prvé kompletne tlačené vydanie Biblie v cirkevnej slovančine.

Miroslav Dudok z Katedry slovakistiky Filozofickej fakulty Univerzity v Novom Sade a zároveň z Katedry slavistiky Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave v referáte Juraj Ribay a *formovanie lingvistickej paradigmy v slovenskej a slovanskej slavistike na prelome 18. a 9. storočia* zaraďuje Juraja Ribaya do viacerých kultúrnych kontextov, všima si predovšetkým jeho recepciu v humanistickom a osvieteniskom diskurze a v latinskom, nemeckom a biblickočeskom jazykovom kontexte. Bližšie sa venoval Ribayovmu dielu *Idioticon Slovacicum*, ktoré podľa neho predbehlo dobovú lingvistickú paradigmu o celé storočie, anticipovalo slovenčinu a dnes je vďačným zdrojom a prameňom informácií o vývinových tendenciách slovenčiny. Podľa M. Dudka si Juraj Ribay zaslúži samostatnú monografiu.

Miloš Kovačka z Matice slovenskej v Martine v referáte *Tri Agendy České a tri slovenské katechizmy. Pozdrav Jur Ribayovej osobnej knižnici v Torži – Savinomu Sele* (M. Kovačka sa zo zdravotných dôvodov ospravedlnil) informoval o unikátnej tlači *Agende Českej* (vytlačenej v Lipsku roku 1581), ktorú Juraj Ribay vlastnil v Torži (1810). M. Kovačka upravil štatistiku zachovaných výťažkov v rešpektovanej katalogizačno-bibliografickej databáze – *Knihopise starých českých a slovanských tisků* – ktorý pozná sedemnášť zachovaných výťažkov *Agendy Českej*. Tým sa počet výťažkov zvyšuje o Ribayov exemplár, ktorý sa nachádza v Archíve literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice, teda na osemdesť, z toho sedem sa nachádza v knižniciach na Slovensku, v ALU štyri. Autor príspevku zistil nezaregistrovanie Ribayovej *Agendy Českej* do Generálneho katalógu tlačí 16. storočia zachovaných v Slovenskej národnej knižnici pri pátraní po starom rukopisnom slovenskom evanjelickom katechizme 16. storočia v súvislosti s prípravou faksimilného vydania najstaršej slovenskej knihy, t. j. Bardejovského katechizmu – *Malého katechizmu Dr. Martina Luthera* z roku 1581. *Agendy České*, ktoré sa zachovali v slovenských knižniciach, vrátane výťažku, ktorý bol Ribayovým vlastníctvom a v súčasnosti ho opatruje Slovenská národná knižnica v Martine, obsahujú dôležité rukopisy písané Slovákmi s hojným a doteraz dôkladne a všestranne neprebádaným výskytom slovakizmov.

Verica Koprivica (Koprivicová) z Katedry slavistiky Filologickej fakulty Belehradskej univerzity, profesorka bohemistiky, v referáte *O nekim jezičkim pojavama u štampanim delima Juraja Ribija* v úvode vyzdvihla Juraja Ribaya ako osobnosť, ktorá sa nachádza na zozname najvýznamnejších vedcov, dôležitých aj pre výskum vývinu českého jazyka, špeciálne lexikografie, spolu s J. Palkovičom. Potom hovorila o grafickej podobe tlačených tex-

tov J. Ribaya v diele *Pravidla moresnosti aneb zdvořilosti*. Text je napísaný tzv. „bratrickým pravopisom“ (švabach, lomená gotika), ktorý sa používal od 16. stor. V. Koprivicová si všimla jednak ortografické odchýlky od uvedeného pravopisu, aj od súčasnej normy, jednak odchýlky vo fonetike, morfológii a slovotvorbe. Spomenula viacero príkladov na evidentné slovakizmy v texte a na záver skonštatovala, že porovnaním uvedeného textu s českými dialektmi a českým jazykom Ribayovej doby dotvoril by sa obraz o príčinách či pôvode týchto odchýlok.

Snežana Linda Popović (Lindová Popovićová) z Katedry slavistiky Filologickej fakulty Belehradskej univerzity v príspevku *Doprinos Juraja Ribaja slovačkoj i češkoj paremiologiji* tematizuje skutočnosť, že Juraj Ribay sa pokladá za zakladateľa slovenskej paremiológie. Koncentruje sa na kontext vzniku jeho základného paremiologického diela *Knihy českých a slovanských přísloví* a na osudy tejto rukopisnej zbierky, ktorá sa doteraz nenašla a ktorej príslovia nie sú súčasťou ani Zátureckého zbierky *Slovenské přísloví, porekadlá a úsloví*, ani iných moderných slovenských paremiologických diel.

Jan Šimek z Pedagogického múzea J. A. Komenského v Prahe sa venoval v referáte *Ribayovy lidovýchovné spisy v kontextu osvěcenské naučné literatury: Několik poznámek k předlohám „Pravidel moresnosti“ a Katechysmu o zdraví* tým dielam, ktoré sa pripisujú tradične Jurajovi Ribayovi a ktoré boli určené pre prax a na výchovné pôsobenie medzi ľuďom: *Katechyzmus o zdraví* (1797), *Pravidla moresnosti* (1795), *Průručná knížka o polním hospodářství* (1797), *O pící a rostlinách* (1793) a iné. J. Šimek sa ďalej pokúsil vymedziť reálny autorský podiel J. Ribaya na týchto dielach a ich časti, resp. vyčleniť diela, ktoré len preložil. V druhej časti príspevku zaradil spomínané diela do kontextu vtedajšej osvietenskej náučnej literatúry.

Víťazoslav Hronec zo Slovenského vydavateľského centra v Báčskom Petrovci ponúkol v príspevku *Pokus o interpretáciu Ribayovej básne Upřímné myšlení při harmonice u pána Rennera v Praze 25. října 1782* svoj výklad uvedenej básne. Hoci Ribay nebol uznávaným básnikom svojej doby, báseň hodnotí V. Hronec vysoko. (Dal ju aj na začiatok svojej antológie Poézie vojvodinských Slovákov.) V. Hronec tu však nemohol rozvinúť svoj fenomenologicky podmienený interpretačný talent, pretože básni chýba akýkoľvek bližší filozofický, politický, historický kontext. Obmedzuje sa preto len na text básne, z ktorej vyberá poeticky i poetologicky zaujímavé obrazy (sú však bez dostatočného denotatívneho zakotvenia) a tie – významovo viacvrstvé a vágne – dáva do súvisu s predsokratovskou starogréckou filozofiou, ezoterickou stredovekou literatúrou, barokovou a rokokovou poetikou a pod. Báseň J. Ribaya svedčí podľa V. Hronca o „alchýmií zázraku“, keď sa v záľahu priemernej poézie objaví výnimočná báseň. Jediným konkrétnym motívom v básni je meno A. Rennera, všestranného vynálezcu, ktorý vylepšil sklenú harmoniku. V závere podal V. Hronec dopĺňajúcu informáciu o A. Rennerovi.

Eubor Matejko z Katedry ruského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave v príspevku *Ku korešpondencii J. Ribaya a J. Dobrovského: nezachované, nedoručené a nikdy nenapísané listy* sa pozrel na často citovanú a analyzovanú korešpondenciu medzi J. Ribayom a J. Dobrovským z netradičného uhla. Ukázal na ruptúry v korešpondencii, analyzoval príčiny týchto hiátov, ktoré boli aj výsledkom zlého sociálneho postavenia Juraja Ribaya a reakcie J. Dobrovského naň. Referát tematizuje produktívny, ale aj zložitý osobný vzťah dvoch významných osobností slovenských a českých dejín.

Jiří Kroupa z Nadácie pre výskum kultúry v strednej Európe v Prahe v referáte *Analýza nevydané korešpondencie Juraja Ribaya Fortunátu Durychovi* sa zaoberal jazykovou a obsahovou stránkou dvadsiatich piatich listov písaných v latinčine (24) a nemčine (1) z doteraz nevydanej korešpondencie medzi J. Ribayom a F. Durychom, ktorý sa podkladá za iniciátora slavistických štúdií v Čechách. Bol učiteľom Josefa Dobrovského.

Jaromír Linda z Katedry slavistiky Filologickej fakulty Belehradskej univerzity v záverečnom príspevku konferencie *Prolegomena Ribayiana – neznámy Juraj Ribay* podrobne a s viacerými novými faktami priblížil ostatné roky života J. Ribaya v Torži (dnes Savino Selo) – od skúšobnej kázy (21. 10. 1798) a príchodu cez jeho kňazské účinkovanie a vedeckú a zberateľskú prácu až po skon a pohreb (3. januára 1813). Zdôraznil rok 1808, keď J. Ribay dokončil svoje základné lexikografické dielo *Idioticom Slovacicum*, obsahujúce okolo 14 700 lexém. Hlavnú pozornosť však venoval katalógu Ribayovej knižnice, ktorý získal J. Palkovič a dnes je uložený v bratislavskej Univerzitnej knižnici.

J. Linda sa sústredil na rukopisy (215 latinských, nemeckých, českých a slovenských rukopisov vo štvrtom diele katalógu) a citoval tie najzaujímavejšie. Skonštatoval, že viaceré z rukopisov sú rozptýlené v knižnici Országos Széchényi Könyvtár v Budapešti a že vlastne sa nevie, čo všetko budapeštianske knižnice skrývajú. Preto vyzval vedeckých pracovníkov, aby na základe spomenutého knižničného katalógu urobili detailný a komplexný prieskum knižnice, urobili fotokópie a tak sprístupnili doteraz neobjavené texty J. Ribaya bádateľskej verejnosti. J. Linda práve tento čin pokladá za „prolegomena ribyiana“.

V závere zhodnotil vedecký profil konferencie Jaromír Linda, jej ideový tvorca a hlavný organizátor, ocenil originálne referáty a ich tvorivý prínos do výskumu života a diela Juraja Ribaya a poďakoval sa za živú diskusiu.

V sobotu 23. februára 2013 si pozreli účastníci konferencie knižnicu a reprezentatívne miestnosti Matice srbskej v Novom Sade a zúčastnili sa na odhalení pamätnej tabule Jurajovi Ribayovi v Savinom Sele (predtým Torža), kde tento významný slovenský jazykovedec, slavista a bibliofil žil posledných trinásť rokov a kde pred dvostotimi rokmi umrel.

Juraj Glovňa

Славянские древности. 1-5.

Этнолингвистический словарь.

Под общей ред. акад. Н. И. Толстого.

Москва: Международные отношения, 1995; 1999; 2004; 2009; 2012.

V roku 2012 vyšiel v Moskve piaty zväzok akademického encyklopedického diela *Slavjanskije drevnosti*. Kolektív autorov zostavený z pracovníkov oddelenia etnolingvistiky a folklóru Ústave slavistiky Ruskej akadémie vied (Институт славяноведения РАН) tak zavŕšil monumentálnu etnolingvistickú prácu, ktorá trvala vyše štvrtstoročie, tzv. probnýj vypusk vyšiel ešte v roku 1984. Autorom koncepcie projektu bol akademik Nikita Iljič Tolstoj (1923 – 1996), zakladateľ etnolingvistiky v Rusku, ktorej úlohou je komplexný výskum jazyka vo vzťahu k tradičnej ľudovej kultúre.

Obsiahle päťzväzkové dielo formou encyklopedických hesiel predstavuje základné sémantické jednotky ľudovej kultúry, tradičný systém hodnôt, folkloristické, mytologické i obradové kategórie slovanských kultúrnych systémov. Hoci počas života N. I. Tolstého vyšiel iba prvý zväzok predstavovaného etnolingvistického slovníka Slavjanskije drevnosti, autorský i celý redakčný kolektív sa pri príprave diela až do jeho ukončenia usiloval naplniť princípy koncepcie. Dominantnou myšlienkou a prvoradou úlohou etnolingvistického slovníka je systematicky spracovať dostupné jazykové, etnografické a folklórne pramene všetkých slovanských kultúr, rekonštruovať sémantiku a symboliku i rituálne funkcie základných jednotiek duchovnej kultúry. Počas dlhodobého procesu práce nad slovníkom sa postupne s pribúdajúcim pramenným materiálom a v závislosti od nových a aktuálnejších vedeckých výsledkov spresňovali a modifikovali konkrétne úlohy a ciele redakčného kolektívu.

Slovník, ako to vyplýva aj z jeho názvu, sa zameriava na rekonštrukciu staroslovanskej duchovnej kultúry. Lingvistická historicko-porovnávacia metóda, ktorá sa ako produktívna osvedčila pri diachrónnych výskumoch praslovančiny, sa stala základom pri spracovávaní jazykového obrazu slovanskej kultúry, ľudovej psychológie či mytológie. Metodologicky sa práca ruských kolegov opiera aj o princípy geografie kultúry, ktorá do značnej miery rozširuje diaľozón možnosti rekonštruovať pôvod a typológiu jazykových a kultúrnych javov. Osobitosťou a pridanou hodnotou tohto diela je skutočnosť, že pri charakteristike jednotlivých elementov tradičnej duchovnej kultúry sa kladie dôraz najmä na rekonštrukciu sémantiky a funkcie javov, na explikáciu ich pôvodného významu, symboliky a hodnoty v historickom vývine.

Slovníkové dielo *Slavjanskije drevnosti* v piatich zväzkoch predstavuje všetky roviny a aspekty ústnej národnej tradície. Najstaršie kozmologické úvahy Slovanov, starobylé predstavy o svete a človeku, ktorých genéza siaha až do indoeurópskeho obdobia, približuje všeobecné heslá z okruhu ľudovej astronómie, ľudovej meteorol-

lógie, ale aj opisy konkrétnych prírodných javov (nebo, zem, voda, oheň, vietor, dážď, hrom, dúha a pod.). Tematický okruh ľudovej botaniky je zastúpený heslovými jednotkami o stromoch, kríkoch, bylinách, kvetoč, ktoré majú v ľudovej kultúre význam pri obradových a magických úkonoch. Nerozlučná symbióza človeka so svetom prírody a rastlinných spoločností je akcentovaná aj pri charakteristike hospodárskeho významu a rituálnych funkcií kultúrnych plodín (raž, pšenica, ľan, konope, zemiaky, repa a i.); heslá venované vybraným divým a domácim zvieratám prinášajú cenné materiálové poznatky o obradových funkciách a symbolike fenoménov ľudovej zoológie. Veľká pozornosť sa v slovníku venuje kategórii času a ľudovému kalendáru, ktorým sa riadi celý rituálny a obradový cyklus roka: základné sviatky, ich opis a obradová sémantika.

Dôležitou súčasťou diela sú aj heslové spracovania tzv. nižšej mytológie Slovanov. Charakteristika demonologických bytostí, ako napr. bosorka, vampír, vedma, veštica, víla, rusalka, vodník, zmok, morena, domovik, vlkodlak a i. sa sústreďuje nielen na opis ich vonkajšieho vzhľadu, ale aj na typické poslanie, podstatu nepriaznivých účinkov na človeka a ochranu pred nimi. Komplex mytologických predstáv o svete dopĺňajú špecifické kategórie démonických a nadprirodzených účinkov rastlín, živočíchov, mytológia prírodných úkazov, chorôb a sviatkov, ktoré majú v systéme ľudovej duchovnej kultúry Slovanov osobitné postavenie. V tejto súvislosti treba upozorniť na skutočnosť, že etnolingvistický slovník *Slavianskije drevnosti* popri mytologických javoch, ktoré sú prítomné vo všetkých slovanských kultúrach, prináša aj mytologické prvky rozšírené iba v hraniciach niektorých národných kultúr.

Z tematickej oblasti ľudovej antropológie v slovníku nájdeme paradigmy dotýkajúce sa telesného a duševného ustrojenia človeka, zdravia, choroby, hriechu; veľký dôraz sa kladie na okruh tém, ktoré sa spájajú so životným cyklom človeka, s narodením, sobášom, so smrťou, s obradovou a rituálnou činnosťou. Pozornosti autorov sa nevymyká ani charakteristika všeobecného konceptu osudu, rituálnym úlohám žien, mužov, mladých starých a detí v spoločenstve.

Poľnohospodársky charakter života slovanských predkov reflektujú heslá o roľníckom spôsobe života, o chove dobytka, o remeslách (ovčiarstvo, tkáčstvo, kováčstvo, mlynárstvo a pod.), ale aj tematicky konkrétnejšie a užšie vymedzené heslá venované pracovným náradím a nástrojom, prípadne produktom ľudskej práce (vreteno, niť, plátno a i.). Svoje miesto v päťzväzkovom diele našli aj témy, ktoré osvetľujú aspekty fungovania človeka v sociálnych vzťahoch (rodina a príbuzenstvo, susedstvo, pohostinnosť, pomoc, konflikty a ich riešenie, súd a ľudové právo a pod.) Osobitý dôraz sa v práci kladie na ritualizáciu každodennosti (dom, odev, strava, príkazy a zákazy).

Na fungovanie jazyka v reálnom živote človeka v práci upozorňujú terminologické a frazeologické jednotky využívané pri obradovej a rituálnej činnosti. Máme

na mysli špecifické verbálne prejavy slovanských národov, tzv. formuly mágie slova, ktoré sa v ľudovom kolektíve hojne využívali (vyvolávania, zaklínania, zariekania, začítavania, prekliatia) a ich existencia v ľudovom jazyku je adekvátnou reflexiou jednoduchej ľudovej interpretácie elementov ľudskej existencie.

Slovníkové encyklopedické dielo *Slavianskije drevnosti* je doposiaľ prvou slavistickou prácou o tradičnej ľudovej kultúre, ktorá sleduje historický vývin slovanských národov počas dvoch tisícročí. Etnolingvistický slovník svojou koncepciou, metodologickým uchopením, vyčerpávajúcim tematickým záberom, šírkou excerpovaného a sledovaného pramenného materiálu, štruktúrou hesiel nie je prostým kompendiom faktov, ale svojich čitateľov približuje k pochopeniu samotnej podstaty mechanizmov kultúry, spôsobov konceptualizácie a kategorizácie sveta príznačných pre nositeľov hodnôt tradičnej ľudovej kultúry. Pomocou prísne exaktných metód vzniklo monumentálne dielo osožné pre vedeckú obec a zaujímavé čítanie aj pre širší okruh záujemcov.

Katarína Žeňuchová

Sacrum et profanum. Языковые, литературные и этнические взаимосвязи христианской культуры.

Москва: Институт славяноведения РАН / Институт славистики им. Яна Станислава САН / Институт этнологии САН, 2012. 344 s.

Publikácia obsahuje štúdie prednesené na medzinárodnej vedeckej konferencii *Jazykové, literárne a etnické súvislosti kresťanskej kultúry*, ktorá sa uskutočnila v dňoch 24.-26. novembra 2010 v Bratislave. Pripravil ju Inštitút slavianovedenia Ruskej akadémie vied v spolupráci so Slavistickým ústavom Jána Stanislava SAV, Ústavom etnológie SAV a Inštitútom slovenského jazyka a literatúry Matice slovenskej.

V zborníku sa nachádza 25 referátov, ktoré predniesli účastníci z Ruska, Bieloruska, Bulharska, Nórska a Slovenska. Príspevky prezentujú závery domácich a zahraničných výskumov z rôznych oblastí vedeckého bádania – slavistickej, lingvistickej, literárnovednej, etnologickej, folklorickej, historickej, kulturologickej i konfesionalnej a spoločne vytvárajú interdisciplinárny pohľad na podoby, funkcie a význam kresťanských tradícií a kresťanskej kultúry.

Úvodom do problematiky je príspevok Zuzany Profantovej *Сакральное и профанное в повседневной культуре*, v ktorom poukazuje na postupné sekularizačné tendencie v spoločnosti od 18. storočia, pričom sa špecificky sústreďuje predovšetkým na ideologicky zameranú ateizáciu spoločnosti v období komunizmu v Československu. Tematicky blízke štúdie Eleny

S. Uzeňovovej *Сакральное и профанное в традиционной культуре Закарпатья*) a Zuzany Beňuškovovej *Система конфессиональных особенностей как знаковая система повседневной культуры* už konkrétne sumarizujú a prezentujú výsledky špeciálne zameraných terénnych výskumov, realizovaných v užhorodskom regióne Zakarpatskej oblasti Ukrajiny (E.S.Uzeňovová) a vo vybraných lokalitách na Slovensku (Z. Beňušková).

Príspevky Mariny M. Valencovej *Реликты магического поведения в ежедневной коммуникации и их речевое отражение (на материале русского и словацкого языков)* a bulharskej slovákistky Daniely Konstantinovej *Христианские аллюзии в некоторых болгарских и словацких иронических фразеологизмах* referujú o výsledkoch komparatívneho skúmania frazeologických systémov dvoch slovanských jazykov so špecifickým zameraním na povery, jazykové formuly, súvisiace s magickými úkonmi a ironické frazémy, ktoré odrážajú kresťanskú kultúru a kresťanské normy.

Literárno-folkloristicky sú orientované ďalšie dve štúdie Inny Švedovej a Kataríny Žeňuchovej. Inna Švedova (*Рай и ад в фольклорных „библейских” нарративах (на белорусском материале)*) vychádza z bieloruskej kultúrnej tradície a konštatuje, že knižné predstavy o raji a pekle sa v bieloruskej tradícii prelínajú s ľudovými predstavami. Katarína Žeňuchová (*Традиционные и нетрадиционные виды народной веры в повествовательной традиции*) prezentuje, ako tradičné i netradičné prejavy ľudovej viery našli svoj výraz v ľudovej rozprávačskej tradícii. Ľudová viera je podľa nej výsledkom pôsobenia viacerých faktorov viery v rovine individuálne prežívaných foriem v súkromí i v kresťanskom spoločenstve.

Špecifický svojím tematickým zameraním je príspevok Hany Hložkovej *Научное творчество П. Г. Богатырева и фольклористика в Словакии*. Venuje sa v ňom predovšetkým výskumným aktivitám ruského vedca P. G. Bogatyriova na Univerzite Komenského v Bratislave, ktorý je považovaný za významnú postavu dejín slovenskej folkloristiky aj slavistiky.

Štúdia Petra Žeňucha *Словацкое национальное самосознание и византийско-славянская культурная традиция* približuje prevažne rukopisné cyrilské a latinské pamiatky z 15.-20. storočia, ktoré boli prezentované aj na výstave *Прамене византийской традиции на Slovensku* v roku 2010, ktorá sa uskutočnila v rámci konferencie. Autor zdôrazňuje, že byzantsko-slovanská tradícia je súčasťou kultúrneho vedomia a kresťanskej tradície Slovenska. Poukazuje aj na to, že o jej kontinuálnom vývine a formovaní svedčí viacero cyrilských rukopisných pamiatok. Historicko-teologickými otázkami pôvodu tejto tradície na Slovensku sa vo svojom príspevku *Византийская традиция на территории Словакии и её кирилло-мефодиевское происхождение* zaoberá Andrej Škoviera.

Larisa L. Ščavinskaja vo svojej stati *Библиотека Мукачевского монастыря в середине XIX столетия* ponúka historický pohľad na knižničný fond polovice

19. storočia Mukačevského kláštora sv. Mikuláša na Černečej hore.

Lingvisticke sú zamerané príspevky F. B. Uspenského, Márie Koškovej a Ján Doruľa. Historicko-onomastický príspevok Fedora B. Uspenského *Кнут Могучий и славянский мир: из истории выбора династического имени в Средние века* pátra po slovanských historických súvislostiach, ktoré ovplyvnili či podmienili výber panovníckeho mena vládcu Škandinávie v 11. storočí. Mária Košková sa v referáte *Семантические аспекты понятия «святой» и их лексикографическая интерпретация* zameriava na interpretáciu pojmu *svätý* vo výkladových slovníkoch súčasného slovenského jazyka a na potrebu jej aktualizácie. Problematike liturgického jazyka sa venuje Ján Doruľa v štúdiu *Словацкий язык и язык Кралицкой библии в евангелической церкви в Словакии*, v ktorej prezentuje výsledky výskumu slovensko-českých jazykových vzťahov na úrovni liturgického jazyka slovenských evanjelikov augsburského vyznania, ktorí od 16. storočia až do roku 1992 používali pri slávení obradov tzv. bibličtinu. Túto analogickú prirôvnáva k cirkevnej slovančine, ktorá takisto dodnes popri národnom jazyku plní funkciu liturgického jazyka v prostredí katolíkov byzantsko-slovanského obradu.

Ella G. Zadorožňuková poukazuje na prirodzenú závislosť jazyka od historických a ideologických procesov v stati *Революции с определениями: поступь истории и динамика нарративов*. Dokazuje to na príklade naratívov, ktoré predchádzali alebo sprevádzali tzv. nežné revolúcie v Európe.

Svorad Zavarský prezentuje príspevok *De imitatione Christi Фомы Кемпийского в славянском мире*, v ktorom sa zameriava na výskum prekladovej tradície a nábožensko-kultúrneho pôsobenia známeho diela duchovnej literatúry od Tomáša Kempenského, pričom sa usiluje poukázať na jeho význam pre komparatívnu slavistiku, ako aj pre štúdium latinskej kultúry v slovanskom prostredí.

Hudobný historik, Ladislav Kačic, svoju pozornosť upriamil na uplatňovanie sa tzv. vernakulárnych jazykov v činnosti rehoľných spoločenstiev (františkáni, jezuiti, piaristi) na Slovensku v 17.-19. storočí (*Вернакулярные языки в деятельности некоторых церковных орденов в Словакии (францисканцы, иезуиты, пиаристы) в XVII – XIX вв.*). Používanie týchto jazykov sa týkalo takých oblastí, ako bola kázňová tvorba, školské divadlo a hudba, ktorej sa venoval osobitne. Hana Urbancová v príspevku s názvom *Печатные источники духовных песен и их отражение в традиционном пении* rozoberá problematiku tlačených predloh duchovných piesní a ich recepcie v tradičnom speve.

Tematike mariánskej úcty na Slovensku sú venované dva príspevky: *Божья Матерь Семи Скорбей и нация: создание словацкой национальной истории в гомилиях религиозного праздника*, v ktorom Alexander Bielicki, doktorand Univerzity v Oslo, svoju pozornosť sústredil na analýzu textov vybraných homílií slovenských katolíckych duchovných prednesených na sviatok Sedembolestnej Panny Márie (15. septembra) - patrón-

ky Slovenska. Angela Škovierová vo svojom príspevku *Почитание Девы Марии в Словакии и его отражение в проповедническом творчестве Д. Мокоша* takisto upriamila pozornosť na osobitnú úctu k Matke Božej v kresťanskej cirkvi na Slovensku a demonštrovala to na materiáli rukopisných mariánskych kázni františkánskeho kazateľa Dominika Mokoša (1718-1776).

Patrónku Bielorusov, svätú Jevfrosiniju, ako literárny námet, tému, motív a symbol bieloruskej literatúry od najstarších čias až po súčasnosť predstavuje Ivana Džundová v príspevku s názvom *Покровительница Белоруссии Евфросиния Полоцкая и её образ в истории белорусской литературы*.

Z kategórie literárnovedných a literárnohistorických publikácia ponúka štúdie Erika Brtáňovej, Viery Žemberovej a Ludmily Širokovovej. Erika Brtáňová (*Повседневная религиозность в литературном творчестве авторов-евангеликов XVIII в.*) skúma z pohľadu literárnej vedy a histórie to, ako sa každodenná zbožnosť odráža v náboženskej tvorbe slovenských evanjelikov v 18. storočí. Viera Žemberová sa v príspevku *Художественная литература и национальная культура (литературоведческие и этносоциологические взаимосвязи)* venuje počiatkom i postupnému rozvoju slovenskej národnej kultúry v kontexte výrazových premien umeleckej literatúry. Ludmila Široková v štúdiu *Принципы повествования в прозе В. Шуклы и у В. Шукшина* zasa porovnáva rozprávačské postupy dvoch prozaikov, diela ktorých odzrkadľujú svet slovenskej a ruskej spoločnosti na pozadí ideologických a umeleckých procesov v druhej polovici 20. storočia.

Stručný prehľad jednotlivých referátov napovedá, že zborník, ktorý obsahuje 25 príspevkov, má široký a tematicky pestrý záber s interdisciplinárnym prienikom. Prezentuje výsledky nielen domácich, ale aj medzinárodných výskumov. Nemožno teda pochybovať, že publikácia sa usiluje čitateľovi – laikovi i odborníkovi ponúknuť komplexný vedecký pohľad na problematiku vzťahov medzi slovanským Východom a Západom i objasnenie miesta tradičnej slovanskej kresťanskej kultúry v kontexte starších i súčasných slovanských, európskych i celosvetových kultúrnych a civilizačných procesov.

Božena Pecuchová

JAKUBOWICZ, M.: Drogi słów na przestrzeni wieków. Zarys słownika motywacji semantycznych na materiale przymiotników słowiańskich odziedziczonych z prasłowiańszczyzny.

Warszawa : Slawistyczny Ośrodek
Wydawniczy 2010. 375 s.

Recenzovaná publikácia vznikla ako habilitačná práca Marioly Jakubowiczovej, vedeckej pracovníčky

krakovského oddelenia Ústavu slavistiky Poľskej akadémie vied, členky autorského kolektívu Praslovanského slovníka (*Słownik prasłowiański*) ako lexikografického diela majúceho za cieľ rekonštrukciu praslovanského lexikálneho fondu; dôležitým aspektom výskumnej práce v tejto oblasti je aj rekonštrukcia východiskového významu a sémantického vývinu praslovanských lexém.

Monografia pozostáva z dvoch častí. Prvá časť (*Zagadnienia teoretyczne*) obsahuje štyri kapitoly venované rôznym teoretickým otázkam súvisiacim s možnosťami diachrónneho výskumu lexikálnej sémantiky. – Prvá kapitola (*Znaczenie i jego zmiany*, s. 15 – 34) rieši problematiku vymedzenia lexikálneho významu a metód výskumu sémantických zmien, pričom autorka venuje zvláštnu pozornosť pojmu sémantickej motivácie. – Druhá kapitola (*Rekonstrukcja znaczenia prasłowiańskiego*, s. 35 – 58) poukazuje na problémy prajazykovej rekonštrukcie. V súčasnosti prevláda názor, že rekonštruované prajazyky sa podstatnejšie neodlišovali od dnešných živých jazykov, t. j. takisto existovali v konkrétnom čase a priestore, členili sa na rôzne nárečia, vyvíjali sa a pod. Pokiaľ ide o teoretické aspekty či princípy rekonštrukcie písomne nedoložených jazykov, M. Jakubowiczová konštatuje, že odborná literatúra v tejto oblasti je veľmi skromná; väčšia pozornosť sa navyše venuje formálnej stránke rekonštruovaných výrazov ako ich sémantike. V tejto časti si autorka všíma, ako sa rieši problém sémantizácie praslovanských výrazov v slovanskej etymologickej lexikografii; zároveň rozlišuje niekoľko úrovní rekonštrukcie pôvodného významu praslovanských lexém (význam rekonštruovaný na základe ich kontinuantov reálne doložených v jednotlivých slovanských jazykoch; štruktúrny, resp. slovotvorný význam, ktorý možno určiť v prípade výrazov utvorených v praslovančine; etymologický význam rekonštruovateľný pre výrazy zachované ešte z indoeurópskeho obdobia). – V tretej kapitole (*Zagadnienia przymiotnika prasłowiańskiego*, s. 59 – 70) sa autorka zamýšľa nad genezou praslovanských adjektív ako osobitného slovného druhu, pričom tu vyčleňuje tri skupiny (adjektíva vzniknuté z pôvodných slovesných prídastí, majúce rovnaký koreňový vokalizmus ako príslušné slovesá; adjektíva odvodené od slovesných koreňov, avšak s odlišným ablautom; adjektíva utvorené od menných koreňov). – Štvrtá kapitola (*Paralele rozwoju semantycznego*, s. 71 – 87) prináša prehľad doterajších prác z oblasti sémantického vývinu, ktoré môžu byť koncipované primárne onomaziologicky (t. j. skúma sa motivácia výrazov pomenúvajúcí rovnaký jav, patriacich do rovnakého sémantického okruhu a pod.) alebo semaziologicky (významový vývin určitého slova, resp. jeho slovotvorného hniezda).

Vlastné jadro publikácie tvorí jej druhá časť (*Analiza materialu*). Úvodná, v celkovom poradí piata kapitola (*Materiał badawczy i sposób jego analizy*, s. 91 – 102) prináša prehľad lexikografických prameňov využitých na excerptiu skúmaných adjektív, ako aj informácie o spracovaní nasledujúcej kapitoly.

V šiestej kapitole (s. 103 – 298) sa analyzujú praslovanské adjektíva patriace do sémantického poľa VLAST-

NOSTI ČLOVEKA (*cechy człowieka*), v rámci ktorého autorka ďalej vyčlenila 16 parciálnych mikropolí, označených aj ako pojmové skupiny (*grupy pojęciowe*; rovnako je nazvaná i táto kapitola monografie). Každé mikropole je zastúpené dvoma pojmami, ktoré možno označiť ako opozitné; celkovo sa teda analyzuje 32 pojmov: DOBRÝ – ZLÝ, MILÝ – NEPRÍJEMNÝ, PEKNÝ – ŠKAREDÝ, VYSOKÝ – NÍZKY, TUČNÝ – CHUDÝ, SILNÝ – SLABÝ, ZDRAVÝ – CHORÝ, MLADÝ – STARÝ, RÝCHLÝ – POMALÝ, PRUDKÝ – POKOJNÝ, VESELÝ – SMUTNÝ, PRÍSNY – MIERNY, ODVÁŽNY – BOJAZLIVÝ, HRDÝ – POKORNÝ, USILOVNÝ – LENIVÝ, MÚDRY – HLÚPY. Uvedeným pojmom sú venované samostatné podkapitoly, v ktorých sa uvádzajú jednotlivé praslovanské lexémy vyjadrujúce daný pojem. Informácia o nich obsahuje charakteristiku ich etymologického a štruktúrneho významu (porov. vyššie), charakteristiku významu rekonštruovaného na základe ich kontinuantov v slovanských jazykoch (práve tento význam, ktorý môže byť odlišný od významu etymologického, poslužil ako východisko pre zaradenie výrazu do toho-ktorého sémantického poľa), ako aj údaje o sémantických inováciách, ktoré nastali v jednotlivých slovanských jazykoch. V závere podkapitoly sa uvádza koncízny prehľad významových zmien, ku ktorým došlo pri analyzovaných lexémach.

Siedma kapitola (*Słownik zmian semantycznych*, s. 299 – 336) synteticky prezentuje analyzovaný materiál v podobe dvoch slovníkov či indexov. Prvý z nich je usporiadaný onomaziologicky, t. j. heslovými výrazmi sa stalo 32 pojmov zastupujúcich 16 skúmaných mikropolí (porov. vyššie); v jednotlivých heslách sa uvádzajú pojmy, ktoré sú ich motivačnými východiskami, a lexémy, ktoré ich vyjadrujú; napr. DOBRÝ – 1. pozícia: PRISPÔSOBENÝ (**dobrъ*, **lěpъ*, **godъnъ*), USPORIADANÝ (**řadъnъ*, **redъnъ*, **ladъnъ*); 2. výzot: PEKNÝ (**krasъnъ*), FAREBNÝ (**krasъnъ*), LESKLÝ (**bolъgъ* [výraz uvedený s otáznikom]); 3. fyzické vlastnosti: VEĽKÝ (**bol'ъbъ*, **drěčъnъ*), SILNÝ (**bol'ъbъ*, **drěčъnъ*, **čilъ*), ZDRAVÝ (**čilъ*), POHYBLIVÝ (**dělъnъ*, **chytrъ*), RÝCHLÝ (**chytrъ*)... Druhý index je usporiadaný podľa východiskových pojmov, za ktorými sa uvádzajú pojmy nimi motivované a prislúšné praslovanské lexémy, napr. SILNÝ (v skupine príznakov fyzickej výkonnosti): DOBRÝ (**bol'ъbъ*, **drěčъnъ*, **čilъ*), VYSOKÝ (**bol'ъbъ*, **dъžъ*, **golъmъ*, **velъ*/*velikъ*), TUČNÝ (**debelъ*, **sporъ*, **toğъ*, **jedrъ* [výraz uvedený s otáznikom]), ZDRAVÝ (**storbъ*, **řodъ*, **krěpъkъ*), STARÝ (**starъ*)...

Ďalej nasleduje resumé (*Podsumowanie*, s. 337 – 354), v ktorom autorka bilancuje výsledky svojej analýzy. Opätovne poukazuje na rôznu mieru hypotetickosti rekonštruovaného sémantického vývoja, zamýšľa sa nad príčinami významových posunov v analyzovanom materiáli a uvažuje o perspektívach ďalšej výskumnej práce v tejto oblasti, ako aj o možnostiach využitia získaných poznatkov pre potreby rekonštrukcie zodpovedajúcich fragmentov jazykového obrazu sveta či axiologicky orientovaných výskumov. Záver práce (s. 355 – 375) tvorí register obsahujúci vyše 130 praslovanských lexém (s prípadnými sufixálnymi variantmi) analyzovaných v publikácii, ako aj zoznam skratiek a použitej odbornej literatúry.

Čitateľa môže azda trochu prekvapíť, že M. Jakubowiczová použila v podtitule svoje publikácie charakteristiku „náčrt slovníka“ (*zarys słownika*); autorka je tu podľa nášho názoru až príliš skromná. Jej skromnosť nepochybne súvisí s celkovým charakterom analyzovaného lexikálneho materiálu: M. Jakubowiczová na viacerých miestach pripomína, že naše poznanie praslovanskej lexickej je značne fragmentárne, v dôsledku čoho rekonštrukcia jej pôvodu a sémantického vývinu zostáva značne hypotetická a treba k nej pristupovať s náležitou opatrnosťou. Doložený lexikálny materiál slovanských jazykov, ktorý slúži ako východisko pre takúto rekonštrukciu, neraz pripúšťa rôzne interpretácie; porov. napr. autorkino upozornenie, že na základe kontinuantov psl. **chudъ* možno rekonštruovať niekoľko rôznych východiskových významov, no keďže slovo nemá spoľahlivý etymologický výklad, sotva sa dá konštatovať prvotnosť niektorého z nich (porov. s. 115). Nazdávame sa, že prípady tohto druhu môžu niekedy viesť k úvahám o ďalších interpretačných možnostiach. Napr. psl. **prikъ*, zaradené do sémantického mikropoľa MILÝ – NEPRÍJEMNÝ, autorka charakterizuje ako výraz bez spoľahlivej etymológie („etymologia niepewna“, s. 132) a etymologický význam slova hodnotí ako nejasný; pokiaľ ide o význam rekonštruovaný na základe kontinuantov, uvádza sa tu skvencia „strmý“ > „náročný, ťažký; ťažko znesiteľný“ > „neprijemný“ (v origináli „stromy“ > „trudny; uciążliwy“ > „nieprzyjemny“, tamže). Ak by sme však vychádzali zo staršej hypotézy švédkeho indoeuropeistu H. Peterssona, v zmysle ktorej je psl. **prikъ* utvorené na základe predložky **pri* a ablautového variantu indoeurópskeho koreňa *(s)ker- „rezať“, potom by sa tu dalo uvažovať o etymologickom význame typu „rezať; režúci“, ktorý sa mohol stať východiskom pre menej priamočiaru sémantickú evolúciu v smere „režúci“ > „ostrý“ > „(chuť)ovo neprijemný“ > „prísny“, resp. (v inom smere) „rezať“ > „(ostro) zrezaný, strmý“ (porov. Петлева, И. П.: Этимологические заметки по славянской лексике. XIV. In: Этимология 1983. Москва 1985, s. 43 – 45; tam i možné slovotvorné, resp. sémantické paralely psl. **prikъ* v slovanských jazykoch a ďalšia literatúra). – Eventuálne pripomienky tohto druhu však nemenia nič na tom, že rekonštrukcie sémantického vývinu analyzovaných praslovanských adjektív, ktoré autorka predkladá v recenzovanej publikácii, obohacujú naše poznanie slovanskej sémantiky; môžu sa nepochybne stať solidným východiskom nielen pre prípadné alternatívne pohľady na sémantický vývin jednotlivých lexém, ale aj pre širšie koncipované úvahy o metodológii výskumov v tejto oblasti a najmä o „technických“ spôsoboch prezentácie ich výsledkov v podobe syntetizujúcich slovníkov sémantickej motivácie či sémantických zmien, predstavujúcich špecifický žáner diachrónej lexikografie.

Ako azda vyplýva i z našej stručnej informácie, monografiu M. Jakubowiczovej možno charakterizovať ako hodnotnú publikáciu, ktorá akiste zaujme nielen slavistov, ale aj predstaviteľov ďalších filologických odborov pôsobiach v oblasti diachrónej sémantiky, sémantickej typológie či vlastnej etymológie. Na záver možno len vy-

sloviť želanie, aby recenzovaný slovník sémantickej motivácie poslužil ako inšpirácia pre ďalšie práce podobného typu, ktoré by boli venované analogickej analýze rôznych lexikálno-sémantických poli.

Lubor Králik

Invenčná a inšpiratívna práca

o nárečovej slovotvorbe

(HLUBINKOVÁ, Z.: Tvoření slov ve východomoravských nářečích. Brno: Masarykova univerzita 2010. 276 s.)

Termín *derivatológia* sa v staršej jazykovednej literatúre i v slovníkoch cudzích slov najčastejšie (trocha zavšeobecňujúco) vykladá ako *nauka o tvorení (odvodzovaní) slov*. Novšie sa prezentuje ako jazykovedná disciplína, ktorá študuje fungovanie princípu slovotvornej motivácie v lexikálnej zásobe a v jazyku ako celku (tak napr. v prácach Juraja Furdíka). Na miesto derivatológie, resp. slovotvorby v systéme jazyka nie sú názory lingvistov totožné či jednotné. Výsledkom tvorenia slov sú pomenovacie jednotky, slová, a preto sa tvorenie slov (tradične) zaraďuje do lexikológie. Na základe toho, že tvorenie slov sprevádzajú či charakterizujú aj zmeny ich morfológickej stavby (obmieňajú sa formy východiskového slovného tvaru) sa však derivatológia pokladá aj za súčasť morfológie. Morfológia ako náuka o tvaroch slov sa potom člení na lexikálnu a flektívnu morfológiu, pričom *lexikálna morfológia/morfematika* sa zaoberá tvarovým tvorením slov ako pomenovacích jednotiek a *flektívna morfológia/morfematika* tvarmi tvarov vo výpovedi. Autorka výraznej monografie o slovotvorbe východomoravských nárečí Zuzana Hlubinková mala navyše ako členka kolektívu dialektológov brnianskej pobočky Ústavu pro jazyk český ČAV, ktorý pripravoval *Český jazykový atlas*, dostatok teoretických poznatkov i empirických skúseností s prípravou jazykovozemepisných prác či projektov; v svojej teoreticky i metodologicky plodotvornej a materiálovo bohatej práci preto akcentovala aj tieto výskumné postupy či aspekty. Atribút areálovosti je totiž najvýraznejším špecifickým atribútom dialektológie, ktorý možno najpreukáznejšie prezentovať pomocou metód jazykového zemepisu. Cieľom jej práce bolo „postihnúť slovotvorbu východomoravských nárečí ako systém vnútorne spätý s ohľadom na jazykovozemepisnú situáciu“ (s. 14, 238). Zároveň sa usilovala postihnúť tie špecifické javy, ktorými sa tvorenie slov na skúmanom území odlišuje od tvorenia slov v spisovnom jazyku (v spisovnej češtine).

Autorka v svojej monografii teda spracúva a prezentuje (slovotvorný) nárečový materiál z istej vymedzenej oblasti. *Východomoravské územné nárečia* (tradičné teritoriálne dialekty) predstavujú a reprezentujú jeden zo štyroch (resp. piatich) základných nárečových makroareálov v oblasti českého jazyka. Tento makroareál (v terminológii

gii autorky aj *nárečová skupina*) zaberá široký pás vo východnej časti Českej republiky. Na západe susedí so *stredomoravským*, na severe so *sliezskym makroareálom*. Jeho východná hranica splyva so štátnou hranicou Slovenska, na juhozápade ho vymedzuje štátna hranica s Rakúskom. Východomoravské nárečia pokrývajú národopisnú oblasť Valaška a Slovácka. V texte práce i na príslušnej mapke sa prirodzene vyčleňujú aj ďalšie podskupiny (jednotlivé nárečové areály), no ich vymenúvanie v tomto texte (pri tejto príležitosti) nie je prvoplánovo relevantné. Tzv. *kopaničiarske dialekty* (úzky pruh obcí severovýchodne a východne od Strážnice) tvoria oblasť, ktorá bola novšie kolonizovaná zo Slovenska; autorka ich do svojho výskumu nezaraďila.

Základným javom, ktorý podľa autorky vydeľuje východomoravské nárečia z komplexu nárečí českého národného jazyka (a celkom prirodzene sa vyskytuje aj v dokladovom materiáli ilustrujúcom slovotvorné výklady), je „uchovanie pôvodných monofongov *y/i* (*mýn*) a *ú* (*múka*)“ (s. 21). Ďalšie uvedené hláskoslovné a morfológické znaky (napr. zachovanie skupiny *-šě-* [*ešeč*], tzv. moravská krátkosť [*mak, blato, březa*], výskyt zvrtného *sa*, využívanie superlatívnej predpony *naj-* a pod.) sa v zásade vymenúvajú aj v iných opisoch skúmanej oblasti, napr. v diele Jaromíra Běliča *Nástin české dialektologie* z r. 1972 (o tomto titule sme publikovali recenziu r. 1973 v 24. ročníku *Jazykovedného časopisu*), vo veľkom hesle o východomoravských nárečiach z pera Stanislavy Kloferovej zaradenom v *Encyklopedickom slovníku češtiny* (ďalej aj EŠČ) z r. 2002 i v ďalších štúdiách českých (moravských) dialektológov. Inak vývin českej nárečovej slovotvorby ako jazykovednej disciplíny, cieľ a metódy práce, získavanie nárečového materiálu pomocou dotazníkov i ďalšie relevantné východiskové údaje predstavuje Zuzana Hlubinková v koncízne koncipovanom úvode svojej monografie. Zdôrazňuje, že podobne ako jej „priamy predchodca“ Karel Fic v (rukopisnej) dizeračnej práci *Tvoření slov v hanáckých nářečích* z r. 1984 na nárečový materiál aplikuje modernú slovotvornú teóriu Miloša Dokulila. (Dvakrát sa odvoláva na jeho prácu z r. 1986, no tá v zozname literatúry chýba.) Pri analýzach v teréne (pomocou dotazníka) získaného reprezentačného nárečového materiálu, zastupujúceho všetky slovné druhy, inšpiratívne vysvetľuje *onomaziologické kategórie*, t. j. klasifikačné jednotky slovotvorného systému zjednocujúce motiváty s rovnakým slovotvorným významom (onomaziologickou štruktúrou) a s rovnakým typom slovotvorného základu (napr. všetky slová pomenávajúce osoby vykonávajúce dej vyjadrený slovesným slovotvorným základom, patria do onomaziologickej kategórie činiteľských názvov).

Súbory onomaziologických kategórií na zoskupujú do *typov onomaziologických kategórií* podľa toho, či pri vzniku motivovaného slova dochádza k zmene významu, k obmene významu alebo k zmene syntaktickej funkcie (zmena slovného druhu) bez zmeny významu. Na základe toho autorka monografie rozoznáva tri základné typy onomaziologických kategórií, a to mutačný, transpozicičný a modifikačný, a dva špecifické – reprodukčný a integ-

račný typ. Možno vari pripomenúť, že rovnaké triedenie či členenie sa uplatňuje aj v slovenskej slovotvorbe. (V zozname literatúry sa zaregistrúva aj posmrtné vydaná monografia Juraja Furdíka z r. 2004.)

Termínom *mutácia* sa označuje tvorenie nových pomenovaní na základe výraznej zmeny významu motivanta, pričom môže, ale nemusí dôjsť k slovnodruhovej zmene; ide o vzťah medzi dvoma pojmovými kategóriami. Mutácie sa vo východomoravských nárečiach využívajú pri derivovaní konateľských a činiteľských mien, mien podľa príslušnosti, názvov prostriedkov činnosti, názvov výsledkov deja, názvov miest a názvov nositeľov vlastnosti. Pri tejto príležitosti pochopiteľne nemožno uvádzať doklady či príklady na všetky autorkou zaregistrované a prezentované typy slovotvorných kategórií. Iba „ukážkovo“ naznačíme, že napr. pri derivovaní substantív zo substantív vznikajú konateľské mená (s. 31); pri odvodzovaní sa uplatňujú okrem iných aj sufixy *-ník* a *-ať/-ár*, dobre známe aj v slovenských nárečiach i v spisovnom jazyku. V skúmaných nárečiach je napr. variant *-ať* doložený v dvojslabičných názvoch (*zvonár, mliekař, domkař* a pod.), s variantom *-ár* sa spájajú trojslabičné mená (napr. *potkovár, kominár, hospodár*).

Transpozícia je onomaziologická kategória, pri ktorej dochádza k zmene motivátu, pričom sa lexikálny význam nemení; ide teda o prenos do inej pojmovej kategórie, čím nastáva spredmetnenie vlastnosti. Podľa zistení autorky monografie sa transpozíčné kategórie manifestujú pri tvorení názvov dejov, vlastností, názvov okolností alebo nositeľov okolnostných príznakov (porov. s. 30).

Modifikácia je typ onomaziologickej kategórie, pri ktorej sa sémantická štruktúra už existujúceho pomenovania obohacuje o ďalší sémantický príznak; k jestvujúcej pojmovej kategórii sa pridáva doplnujúci príznak, a to bez zmeny slovného druhu. Možno iba súhlasiť so zistením autorky, ktorá v rámci modifikačných kategórií vyčleňuje hromadné názvy, názvy jednotlivín, prechýlené mená i zdobené a zveličené mená.

Prínosom a pozitívom monografie sú dvojfarebné mapy, na ktorých sa zobrazujú slovotvorné rozdiely v rámci jedného slova (pojmu). Takýchto máp (každú z nich doplnia aj jej popis a výklad) je 82; do textu sa zaraďujú tak, aby boli čo najbližšie problematike, ktorej sa týkajú. Všetkých 13 autorkou osobne preskúmaných obcí z územia východomoravských nárečí je aj súčasťou siete bodov *Českého jazykového atlasu*; na podkladovej mape sú ich názvy označené skratkami. Treba poznamenať, že v popisoch a výkladoch niektorých máp sa uvádzajú aj údaje z III. (slovotvorného) zväzku *Atlasu slovenského jazyka* (1978), ktorý autorsky pripravil Ferdinand Buffa. Tak je to napr. pri mapách č. 2 a 3, zobrazujúcich zemepisné rozšírenie sufixu *-isko* (slová *strišiče* a *hnojíště*). Inak v hesle o skúmaných nárečiach v EŠČ sa uvádza, že „výrazným spoločným rysem slovotvorným je dominantní postavení sufixu *-isko*“ (s. 402), no mapa č. 3 (*hnojíště*, s. 41 v monografii) toto konštatovanie neodobruje: vo všetkých trinástich lokalitách je doložená podoba *hnojíště* a iba v troch sa popri nej zaregistrúva aj podoba *hnojisko*.

Veľmi precízne je v práci Z. Hlubinkovej spracované tvorenie nárečových slovies. Z aspektu slovenskej slovotvorby sa trochu netradične píše o „slovesách *i-kmeňových* odvodených od *a-kmeňových*“ (napr. *skákat – skočit*; s. 164). Tieto tematické morfémy (témy) sú neplnovýznamové; ich funkciou je zaraďovať sloveso do konjugáčného typu a pripájať gramatické morfémy k tvarotvornému základu slovesa. Pri tvorení slov sa pred niektorými príponami sa táto téma ako súčasť slovotvorného základu ponecháva (*uč-i-t' → uč-i-tel'*), pred inými nie (*pracov-a-t' → pracov-ník*; porov. Furdík, 2004, s. 158). Z takýchto marginálií pripomenieme už len jednu: pri výkladoch o adaptácii prevzatých substantív (s. 103) sa uvádza aj názov *egrešla*, a predpokladá sa, že vznikol „úpravou“ maďarského slova *egres*. Všetky slovenské „etymologizujúce“ slovníky (napr. *Slovník spisovného jazyka slovenského* A. Jánošíka a E. Jónu zo 40-tych rokov 20. storočia, I. zväzok *Historického slovníka slovenského jazyka* z r. 1991, *Veľký slovník cudzích slov* M. Šalingovej z r. 1997) však uvádzajú, že slovo *egreš* pochádza z latinčiny.

Nezvyčajne rozsiahly je zoznam literatúry (s. 256–262), ktorý dovoľuje predpokladať, že nie je iba zoznamom v monografii využitých (použitých) titulov, ale môže poslúžiť aj ako zoznam odporúčanej literatúry. Medzi prílohy autorka zaradila abecedne zoradený register prefixálnych, prefixálno-konverzných, prefixálno-sufixálnych, sufixálnych a konverzných formantov doložených v práci, dve nárečové ukážky súvislých textov a podľa výkladov o nárečovej slovotvorbe jednotlivých slovných druhov usporiadaný zoznam 82 máp.

Vydanie vzorovej monografie o tvorení slov vo východomoravských nárečiach Zuzany Hlubinkovej nepochybne otvára novú kapitolu z aspektu jazykového zeme-pisu interpretovanej slovotvorby v českej dialektológii. Niet sporu o tom, že svojou premyslenou koncepciou a jej adekvátnou realizáciou inšpiruje a podnecuje, vyzýva nasledovníkov. Treba dúfať, že výpovedná sila tohto diela presvedčí aj slovenských dialektológov o tom, že vydaním III. zväzku *Atlasu slovenského jazyka* sa invencia a možnosti lingvistickej geografie a nárečovej slovotvorby na Slovensku nevyčerpali. Viaceré slovenské nárečové areály, v ktorých sa reflektujú výsledky kontinuitne vývinových a nových dynamických vnútrojazykových aj mimojazykových zmien i mnohoaspektových kontaktov a interferencií, sa na podobný bádateľský a edičný čin priamo ponúkajú.

Ivor Ripka

Slovenská slavistika včera a dnes.

Ed. Peter Žeňuch. Bratislava:

Slovenský komitét slavistov a Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2012. 268 s.

Kolektívna monografia *Slovenská slavistika včera a dnes* zostavená Petrom Žeňuchom predstavuje príspevky a štúdie, ktoré osvetľujú problematiku vzťahov

slovenského jazyka a kultúry k iným slovanským i neslovanským jazykom a kultúram. Zborník zostavovateľ rozdelil podľa tematiky a problému skúmania do piatich kapitol. Na zostavení obsahu monografie sa podieľali mnohí súčasní slovenskí odborníci z viacerých vedných odborov, ktoré sa v súčasnosti venujú výskumom v oblasti slovenskej slavistiky. Príspevky prezentujú nielen vývin slovenskej slavistiky v aktuálnom období, ale upozorňuje aj na potreby projektovaného interdisciplinárneho výskumu v akademickom i vysokoškolskom prostredí v súčasnosti. Spoločným menovateľom je presvedčenie, že slovenská slavistika zohráva významné miesto v domacom, ale aj v medzinárodnom výskume a predstavuje neoddeliteľnú súčasť kultúrneho poznania aktuálnych procesov v národnej spoločnosti a jej uplatnenia sa v integrujúcej sa Európe.

Publikácia sa tak vníma aj ako komplexná monografická práca, ktorá dobre poslúži pri orientácii v aktuálnych otázkach slavistického výskumu, pri osvetľovaní spoločensky aktuálnych tém v oblasti vzťahov medzi slovanskými a neslovanskými jazykmi a kultúrami. Môže slúžiť aj ako príručka pre odborníkov i pre štúdium v jednotlivých vedných disciplínach, najmä v oblasti jazykovednej slavistiky, literárnovednej slavistiky, slavistickej historiografie s archaológiou a folkloristiky s etnológiou.

Prvá kapitola s názvom *Inštitucionalizovaný slovenský slavistický výskum* obsahuje tri štúdie, ktoré sa venujú problematike slovenskej slavistiky a jej inštitucionalizácii. Peter Žeňuch v úvodnom príspevku vysvetlil stav a perspektívy slovenskej slavistiky, opísal dejiny a prácu inštitúcií ako Slovenský komitét slavistov a Slavistický ústav Jána Stanislava SAV. V príspevku na základe archívnych dokumentov, zápisníc a korešpondencie z archívu Slovenského komitétu slavistov zhodnotil slavistický výskum na Slovensku, opísal vznik a vývin slovenskej slavistiky od založenia Slovenského výboru slavistov až po vznik Slovenského komitétu slavistov a založenie samostatného vedeckovýskumného a vedecko-organizačného pracoviska v rámci Slovenskej akadémie vied – Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV. Cenným príspevkom je štúdia *Inštitucionalizácia slovenskej slavistiky*, v ktorej Ján Doruľa objasnil situáciu a udalosti súvisiace koncepciou a programom jazykovedného slavistického výskumu na Slovensku. Osobitne sa venoval otázkam súvisiacim s prípravou a priebehom 11. medzinárodného zjazdu slavistov, ktorý sa uskutočnil v réžii Slovenského komitétu slavistov. Doruľa konštatuje dôležitosť budovania slovenskej inštitucionálnej slavistickej základne a spoločenskú potrebu i naliehavosť výskumu vzťahov slovenského jazyka a kultúry s inými slovanskými i neslovanskými jazykmi a kultúrami a napojenie týchto výskumov na komplexný slavistický výskumný program. Katarína Žeňuchová v štúdiu *Slovenská slavistika na stránkach časopisu Slavia Slovaca* podáva obraz o etablovaní sa slovenského slavistického časopisu vydávaného od roku 1966 ako reprezentatívneho orgánu slovenskej slavistiky. K. Žeňuchová objasnila koncepciu i obsahovú náplň jednotlivých štúdií publikovaných v časopise od začiatku až po dnes.

Druhá kapitola s názvom *Zo slavistickej jazykovedy* ponúkla priestor pre štúdie a hodnotenia, ktoré prezentujú aktivity a výsledky jednotlivých ústavov alebo katedrií na slovenských univerzitách, ktoré sa zapájajú do slavistického výskumného programu. V príspevku *Slavistická tematika vo výskume Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV* Pavol Žigo prezentoval výskumné práce a aktivity v oblasti slavistiky, ktoré sa uskutočňujú na pôde jazykovedného pracoviska Slovenskej akadémie vied. *Jazykovednú slavistiku na Katedre slovanských filológií FF UK v Bratislave* predstavila Mária Dobříková. Juraj Vaňko v príspevku *Slavistické disciplíny a slavisticky orientovaný výskum na FF UKF v Nitre* zhodnotil kvalitu vzdelávania a pozíciu slavistického bádania na Katedre slovenského jazyka a Katedre rusistiky v Nitre. Júlia Dudášová-Kriššáková charakterizovala činnosť katedry slavistiky ako osobitného pedagogického a vedeckého pracoviska Prešovskej univerzity v Prešove a prezentovala aj publikácie a konferencie, ktoré podporujú aktivity smerované k výskumu slovenskej slavistiky. Táto kapitola zahŕňa aj príspevok o bielorusko-slovenských jazykových kontaktoch s názvom *Slovensko-bieloruské vzťahy: stav a perspektívy výskumu*.

V kapitole *Zo slavistickej literárnej vedy* je zaradená štúdia Dany Hučkovej *Slovenská literárnovedná slavistika po roku 1993*, v ktorej charakterizuje literárnovedné časopisecké a literárnovedné slavistické publikácie a výskumy. Jozef Hvičš vo svojom príspevku osvetľuje situáciu *Literárnovednej slavistiky na Univerzite Komenského po roku 1990*. Kapitulu uzatvára príspevok Viery Žembovej, ktorá sa téme venuje z hľadiska *Literárnovednej slovakistiky v slavistickom výskume od deväťdesiatych rokov (marginália z ruskej literárnovednej slovakistiky)* a opisuje štúdium slovakistiky v ruskom prostredí.

Obraz o slavistickej historiografii podávajú autori štvrtej kapitoly Martin Hetényi a Peter Ivanič. V štúdiu *K výskumu cyrilo-metodskej problematiky na Slovensku po roku 1993* sa zameriavajú predovšetkým na práce z problematiky cyrilo-metodského kultúrneho odkazu. Vladislav Grešlík v rámci tejto kapitoly prezentuje výsledky výskumov ikon na východnom Slovensku, ktoré predstavujú súčasť umenia cirkvi byzantského obradu na Slovensku.

Poslednú kapitolou s názvom *Zo slavistickej folkloristiky a etnológie* otvára štúdia Zuzany Profantovej s podtitulom *Slovenská slavistická folkloristika po roku 1993 (po 11. medzinárodnom zjazde slavistov v Bratislave)*. V štúdiu objasňuje politickú a spoločenskú situáciu, ktorá podmieňuje transformáciu vedy a výskumu a zároveň prezentuje aj publikačné výsledky a projekty v oblasti etnologických a folkloristických výskumov na Slovensku. Viera Gašparíková v štúdiu *Z dejín slovenskej slavistickej folkloristiky* zdôrazňuje aktuálnosť výskum ľudovej prózy a komparatívny aspekt etnologických výskumov prezentuje štúdia H. Hlôškovej a M. Paríkovej s názvom *Slavistická problematika v dejinách Katedry etnológie a kultúrnej antropológie FF UK v Bratislave*. Hudobnú problematiku v rámci slavistickej folkloristiky a etnológie ozrejmuje Hana Urbancová v príspevku *Slavistický aspekt*

slovenskej etnomuzikológie. Venuje sa v ňom pôvodu, východiskám a špecializácii slavisticky orientovaného etnomuzikologického výskumu. Kolektívnu monografiu uzatvára štúdia Mojмира Benžu *Slavistické výskumy v slovenskej etnológii*, ktorá sa venuje slavisticky orientovanej publikačnej produkcii slovenskej etnológie za obdobie od roku 1993.

Predkladaný monotematický súbor štúdií je prínosný najmä z hľadiska systematickosti a komplementárnosti pohľadov na danú problematiku. Obsahuje štúdie, ktoré osvetľujú tmavé miesta vývinu slovenskej slavistiky, zhodnocuje a prináša nové poznatky z oblasti súčasných dejín slovenskej slavistiky. Je užitočným zdrojom informácií, keďže spája teoretický a praktický význam štúdia slovenskej slavistiky. Knižná publikácia obsahuje veľký počet publikačných zdrojov, ktoré dobre poslúžia aj pri ďalšom interdisciplinárnom slavistickom výskume.

Dominika Tekeliová

Stretnutie s rozprávkou.

Pohľad do života a diela etnologičky

PhDr. Viery Gašparíkovej, DrSc.

Editorka Hana Hlôšková. Bratislava: Ústav etnológie SAV, Národopisná spoločnosť Slovenska, Slovenský komitét slavistov 2011. 248 s.

Významná slovenská etnologička a folkloristka Viera Gašparíková zasvätila svoj profesionálny život ľudovej rozprávke. Stredobodom jej vedeckých záujmov je ľudová prozaická tvorba v širších textologických, žánrových a komparačných súvislostiach v národnom i medzinárodnom kontexte. Výskumná práca Viery Gašparíkovej, zbieranie a zhromažďovanie pramenného materiálu v teréne a jeho následné spracovávanie spojené s náročnou katalogizačnou prácou je neoceniteľným zdrojom pre folkloristický výskum v tejto oblasti. Množstvo teoretických prác venovaných metodologickým i genealogickým problémom slovenského prozaického folklóru, editorská činnosť, katalogizačná a systematizačná práca, sprístupňovanie ľudových rozprávok čitateľskej verejnosti doma i zahraničí, popularizačná činnosť – to je len stručná enumerácia jej zásluh o výskum slovenského rozprávačského dedičstva. Popri významných domácich oceneniach (Čestná plaketa Ľudovíta Štúra v roku 1988, Významná osobnosť slovenskej vedy v roku 2003) v roku 2008 ocenila jej zásluhy o zbieranie, uchovávanie a výskum európskeho folklóru aj nemecká nadácia Waltera Kahna a udelila jej prestížne ocenenie Europäische Märchenpreis. V apríli tohto roku sa významná slovenská folkloristka Viera Gašparíková dožila v plnej pracovnej sile krásneho životného jubilea 85 rokov.

Nevýčerpatelné vedecké zanietenie Viery Gašparíkovej našlo svoju reflexiu i v množstve publikovaných prác, bohaté výskumnej a konferenčnej činnosti. V roku

2011 vyšla v Bratislave špeciálna personálna bibliografia nazvaná *Stretnutie s rozprávkou*. Pohľad do života a diela etnologičky PhDr. Viery Gašparíkovej, DrSc., ktorú si pod editorským vedením Hany Hlôškovej zhromaždila a usporiadala sama Viera Gašparíková. Prvá časť publikácie nesie názov *Portrét* a je spomienkou ladená. Úvodné strany patria Viere Gašparíkovej, ktorá ľahkým perom opisuje prvé dotyk s rozprávkou. Editorka práce Hana Hlôšková v medailóne sumarizuje vedecké dielo venované najmä ústnej slovesnosti a upozorňuje na jeho dôležité postavenie v domácom a medzinárodnom kontexte. Zdravice popredných domácich i zahraničných odborníkov pri príležitosti udelenia medzinárodnej ceny *Europäische Märchenpreis* Sabiny Wienker-Piepho (Nemecko), Rolanda Kahna (Nadácia W. Kahna Europäische Märchenpreis), Siegfrieda Armina Neumanna (Nemecko), Gabriely Kiliánovej (Ústav etnológie SAV, Bratislava), Ondreja Krupu (Békéscsaba – Maďarsko) vyjadrujú uznanie celoživotných vedecko-výskumných aktivít Viery Gašparíkovej. Spomienkovú atmosféru dotvára i ďakovná reč V. Gašparíkovej prednesená v roku 2008 pri slávnostnom preberaní ceny Europäische Märchenpreis v nemeckom Volkachu.

Gros publikácie tvorí dôsledne spracovaná bibliografia V. Gašparíkovej, ktoré popri jej vlastných prácach zahŕňa aj preklady a literatúru o autorke, recenzie a citačné ohlasy, rozhovory, vystúpenia na domácich i zahraničných konferenciách, terénne a archívne výskumy, členstvá a funkcie v domácich a medzinárodných vedeckých spoločnostiach, vyznamenania, rukopisné práce v archívoch, prednášky a prezentácie kníh. V publikácii nechýba fotografická príloha z rodinného i pracovného života Viery Gašparíkovej a menný register, ktorý uľahčuje orientáciu v bibliografickom dokumente celoživotnej odbornej práce zanietenej a vytrvalej vedkyne.

Katarína Žeňuchová

SOKOLOVÁ, M. – VOJTEKOVÁ, M. – MIROSLAWSKA, W. – KYSELOVÁ, M.: Slovenčina a poľština. Synchronne porovnanie s cvičeniami.

Vysokoškolská učebnica 48 (AFPh 348/429). Acta Facultatis Philosophicae Prešoviensis. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2012. 336 s.

Učebnica, ktorú predstavujeme odbornej verejnosti, vyšla v roku 2012, no materiál, ktorý obsahuje, nie je úplne nový. Poznatky z dvoch západoslovanských jazykov – slovenčiny a poľštiny, ktoré sú predstavené, konfrontované a sumarizované v tejto knižke, boli už predtým predstavené verejnosti vo forme štúdií, učebných textov a monografických prác autoriek a v tejto učebnici našli nové, aktualizované stvárnenie.

Slovenčina a poľština ako dva geneticky príbuzné i susediace jazyky. Najmä v pohraničných oblastiach si obyvatelia navzájom rozumejú a disponujú aspoň „pasívnymi“ jazykovými kompetenciami. Prinajmenej môžu počúvať a čítať texty s istým stupňom porozumenia v obidvoch jazykoch a na základe neustálych cezhraničných kontaktov možno predpokladať hlbšie poznanie hláskového i gramatického systému a rozvinutie jazykových kompetencií o ďalšie z nich, a teda o hovorenie a písanie.

Recenzovaná učebnica si kladie za cieľ práve túto skutočnosť, čiže „získanie nástroja na zvyšovanie jazykových kompetencií prostredníctvom porozumenia v týchto jazykoch“ (s. 11). Autorky učebnice sa rozhodli využiť fakt, že obidva tieto jazyky majú spoločný praslovanský základ a takmer zhodnú bežne používanú základnú slovnú zásobu a toto „spoločné“, tzv. „tertium comparationis“ dokázali využiť pri vysvetľovaní, chápaní a osvojovaní si základných fonetických a gramatických javov i princípov v zdokonaľovaní sa v týchto dvoch jazykoch.

V úvodných dvoch kapitolách sa predstavujú základné ortoepické a ortografické rozdiely medzi slovenčinou a poľštinou. Upozorňuje sa v nich na zhodné a rozdielne hlásky (poľské nazály, palatalizované poľské konsonanty, slovenské diftongy, slovenské dlhé hlásky), na odlišný poľský a slovenský prízvuk, na odlišnú výslovnosť zdvojených konsonantov, na rovnaké aj odlišné grafémy, ktoré zapisujú vokalicke a konsonantické hlásky atď. Pozornosť sa sústreďuje aj na predstavenie slovenčiny ako vokalickeho jazyka a poľštiny ako konsonantického jazyka. V tretej kapitole sú predstavené morfonologické rozdiely, vokalicke (kvalitatívne aj kvantitatívne alternácie) a konsonantické alternácie ako korelovaných, tak aj nekorelovaných konsonantov a tiež konsonantických skupín.

Publikácie ponúka aj základný obraz o slovenskej flexii, skloňovaní podstatných mien v singulari aj pluráli, skloňovaní prídavných mien, časovaní sloves a rovnako opisuje znaky poľských flexií ohybných slovných druhov. Hovorí o skloňovaní maskulín, femínin a neutier v slovenčine a poľštine, pričom sa tieto deklináčne systémy vzájomne porovnávajú. Autorky sa venujú aj adjektívam s tvrdým a mäkkým zakončením v slovenčine a v poľštine a tiež otázke gradácií adjektív, ich komparácií a väzbám adjektív. Autorky sa predstavujú aj určité a neurčité slovesné tvary a ich funkcie. Bližšie sa venujú otázke infinitívu, l-ovým prídastiam, aktívnym a pasívnym prídastiam (ich odlišnému tvoreniu v slovenčine a v poľštine) a tiež verbálnemu adjektívu, substantívu a prechodníku v oboch jazykoch. Podávajú aj klasifikáciu zámen a čísloviek v slovenčine a poľštine a spôsoby tvorenia týchto slovných druhov v obidvoch jazykoch a upozorňujú aj na rozdielne funkčné využitie týchto slovných druhov v jednotlivých jazykoch.

Rovine syntaktickej sa venuje desiatu kapitola. V nej sa autorky sústredili najmä na tie syntaktické javy, ktoré sú štylizujúcimi prostriedkami v textoch, ako je napríklad používanie neurčitých tvarov na kondenzáciu textu, jednočlenné vokatívne vety, elipsy, pasívne konštrukcie, formy a spôsoby vykľania, ale aj otázky slovosledu, zhody medzi subjektom a predikátom, či otázka posesívnosti v slovenčine a poľštine.

Otázkam slovtvorby, konkrétne spôsobu afixácie a spôsobu skracovania je venovaná posledná kapitola výkladovej časti tejto učebnice. V rámci afixácie sa upozorňuje na slovtvorne, ortoepicky a ortograficky odlišné afixy, ale aj na afixy zhodné. Lexikálnu rovinu reprezentujú v tejto kapitole odlišné lexémy, a to odlišné v ortografickej podobe, v rodovej príslušnosti a tiež vo významovej rovine (ide o medzijazykové homonymy).

Ku každej kapitole zostavili autorky komplex cvičení, ktoré preverujú porozumenie vysvetlených javov, aplikovanie osvojených poznatkov v reči. Výklady v jednotlivých kapitolách sú sprístupnené vo forme prehľadných tabuliek a schém, čo zlepšuje aj názornosť a didaktickosť. Na konci učebnice je zaradených aj niekoľko slovenských a poľských textov, ktoré predstavujú kultúrne reálie Slovákov a Poliakov. Učebnica má premyslenú koncepciu, kapitoly sú radené logicky a systémovo, ich vnútorné členenie je tiež veľmi dobre premyslené a usporiadané.

Jarmila Kredátusová

Zo správy o činnosti Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV za rok 2012

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV (SÚJS SAV) aj v roku 2012 plnil vedeckovýskumné úlohy vyplývajúce z jeho zamerania, vykonával úlohy vedeckovýskumného a koordinačného centra interdisciplinárnych slavistických výskumov, podieľal sa na národných i medzinárodných výskumných projektoch a svoju vedecko-organizačnú činnosť v medzinárodnom kontexte koordinoval so Slovenským i Medzinárodným komitétom slavistov. Výsledky týchto výskumov sa odrazili vo vedeckých výstupoch, najmä vo vydaní knižných publikácií, štúdií i vo vedecko-popularizačných príspevkoch, v pedagogickom procese i v doktorandskom programe, ktorý sa uskutočňuje v súčinnosti s Filozofickou fakultou Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Do doktorandského štúdia v internej forme boli od 1. septembra 2012 prijaté dve doktorandky: D. Tekeliova pripravuje dizertačnú prácu na tému *Ludová próza na prelome 19. a 20. storočia (problematika jazyka a žánru)* a B. Pecuhová dizertačnú prácu na tému *Úcta k svätým Cyrilovi a Metodovi a ich učenikom v prostredí byzantského obradu na slovenskom území*.

V roku 2012 SÚJS SAV v spolupráci so Slovenským komitétom slavistov (SKS) a s finančnou podporou Ministerstva kultúry Slovenskej republiky vydával slovenský interdisciplinárny slavistický časopis *Slavica Slovaca*. Na základe návrhu, ktorý prijala Vedecká rada Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV na svojom zasadnutí 2. októbra 2012 a ktorý schválil aj Slovenský komitét slavistov na svojom plenárnom zasadnutí dňa 4. októbra 2012, bol za hlavného redaktora časopisu *Slavica Slovaca* s účinnosťou od 2. čísla 47. ročníka menovaný doc. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc. Časopis *Slavica Slovaca* aj v roku 2012 vychádzal v troch číslach. Tretie číslo 47. ročníka časopisu tvorí supple-

mentum, v ktorom sa uverejňuje plný transliterovaný text nemeckej aj ekvivalentnej slovenskej rukopisnej účtovnej knihy príjmov a výdavkov mesta Banskej Bystrice za rok 1651. V úvode edície textu sa poukazuje na viaceré osobitosti jazykového stvárnenia ekvivalentného slovenského, resp. nemeckého textu. Editorom textu pamiatky je Ján Doruľa (*Z dejín slovensko-nemeckých vzťahov. Nemecká a slovenská účtovná kniha zo 17. storočia*. In Slavica Slovaca, 2012, roč. 47, č. 3 (supplementum), s. 4-160).

V roku 2012 boli v SÚJS SAV do kvalifikačného stupňa samostatný vedecký pracovník (IIa) preradení dvaja vedeckí pracovníci Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD., a Mgr. Svorad Zavarský, PhD. Dňa 6. decembra 2012 v Sieni Konštantína Filozofa Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (Tr. A. Hlinku 1) odznela inauguračná prednáška doc. PhDr. Petra Žeňucha, DrSc., pracovníka Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV v Bratislave, v študijnom odbore 3.1.2. kulturológia na tému: „Patria cyrilské pamiatky do kontextu slovenskej kultúry? K otázke jazykového a kultúrneho pomedného areálu medzi slovanským Východom a Západom“.

Od 10. septembra do 5. októbra 2012 sa v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV uskutočnil audit, ktorý vykonala vnútorná auditorka SAV Ing. Serena Kováčová. Audit konštatoval súlad písomnej dokumentácie a dokladov so všeobecne záväznými právnymi predpismi, internými predpismi a smernicami.

V roku 2012 Hodnotiaci panel pre vedy o kultúre a umení uskutočnil pravidelné akreditačné hodnotenie činnosti Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV za obdobie od 1.1.2007 do 31.12.2011 podľa parciálnych indikátorov. Podľa celkového hodnotenia panelu Slavistický ústav Jána Stanislava SAV získal 83,76% bodov a bol zaradený do kategórie A – vynikajúca organizácia, ktorej výskum dosahuje medzinárodný štandard. Z celkového hodnotenia vyplynulo, že „pracovisko má vo svojich radoch významné medzinárodne oceňované osobnosti, ktoré robia excelentný výskum a i vďaka dobrým medzinárodným kontaktom je výskum aktuálny a vysoko efektívny.“ Na túto skutočnosť vo svojich hodnoteniach poukázala aj Akademická rankingová a ratingová agentúra (ARRA).

K najvýznamnejším výsledkom Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV v roku 2012 patrí vydanie zborníka príspevkov *Piarianer und Schulwesen, Wissenschaft, Kunst in Mitteleuropa im 17.–19. Jahrhundert*. (L. Kačič (ed.), Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV / Slovenský komitét slavistov, 2012. 232 s.) z rovnomennej medzinárodnej interdisciplinárnej vedeckej konferencie. Knižná publikácia obsahuje 17 príspevkov domácich i zahraničných (Rakúsko, Nemecko, Poľsko, Maďarsko, Česká republika) odborníkov z oblasti dejín rádu piaristov, školstva, vedy, literatúry, hudby, divadla a výtvarného umenia.

K významným výstupom v patrí aj kolektívna monografia *Slovenská slavistika včera a dnes*. (P. Žeňuch (ed.), Bratislava: Slovenský komitét slavistov / Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2012. 268 s.), ktorá prináša pohľady na otázky inštitucionalizácie slovenskej slavistiky a vý-

sledkov jej výskumu v akademickom i vysokoškolskom prostredí po roku 1993. V publikácii sa predstavuje aktuálne dianie vo viacerých vedných disciplínach, ktoré zohráva strategickú úlohu pri komplexnom interdisciplinárnom slavistickom výskume, najmä pri prezentácii spoločensky či politicky aktuálnych tém. Určujúcim je v tejto súvislosti rozsah i kvalita aktivít, ktoré Slavistický ústav Jána Stanislava SAV v spolupráci so Slovenským komitétom slavistov programovo i organizačne zabezpečuje, pričom významný podiel na systematickom rozvoji slovenskej slavistiky má inštitucionalizovaný slavistický výskum. Práve tejto skutočnosti sa venujú autori jednotlivých kapitol. Identita slovenskej slavistiky vychádza z interdisciplinárneho modelu výskumu slovenského jazyka a kultúry vo vzťahoch s inými slovanskými i neslovanskými jazykmi a kultúrami. Interdisciplinárny slavistický pohľad v kontexte poznávania slovensko-slovanských a slovensko-neslovanských vzťahov umožňuje identifikovať a interpretovať vývinové i aktuálne dimenzie rozvoja slovenského kultúrneho vedomia a poukázať tak na trvalý prínos slovenskej kultúry do kontextu európskej kultúry a civilizácie. Takýto výskum utvára obraz o nás samých. Aj vzhľadom na súčasné interkultúrne európske procesy tieto výskumné okruhy komplexne formuluje práve slovenská slavistika.

V rámci medzinárodnej vedeckej spolupráce sa Slavistickému ústavu Jána Stanislava SAV v súčinnosti Inštitutom slavianovedenia Ruskej akadémie vied v Moskve a v spolupráci s Ústavom etnológie SAV podarilo vydať monotematický súbor štúdií *Sacrum et profanum. Языковые, литературные и этнические взаимосвязи христианской культуры*. (Ответственные редакторы: М. М. Валенцова. Е. С. Узенева. Редакционная коллегия: П. Женьух, З. Профантова, Ф. Б. Успенский. Москва: Институт славяноведения РАН / Институт славистики им. Яна Станислава САВ / Институт этнологии САВ, 2012. 344 s.). Publikáciu tvoria referáty z medzinárodnej interdisciplinárnej vedeckej konferencie spracované do podoby vedeckých štúdií, ktoré z pohľadu viacerých vedných odborov (slavistiky, jazykovedy, literárnej vedy, etnológie s folkloristikou a kulturológie) umožňujú interdisciplinárny komplexný pohľad na formy, funkcie a význam kresťanských tradícií z aspektu diachronie a synchronie. Publikácia prináša doteraz málo pertraktované pohľady na zmeny v súčasných kultúrno-sociálnych i politických podmienkach. Výsledky výskumov prezentované v súbore vedeckých štúdií konštatujú skutočnosť, že moderná spoločnosť a kultúra vychádza z tradičných a kresťanských hodnôt. Odras kresťanského myslenia tvorí súčasť všetkých foriem kultúrnych prejavov a je neoddeliteľnou zložkou národného vedomia. Platí to pre všetky európske kultúrno-religiózne a národné prostredia. Bez systematického poznávania tradičných hodnôt a koreňov národnej kultúry nemožno pochopiť ani mnohé súčasné i modernistické religiózne smerovania a prúdy. Predložený súbor štúdií sa tak aspoň čiastočne pokúša odkryť trvalé a formujúce hodnoty kresťanskej európskej kultúry a religiozity. Zborník vznikol v rámci výsledkov bilaterálneho rusko-slovenského projektu MAD Naratív-

na každodennosť v historicko-etnologickej a lingvistickej perspektíve. Príspevky v zborníku predstavujú aj výsledky výskumov realizované v rámci grantových projektov VEGA 2/0043/10 *Naratívna každodennosť obdobia socializmu*, VEGA 2/0112/2009-2012 *K prameňom slovenskej ľudovej prózy – rukopisná zbierka Samuela Cambela* a VEGA 2/0020/2009-2012 *Cyrilské a latinské pramene byzantsko-slovenskej tradície na Slovensku*.

V roku 2012 Slavistický ústav Jána Stanislava SAV sa stal nositeľom vedeckovýskumného projektu Centra excelentnosti SAV s názvom *Dejiny slovenskej slavistiky 19.-20. storočia*. Postavy slovenského národného obrodzenia (Anton Bernolák, Pavol Jozef Šafárik, Ján Kollár, Ľudovít Štúr, Pavol Dobšinský, Jonáš Záborský) + Ján Stanislav – ich činnosť a dielo v európskom kontexte. Projekt CE sa uskutočňuje v duchu základného programového zamerania Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV a orientuje sa na komplexný interdisciplinárny výskum jedného z kľúčových období dejín slovenskej slavistiky a slovenských dejín a kultúry vôbec. Centrum tvoria piati pracovníci Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV, dvaja pracovníci Ústavu slovenskej literatúry SAV a štyria pracovníci zo slovenského univerzitného prostredia – z Katolíckej univerzity v Ružomberku, z Univerzity Komenského v Bratislave a Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, ktorí sa zameriavajú na komplexný výskum činnosti a diela významných osobností slovenských dejín a kultúry, na zhodnotenie významu ich diela v dobovom spoločenskom kontexte, ktorý toto dielo ovplyvňovalo a usmerňovalo a vo viacerých súvislostiach plní úlohu dôležitého dejinného odkazu.

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV v roku 2012 riešil 6 projektov VEGA: *Piaristi a školstvo, veda, kultúra na Slovensku v 17.-19. storočí* (zodpovedný riešiteľ: L. Kačic), *Bulharsko-slovenský slovník (U - C)* (zodpovedná riešiteľka: M. Košková), *Hagiografické a bohoslužobné texty súvisiace s cyrilo-metodskou misiou* (zodpovedný riešiteľ: A. Škoviera), *Polemická teológia a jej kontexty na Slovensku v novoveku* (zodpovedný riešiteľ: S. Zavorský), *Cyrilské a latinské pramene byzantsko-slovenskej tradície na Slovensku* (zodpovedný riešiteľ: P. Žeňuch) a *K prameňom slovenskej ľudovej prózy – rukopisná zbierka Samuela Cambela* (zodpovedná riešiteľka: K. Žeňuchová). V rámci medzinárodnej vedecko-technickej a projektovej spolupráce Slavistický ústav Jána Stanislava SAV riešil bilaterálne projekty v rámci medziakademickej dohody: *Bulharsko-slovenský slovník (2. zväzok)* (2008-2012, zodpovedná riešiteľka zo SÚJS SAV M. Košková); *Naratívna každodennosť v historicko-etnologickej a lingvistickej perspektíve* (2011-2014, zodpovedná riešiteľka zo SÚJS SAV K. Žeňuchová); *Slovensko-ukrajinské jazykové, kultúrne a etnicko-konfesionálne vzťahy* (2011-2013, zodpovedný riešiteľ zo SÚJS SAV P. Žeňuch); *Cyrilo-metodské kultúrne dedičstvo a národná identita Bulharov a Slovákov II* (2012-2014, zodpovedný riešiteľ zo SÚJS SAV A. Škoviera), *Cyrilo-metodské dedičstvo v českom a slovenskom kultúrnom prostredí* (2012-2013, zodpovedný riešiteľ zo SÚJS SAV

A. Škoviera) a *Sviatok svätých Cyrila a Metoda (bulharsko-slovenské paralely)* (2012-2014, zodpovedná riešiteľka zo SÚJS SAV K. Žeňuchová). V rámci medziústavnej spolupráce sa realizovali ciele projektu SÚJS SAV a Pontificio Istituto Orientale v Ríme zameraného na vydanie rukopisných pamiatok z východného Slovenska z 15.-19. storočia (zodpovedný riešiteľ zo SÚJS SAV P. Žeňuch). V rámci bilaterálnej projektovej spolupráce s Bulharskou akadémiou vied sa v rámci výzvy Agentúry pre výskum a vývoj v roku 2012 riešil aj projekt *Cyrilo-metodské kultúrne dedičstvo a národná identita Bulharov a Slovákov*.

V záujme garantovania stability najvyššej kvality slavistického vedeckého výskumu v Slovenskej akadémii vied je nevyhnutná inštitucionalizovaná forma v rámci SAV ako najvyššej vedeckovýskumnej inštitúcie na Slovensku, ale aj v rámci slovenskej vedy ako celku. Túto skutočnosť sa podarilo opätovne potvrdiť pri ostatnej akreditácii, ktorá sa v SAV uskutočnila v roku 2012 a zahŕňovala obdobie rokov 2007-2011. SÚJS SAV sa podarilo riešiť úlohy prioritných výskumných tém, naplňovať program slavistického bádania na Slovensku a zároveň uskutočňovať aj vedecko-organizačné činnosti späté s koordináciou vedeckovýskumných úloh a priorit slovenského slavistického výskumu a jeho uplatnenia sa v medzinárodnom kontexte, čo, pravda, konštatoval aj hodnotiaci panel v rámci akreditačného procesu. Toto konštatovanie uvedené v záverečnom hodnotení SÚJS SAV poukazuje na aktuálnosť a vitalitu slavistického výskumu vzťahov národného jazyka a kultúry s inými slovanskými i neslovanskými jazykmi a kultúrami.

Práve slavistický výskum realizovaný na pôde SAV je garanciou flexibility, konkurencieschopnosti, kontinuity a aktuálnosti primárneho a rigorózneho vedeckého bádania. V rámci vednej politiky je preto strategickou stabilita disciplíny. Problém však vzniká v súvislosti s „pamäťovým efektom“ disparitnej podpory vedeckovýskumných subjektov, s čím sa slovenská slavistika na akademickej pôde borí od začiatku svojej inštitucionalizácie.

Forsírovaním vedeckej mobility a odborného rastu vedeckých pracovníkov organizácie a uskutočňovaním doktorandského štúdia sa SÚJS SAV cieľavedome orientuje na dlhodobý a aktuálny vedecký výskum slovensko-slovanských i slovensko-neslovanských jazykových a kultúrnych vzťahov.

Peter Žeňuch

Zasadnutie Slovenského komitétu slavistov

V zasadačke sídla Slovenského komitétu slavistov a Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV (Dúbravská cesta 9, 814 04 Bratislava) sa dňa 26. apríla 2013 uskutočnilo pravidelné plénum zasadnutie Slovenského komitétu slavistov (SKS). Na zasadnutí SKS odznela správa o činnosti i správa o hospodárení za rok 2012.

Predseda SKS Peter Žeňuch v správe zdôraznil, že úlohou SKS je organizačne a odborne zabezpečovať roz-

voj a koordináciu slavistických výskumov, organizovať spoluprácu s domácimi i zahraničnými organizáciami, pracoviskami a komitétmi slavistov. V rámci tejto činnosti sa predseda SKS v auguste 2012 zúčastnil na zasadnutí Medzinárodného komitétu slavistov v Minsku, ktorý sa venoval príprave a organizačnému zabezpečeniu 15. medzinárodného zjazdu slavistov (správa o bola prednesená na zasadnutí SKS dňa 4.10.2012 a informácia je publikovaná aj v časopise *Slavica Slovaca*, 2012, roč. 47, č. 2, s. 182-183). Na zasadnutí odznela aj informácia, že SKS podal žiadosť o finančný príspevok z dotačného programu ProSlovakia na Ministerstve kultúry SR s cieľom získať podpory na mobilitu členov delegácie SKS na medzinárodný zjazd slavistov do Minsku. P. Žeňuch v tejto súvislosti oznámil, že projekt získal finančnú podporu. V rámci krátkej diskusie o tejto pozitívnej skutočnosti sa o príspevok na cestovanie uchádzali viacerí členovia. Podmienkou vystúpenia na zjazde je však publikovanie referátu v podobe vedeckej štúdie v spoločnom zborníku, ktorý SKS pripravuje v koedícii so Slavistickým ústavom Jána Stanislava SAV. Termín na odovzdanie referátov v podobe vedeckých štúdií bol predĺžený do konca apríla 2013. Predseda informoval aj o tom, že za SKS vypracoval a požiadal žiadosť o finančnú dotáciu na vydanie zborníka. V rámci správy o činnosti odznela aj informácia aj o tom, že SKS spolu so SÚJS SAV, Zemlinským múzeom a mestom Michalovce v roku 2012 zorganizoval medzinárodnú interdisciplinárnu vedeckú konferenciu *Jazyk a kultúra na Slovensku v slovanských a neslovanských súvislostiach* (23.-26. októbra 2012), na ktorej sa zúčastnili vedci z Ruska, Bulharska, Českej republiky, Maďarska, Slovenska, Ukrajiny, Poľska i Bieloruska. V rámci konferencie sa konštatovalo, že kultúrne dejiny sú utvorené synergicky ako výslednica zložiek historickej pamäti a kultúrneho povedomia. Kultúrne dedičstvo Slovenska sa tak v súlade s týmito procesmi sformovalo v korelácii duchovných zdrojov európskej civilizácie s východiskami ukotvenými v latinskej i byzantsko-slovanskej kresťanskej tradícii. Tie podnes tvoria rovnocenné zložky duchovného a kultúrneho odkazu slovenskej kultúry. Z konferencie sa pripravuje monotematický súbor štúdií. Predseda SKS vypracoval a podal žiadosť na podporu vydania tejto publikácie z dotačného programu Ministerstva kultúry SR; projekt bol v čase rokovania pléna SKS v štádiu schvaľovacieho konania. P. Žeňuch v správe o činnosti SKS pripomenul, že SKS v roku 2012 vydal s podporou Ministerstva kultúry SR kolektívnu monografiu *Slovenská slavistika včera a dnes*, ktorá vznikla ako výstup z Prvého kongresu slovenských slavistov (2011). Predseda SKS prítomných informoval aj o tom, že Slovenský komitét slavistov aj v roku 2012 bol spoluvydavateľom časopisu *Slavica Slovaca*. Informoval aj o tom, SKS má podpísanú dohodu o vydávaní časopisu s vydavateľstvom VEDA a dohodu o distribúcii časopisu s firmou Slov-art G.T.G. Z predaja časopisu a vybraných titulov kníh SKS získava finančný príspevok, ktorý používa na dofinancovanie povinnej 5 % finančnej účasti pri realizácii projektov získaných z MK SR. V rámci správy

o činnosti SKS odznela aj informácia, že predseda SKS bol ministrom kultúry SR vymenovaný za člena Výboru pre umenie Rady vlády SR pre kultúru (prvé zasadnutie sa uskutočnilo v 11. marca 2013).

Na rokovaní pléna SKS bola prednesená aj správa o revízii hospodárenia SKS za rok 2012, ktorú vypracovala externá spolupracovníčka SKS Helena Rummelová a na rokovaní pléna SKS ju prečítala Tatiana Štefanovičová. Revízorky SKS (T. Štefanovičová a J. Dudášová) správu preskúmali a jej správnosť potvrdili.

Plénum SKS jednomyseľne schválilo správu o činnosti SKS za rok 2012 i správu z revízie hospodárenia SKS za rok 2012.

V roku 2013 sa SKS pripravuje na prezentáciu slovenskej slavistiky na 15. medzinárodnom zjazde slavistov v bieloruskom Minsku. Pri tejto príležitosti vydá zborník referátov delegácie slovenských slavistov a výberovú bibliografiu slavisticky orientovanej publikačnej činnosti z oblasti slavistickej jazykovedy, literárnej vedy, historiografie s archeológiou a etnológiou a folkloristikou za roky 2008-2012. Predseda SKS informoval prítomných, že otvorenie a zakončenie zjazdu sa uskutoční v Paláci republiky v Minsku, pričom deň príchodu na rokovania zjazdu do Minska je 20. augusta a deň odchodu je 27. augusta 2013. Program bude k dispozícii internetovej stránke zjazdu. Na stránke zjazdu sú už zverejnené aj informácie o ubytovacích možnostiach v Minsku. SKS sa v spolupráci s bieloruskými organizátormi snaží zabezpečiť ubytovanie pre všetkých členov delegácie s raňajkami v rovnakom hoteli. Každý jeden zaregistrovaný účastník dostane od organizátorov informácie oficiálne pozvanie na zjazd i oznámenie o čísle účtu, na ktorý treba uhradiť zjazdový poplatok vo výške 100 amerických dolárov a poplatky za ubytovanie. Oficiálne pozvania organizátori posielajú naskenované všetkým účastníkom zjazdu. Pozvanie je potrebné pri podávaní žiadosti o vydanie bezplatného víza na bieloruskom veľvyslanectve. V rámci prezentácie slovenskej slavistiky SKS zabezpečí dopravu literatúry určenú na výstavu vedeckých slavistických publikačných výstupov (kníh a časopisov) zo všetkých zúčastnených krajín sveta. Výstava bude voľne prístupná počas rokovaní zjazdu v Bieloruskej národnej knižnici.

Na záver zasadnutia plénum vyjadrilo podporu návrhu predsedu SKS, aby sa docent Jaromír Krško stal členom redakčnej rady časopisu *Slavica Slovaca*.

Peter Žeňuch

CONTENTS

STUDIES

J. KRŠKO: The Interdisciplinary Dimensions of Slovak Onomastics in the Context of Slavonic Research.....	3
Š. MARINČÁK: Sunday Troparia in the Byzantine-Slavic Tradition in Slovakia.....	9
L. SHEVCHENKO-SAVCHINSKA: The Latin prose of Ukraine in the 16th to 19th centuries viewed as a source of historical information	41
L. ZÁBRANSKÝ: Old Church Slavonic compounds without Old Greek counterparts.....	52

REVIEW ARTICLES

M. VALENCOVÁ: Slovak Studies in Russia: A Concise Overview.....	61
S. ZAVARSKÝ: Voces locutionesque Latinitatis Slovaciae e litterarum monumentis excerptae IV. A Contribution to the Study of the Vocabulary of Latin Literature in Slovakia	72
L. KAČIC, S. ZAVARSKÝ, P. ŽEŇUCH: Cantus Catholici (1655): The First Slovak-Latin Catholic Hymnbook	76

REPORTS and REVIEWS

J. DORULA: Vladimír Gregor has also passed away.....	79
P. ŽEŇUCH: The seventieth birthday of Ján Jankovič, a toiler in the workshop of research and translation.....	79
A. ŠKOVIERA: An international conference on the occasion of the anniversary of the arrival of Sts Cyril and Methodius held in Rome	80
J. GLOVNÁ: A conference on the occasion of the 200th anniversary of Juraj Ribay's decease held in Novi Sad	82
K. ŽEŇUCHOVÁ: Славянские древности. 1-5. Этнолингвистический словарь	84
B. PECUCHOVÁ: Sacrum et profanum. Языковые, литературные и этнические взаимосвязи христианской культуры.....	85
E. KRÁLIK: JAKUBOWICZ, M.: Drogi słów na przestrzeni wieków	87
I. RIPKA: Invenčná a inšpiratívna práca o nárečovej slovotvorbe (HLUBINKOVÁ, Z.: Tvoření slov ve východomoravských nářečích).....	89
D. TEKELIOVÁ: Slovenská slavistika včera a dnes.....	90
K. ŽEŇUCHOVÁ: Stretnutie s rozprávkou. Pohľad do života a diela etnologičky PhDr. Viery Gašparíkovej, DrSc.	92
J. KREDÁTUSOVÁ: SOKOLOVÁ, M. – VOJTEKOVÁ, M. – MIROSLAWSKA, W. – KYSELOVÁ, M.: Slovenčina a polština. Synchronne porovnanie s cvičeniami	92
P. ŽEŇUCH: Selective Report on the Activities of Slavistický ústav Jána Stanislava in 2012	93
P. ŽEŇUCH: The Annual Plenary Meeting of the Slovak Committee of Slavists	95

SLAVISTICKÝ ÚSTAV JÁNA STANISLAVA SAV BRATISLAVA
SLOVENSKÝ KOMITÉT SLAVISTOV

Vychádza s finančnou podporou Ministerstva kultúry Slovenskej republiky.

SLAVICA SLOVACA, ročník 48 (2013), č. 1.

Vychádza trikrát ročne, 1. číslo v júni, 2. číslo a 3. číslo (supplementum) v decembri.

Tlač: VEDA, vydavateľstvo SAV, Dúbravská cesta 9, 842 34 Bratislava.

Tel.: 02/54774253, fax: 02/54772682.

Distribúcia / Distributed by:

Slovart G. T. G., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava

ISSN 0037-6787